

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Virginija
KLIMUKIENĖ

Teistų paauglių delinkvencinio elgesio
rizikos ir apsauginių veiksnių kaita bei
prognostinės galimybės

DAKTARO DISERTACIJA

Socialiniai mokslai,
psichologija (S 006)

VILNIUS 2020

Disertacija rengta 2015 – 2019 metais Vilniaus universitete
Mokslinį tyrimą rėmė Lietuvos mokslo taryba

Mokslinė vadovė:

doc. dr. Ilona Laurinaitytė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
psichologija S 006)

Mokslinis konsultantas:

doc. dr. Alfredas Laurinavičius (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
psichologija S 006)

VILNIUS UNIVERSITY

Virginija
KLIMUKIENĖ

Risk and protective factors of
adolescent convicts: The dynamics and
prediction of delinquent behaviour

DOCTORAL DISSERTATION

Social Sciences,
Psychology (S 006)

VILNIUS 2020

This dissertation was written between 2015 and 2020 at Vilnius University.
The research was supported by Research Council of Lithuania.

Academic supervisor:

Assoc. Prof. PhD Iona Laurinaitytė (Vilnius University, Social Sciences,
Psychology – S 006).

Academic consultant:

Assoc. Prof. PhD Alfredas Laurinavičius (Vilnius University, Social
Sciences, Psychology – S 006).

TURINYS

PRATARMĖ	7
PAGRINDINĖS SĄVOKOS	9
1. ĮVADAS	10
1.1. Teistų paauglių delinkvencinio elgesio samprata	10
1.1.1. Delinkvencinio elgesio apibrėžimas	10
1.1.2. Nepilnamečių bausmių vykdymo sistemos ypatumai Lietuvoje	12
1.1.3. Teistų paauglių delinkvencinio elgesio mastas.....	14
1.1.4. Delinkvencinį elgesį aiškinančios teorijos.....	17
1.2. Teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizikos veiksniai	20
1.2.1. Rizikos veiksniai pagal galimybę kisti per laiką	21
1.2.2. Rizikos veiksniai pagal psichosocialinio funkcionavimo sritis ..	23
1.2.3. Aplinkos rizikos veiksniai	23
1.2.3.1. Su bendraamžiais susiję veiksniai	24
1.2.3.2. Su šeima susiję veiksniai	25
1.2.4. Individualūs rizikos veiksniai	27
1.2.4.1. Asmenybės bruožai.....	27
1.2.4.2. Kriminalinės nuostatos	30
1.2.4.3. Su psichologine branda susiję veiksniai	33
1.2.4.4. Su resocializacija susiję veiksniai.....	35
1.3. Delinkvencinio elgesio apsauginiai veiksniai.....	37
1.4. Paauglių rizikos ir apsauginių veiksnių sąsajos prognozuojant tolimesnį delinkvencinį elgesį	40
1.5. Tyrimo aktualumas ir mokslinis naujumas. Tyrimo tikslas ir klausimai.....	45
2. TYRIMO METODOLOGIJA	48
2.1. Tyrimo dalyviai	48
2.2. Tyrimo instrumentai	51
2.3. Tyrimo eiga.....	57
2.4. Duomenų analizė	59
3. REZULTATAI	63
3.1. Rizikos ir apsauginių veiksnių pasireiškimas teistų paauglių imtyje..	67
3.2. Rizikos ir apsauginių veiksnių kaita ir ją prognozuojantys veiksniai.	72
3.3. Rizikos ir apsauginių veiksnių prognostinės galimybės	75
3.4. Rizikos ir apsauginių veiksnių sąveika prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį	77

4. REZULTATŲ APTARIMAS.....	86
4.1. Rizikos ir apsauginių tarpusavio sąsajos ir paauglių grupių skirtumai	87
4.2. Rizikos ir apsauginių veiksmų kaitos mechanizmai	90
4.3. Rizikos ir apsauginių veiksmų reikšmė prognozuojant delinkvencinį teistų paauglių elgesį	93
4.4. Rizikos ir apsauginių veiksmų sąveikos prognostiniai modeliai	96
4.5. Apibendrinimas ir praktinė reikšmė	100
5. TYRIMO RIBOTUMAI IR GAIRĖS TOLIMESNIEMS TYRIMAMS.....	101
IŠVADOS	105
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	107
PRIEDAI	139
1 priedas. Rašytinio sutikimo forma paauglių tėvams / globėjams.....	139
2 priedas. Tyrime naudota sociodemografinių duomenų anketa	141
3a priedas. Žvalgomajame CSS-M tyrime naudoto HIT klausimyno aprašymas	143
3b priedas. Koreliacijos tarp HIT ir CSS-M skalių koeficientų (r_s) lentelė (N = 28)	143
4a priedas. Pirmo ir antro etapo atsitiktinai atrinktų atvejų START:AV rizikos ir apsauginių veiksmų bendro balo ir atskirų rizikos ir apsauginių veiksmų kategorijų vertintojų porų tarpusavio sutarimo koeficientai	144
4b priedas. Pirmo ir antro etapo START:AV teiginių psichometrinės charakteristikos ir dėl informacijos stokos nevertintų teiginių kiekis (procentais).....	145
5 priedas. START:AV teiginių pagrindu sudaryti rizikos ir apsauginių veiksmų faktorių patvirtinančiosios faktorinės analizės modeliai	147
6 priedas. Rizikos ir apsauginių veiksmų kaita per tris mėnesius probacijos priežiūroje ir pataisos namuose esančių paauglių grupėse	148
PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	149
MOKSLINĖSE KONFERENCIJOSE SKAITYTŲ PRANEŠIMŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	150

PRATARMĖ

Daugelis tekstų apie paauglių delinkvencinį elgesį pradedami pabrėžiant, kad tai yra didelė ir opi socialinė problema (pvz., Kofler-Westergren, Klopff, & Mitterauer, 2010). Problemos dydį patvirtina tyrimų duomenys, kad beveik 50 procentų jaunuolių prisipažįsta paauglystės laikotarpiu bent kartą pažeidę visuomenėje, kurioje gyvena, egzistuojančias teisės normas, ir nors tik apie du procentus jų įvykdytų nusikalstamų veikų atsispindi oficialioje statistikoje (Houghton, Tan, Khan, & Carroll, 2013), bausmių vykdymas nepilnamečiams kainuoja nemenkus pinigus mokesčių mokėtojams. Pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės Nacionalinė audito institucija paskaičiavo, kad paauglių įvykdyti nusikaltimai valstybei kainuoja beveik vieną milijardą svarų sterlingų (įskaitant policijos, teismų ir bausmių vykdymo institucijų darbą) per metus (National Audit Office, 2011). JAV Teisingumo politikos instituto ataskaitoje pateikti dar didesni skaičiai: vienai valstijai paauglių nusikalstamumo kaštai kasmet siekia nuo 7 iki 21 milijardo dolerių (Petteruti, Schindler, & Ziedenberg, 2014).

Delinkvencinio elgesio problemos opumas atsiskleidžia per sąsajas su kitomis ilgalaikėmis socialinėmis problemomis: skurdu, bedarbyste, alkoholizmu, narkomanija, socialine atskirtimi ir pan. (Hoge, 2012). Iš kitos pusės, literatūroje itin dažnai minimas Moffitt (1993) asocialaus elgesio raidos modelis postuluoja, kad daugelis paauglių, padarę vieną ar keletą teises ar socialines normas pažeidžiančių veiksmų, daugiau niekada nebusikalsta. Atitinkamai įsivyrąja mokslinis požiūris, kad paauglystėje delinkvencinis elgesys yra labiau normatyvinis, susijęs su šiam amžiaus tarpsniui būdinga tapatumo, naujovių paieška, padidinta rizikingo elgesio keliamo streso tolerancija (Siegel & Welsh, 2014). Vis dėlto longitudinaliniai tyrimai rodo, kad paauglystėje prasidėjęs delinkvencinis elgesys ne visuomet baigiasi pats savaime, nepalikdamas jokių reikšmingų socializacijos pasekmių. Kitaip tariant, paauglystėje prasidėjusios elgesio problemos suaugus pasireiškia psichikos sveikatos problemomis, priklausomybėmis nuo psichoaktyvių medžiagų, finansiniais sunkumais ir nusikaltimų recidyvu (Moffitt, Caspi, Harrington, & Milne, 2002). Ir nors stebimos problemos yra santykinai mažesnės nei tų, kuriems elgesio problemos prasidėjo vaikystėje, tai rodo, kad asocialus elgesys nėra tiesiog išaugamas, nesiimant atitinkamų priemonių, padedančių atstatyti adaptyvų elgesio raidos procesą (Moffitt et al., 2002).

Dirbant su teistais paaugliais ilgą laiką buvo rekomenduojama laikytis Rizikos-poreikių-atliepiamumo (angl. Risk-Need-Responsivity, sutr. RNR) modelio, kuris, visų pirma, nurodo veiksnius, prognozuojančius tolimesnį delinkvencinį elgesį; antra, išdėsto 15 principų, kaip tinkamai vykdyti

korekcines intervencijas; ir trečia, pateikia praktinius rizikos vertinimo ir intervencijų planavimo instrumentus (Bonta & Andrews, 2016; Ziv, 2016). Tačiau, nepaisant plataus ir išsamaus RNR modelio empirinio pagrindimo, modelis savo esme yra reabilitacinis, o ne etiologinis, todėl yra kritikuojamas dėl išsamesnės teorinės rizikos veiksnių ir kriminalinio elgesio sąsajų konceptualizacijos stokos (Ward, Yates, & Willis, 2012). Kitas svarbus RNR modelio ribotumas yra deficitinis požiūris, t. y. išimtinai rizikos veiksnių (pvz., gebėjimų ir įgūdžių trūkumo, tarpasmeninių santykių sunkumų ar destabilizuojančios aplinkos) akcentavimas, nevertinant individo ar jo konteksto stipriųjų pusių (Ward, 1999). Atliepdami šią kritiką savo darbe pasitelkiame pozityvistinės psichologijos principais grindžiamą apsauginių veiksnių sampratą ir nagrinėjame skirtingus rizikos ir apsauginių veiksnių tarpusavio veikimo ir delinkvencinio elgesio sąsajų modelius. Šiuo darbu siekiame prisidėti prie teorinių ir empirinių žinių apie teistų paauglių rizikos ir apsauginių veiksnių prognostines galimybes praplėtimo: tokia informacija yra vertinga ne tik vertinant delinkvencinio elgesio riziką, bet ir planuojant jos valdymą.

PAGRINDINĖS SAŲVOKOS

Apsauginiai veiksniai – savarankiškos, nepriklausomos nuo rizikos veiksnių statinės ar dinaminės individo ar aplinkos charakteristikos, kurios mažina asocialaus elgesio tikimybę (de Vries Robbé, 2014).

Delinkvencinis elgesys – paauglių daromi teisės ir socialinių normų pažeidimai (Hirschi, 2017).

Draugų veiksniai – paauglio santykio su bendraamžiais, iš jų gaunamos emocinės paramos ir bendraamžių propaguojamo elgesio charakteristikos (Viljoen et al., 2018).

Kriminalinės nuostatos – nusikalstamam elgesiui pritariančios kognicijos ir jausmai (Andrews & Bonta, 2010).

Psichologinės brandos veiksniai – individo gebėjimas savarankiškai spręsti problemas, reguliuoti savo emocijas ir impulsus, prisiimti atsakomybę už savo veiksmus ir tinkamai iškomunikuoti savo poreikius aplinkai (Casey, 2011a).

Psichopatijos bruožai – asmenybės charakteristikos, atspindinčios individo afektinius (pvz., emocijų skurdumą, empatijos ir kaltės stoką), tarpasmeninius (pvz., beširdišką kitų išnaudojimą savo naudai), savireferentinius (pvz., padidintą savo svarbumo jausmą) ir elgesio (pvz., reakcijų neslopinimą) ypatumus (Loney et al., 2003).

Resocializacijos veiksniai – proceso, kurio metu individas perima naujas normas ir vertybes, sąlygojančias jo socialinių vaidmenų pokyčius, ypatumai (Peretti, 1969).

Rizikos veiksniai – individualios ir / ar aplinkos charakteristikos, kurios pasireiškia anksčiau nei delinkvencinis elgesys ir reikšmingai koreliuoja su padidėjusia tokio elgesio tikimybe (Klepfisz et al., 2016).

Šeimos veiksniai – paauglio santykio su tėvais / globėjais ypatumai ir tėvų / globėjų įsitraukimo į auklėjimo procesą, priežiūros ir kontrolės aspektai (Viljoen et al., 2018).

Teisti paaugliai – pilnametysės nesulaukę jaunuoliai, kuriems už teisės ir socialinių normų pažeidimus teismas yra skyręs tam tikras sankcijas (Richards, 2017).

1. ĮVADAS

1.1. Teistų paauglių delinkvencinio elgesio samprata

1.1.1. Delinkvencinio elgesio apibrėžimas

Nėra vieningo sutarimo, kaip vienu terminu pavadinti platų paauglių elgesio, pažeidžiančio įstatymus ar visuomenėje priimtas normas, spektrą. Įvairių mokslo šakų atstovai tokį elgesį įvardija skirtingai. Pavyzdžiui, raidos psichopatologijos kontekste yra vartojamas terminas „elgesio sutrikimai“, kuris atspindi, kad toks elgesys yra pasikartojantis, nesiliaujantis, pažeidžiantis pagrindines amžių atitinkančias socialines normas ir taisykles (Lahey & Waldman, 2003). Psichikos sutrikimų diagnostinio ir statistinio vadovo 5-ajame leidime (angl. *DSM-V*) yra pabrėžiama, kad elgesio sutrikimams priskiriamas elgesys, kai pažeidžiamos kitų teisės (pvz., agresija ar turto gadinimas) ir / ar lemiantis individo konfliktą su visuomenėje priimtomis normomis ir įstatymais (American Psychiatric Association, 2013). Yra išskiriamos keturios pagrindinės elgesio sutrikimų simptomų kategorijos: a) agresija kitų žmonių ar gyvūnų atžvilgiu; b) turto gadinimas; c) apgavystės ir vagystės; d) rimti taisyklių pažeidimai (pamokų praleidinėjimai, bėgimas iš namų) (Frick, 2012). Tam, kad būtų diagnozuoti elgesio sutrikimai, toks elgesys turi tęstis gana ilgą laiką, t. y. 12 ir daugiau mėnesių (ICD-11: Mortality and Morbidity Statistics, 2018), todėl trumpiau trunkančiam elgesiui apibūdinti šis terminas nėra tinkamas. Elgesio sutrikimų terminas taip pat nėra vartotinas, jeigu minėtas elgesys pasireiškia epizodiškai ir santykinai lengva forma, kitaip tariant, nereikalauja hospitalizacijos ir gydymo (Kazdin, 1995). Be to, kai kurie autoriai (pvz., Kinderman, 2015) iš esmės kritikuoja diagnozių vartojimą dirbant su vaikais ir paaugliais, nes jos pateikia pernelyg supaprastintą nagrinėjamos situacijos vaizdą ir *nebeieškoma prasmės „sutrikusiame“ elgesyje, nuvertinamos pačių „sutrikusiųjų“ galios ir resursai, pripažįstama tik „ekspertinė“ pagalba* (Kinderman, 2015, p. 293).

Dar vienas literatūroje aptinkamas terminas yra asocialus elgesys, kurį Burt ir Donnellan (2009) apibrėžia kaip veiksmus, žalingus kitiems, kuriais pažeidžiamos visuomenės normos, besikėsinama į kitų asmenines ar turtines teises. Šis apibrėžimas parodo, kad asocialus elgesys yra socialiai apspręstas konstruktas, apimantis daug skirtingų elgesio būdų, formų, funkcijų, destruktyvumo lygių, pradžios taškų ir trajektorijų (Morgado & Vale-Dias, 2013). Pavyzdžiui, asocialus elgesys yra skiriamas į atvirą (angl. *overt*) ir užslėptą (angl. *covert*) elgesį. Atviras asocialus elgesys yra susijęs su fizine agresija, nepaklusnumu ir konfrontacija, o užslėptu asocialiu elgesiu nėra

siekiami tiesioginės konfrontacijos, tačiau visuomenės normos ir egzistuojančios taisyklės pažeidžiamos meluojant, apkalbinėjant, vagiliaujant ir pan. (Burt & Donnellan, 2010). Tiek atviras, tiek užslėptas asocialus elgesys yra tikslingas ir potencialiai žalingas, tačiau jo pobūdis ir mastas nebūtinai numato teises pasekmes (Willoughby, Kupersmidt, & Bryant, 2001).

Kriminologai ir teisės psichologai siūlo vartoti kriminalinio elgesio terminą, apibrėžiantį *asocialius veiksmus, dėl kurių individui padidėja rizika atsirasti teisėsaugos sistemos specialistų dėmesio centre* (Bonta & Andrews, 2016, p. 7), arba delinkvencinio elgesio terminą, kuris yra vartojamas išskirtinai tik paauglių – asmenų iki 18 metų amžiaus – asocialiems veiksams nusakyti (Gottfredson, Sealock, & Koper, 1996). Siegel ir Welsh (2014) labai išsamiai aprašo šio termino etiologiją, susiedami sąvokos „delinkvencija“ įtvirtinimą su XX amžiaus pradžios JAV politika veikti vaiko labui, t. y. ne bausti paauglį už jo nusižengimus, bet auklėti, keisti, taisyti, kuriant atskirą nuo suaugusiųjų – nepilnamečių – justicijos sistemą. Svarbu pažymėti, kad delinkvencinis elgesys apima ne tik tuos veiksmus, už kuriuos būtų baudžiami ir suaugusieji, bet ir vadinamuosius *nepilnamečiams taikomų reikalavimų pažeidimus* (angl. *status offences*), t. y. veiksmus, kurie yra neteisėti tik paaugliams, pavyzdžiui, alkoholio vartojimas, bėgimas iš namų ar savavališkas mokyklos nelankymas (Murray & Farrington, 2010; Smith & Stern, 1997). Apibendrinant būtų galima pasakyti, kad delinkvencijos terminas nurodo teises ar socialines normas pažeidžiantį paauglių elgesį (Justickaja ir kt., 2015), todėl yra platesnė sąvoka nei kriminalinis elgesys. Svarbu pažymėti, kad šiame darbe vartojama delinkvencinio, o ne delinkventinio elgesio sąvoka pasirinkta remiantis Justickajos ir bendraautoriių (2015) pateiktu sąvokų paaiškinimu. Pasak autorių, žodžio šaknies „delinkvent-“ vartojimas atspindi pastovių, iš prigimties būdingų delinkventinių savybių turėjimą, tuo tarpu žodžio šaknis „delinkvenc-“ siejama su delinkvencijos reiškiniu kaip procesu, į kurį paaugliai įsitraukia, tačiau gali iš jo ir pasitraukti (plačiau žr. Justickaja ir kt., 2015, p. 9).

Nors literatūroje yra vartojama ir daugiau terminų, tokių kaip probleminis elgesys (Dishion & Patterson, 2006), rizikingas elgesys (Carroll, Houghton, Durkin, & Hattie, 2009) ar deviantinis elgesys (Kaplan, 2006), savo darbe remsimės prielaida, kad iš esmės visos šios sąvokos yra vartotinos sinonimiškai (Marte, 2008). Toliau savo darbe delinkvencinio elgesio terminą laikysime pagrindiniu, nes nagrinėsime tokį elgesį, kuris paaugliams, ypač prasižengiantiems ne pirmą kartą, Lietuvoje sukelia tam tikrų teisinių pasekmių, pavyzdžiui, probacijos priežiūrą ar laisvės atėmimą. Remiantis Viljoen, Nicholls, Cruise, Desmarais ir Webster (2018) paauglių neigiamų pasekmių (angl. *adverse outcomes*) samprata, delinkvencinį elgesį galima

skirstyti į keturias kategorijas: (1) *smurtas* – tai realiai padaryta arba bandyta / grasinta padaryti fizinė žala kitiems; (2) *nemurtiniai nusikaltimai* apima bet kokius turtinius, su psichokatyviųjų medžiagų platinimu, viešosios tvarkos pažeidimu susijusius nusikaltimus; (3) *psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas* – tai piktnaudžiavimas įstatymais draudžiamomis ar reglamentuojančiomis amžiaus ribojimą psichoaktyviosiomis medžiagomis (alkoholiu, kokainu ir kt.), receptiniais vaistais ar cheminėmis medžiagomis; (4) *savavališkas nedalyvavimas* apima pasišalinimą (iš mokyklos, namų, skirtų paslaugų ar intervencinių priemonių) be suaugusiųjų žinios. Toks delinkvencinio elgesio skirstymas pagal pobūdį yra gana plačiai paplitęs, todėl gautus rezultatus galima palyginti su kitų tyrimų rezultatais. Be to, toks skirstymas yra naudingas, nes tiesiogiai siejasi su tuo, kas visuomenei rūpi labiausiai, – kaip užkirsti kelią rimtiems įstatymų pažeidimams (Ward & Carter, 2019), ypač paauglių, kurie jau yra patekę į teisėsaugos akiratį.

1.1.2. Nepilnamečių bausmių vykdymo sistemos ypatumai Lietuvoje

Kaip teigia Sakalauskas (2013), kuriant 2003 m. priimtą Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą (toliau – LR BK), buvo svarstoma, kaip pasielgti su paauglių baudžiamąją atsakomybę reglamentuojančiomis nuostatomis: parengti atskirą nepilnamečių justicijos įstatymą, nuostatas reglamentuoti kai kuriais LR BK straipsniais ar joms skirti atskirą LR BK skyrių. Pasirinkus pastarąjį variantą, LR BK atsirado skyrius, skirtas asmenų, kuriems nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo suėję aštuoniolika metų (LR BK 81 str., 1 dalis), individualiajai (specialiajai) prevencijai (Sakalauskas, 2013): nurodoma padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu (LR BK 80 str., 3 punktas).

LR BK yra nurodyta, kad nepilnamečiui teismas gali skirti tokias bausmes kaip *viešieji darbai, bauda, laisvės apribojimas, areštas ir terminuotas laisvės atėmimas* (LR BK 90 str., 1 dalis). Atsižvelgiant į LR BK 80 straipsnio 2 punkte numatytą siekį – riboti laisvės atėmimo bausmes ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo teisiamiesiems paaugliams galimybes, kodekso 82 straipsnyje yra numatytos tokios auklėjamojo poveikio priemonės: *įspėjimas, turtinės žalos atlyginimas, nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai, atidavimas tėvams ar kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, ugdyti ir prižiūrėti* arba *atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą*. Remiantis šiuo straipsniu, paaugliui teismas taip pat gali skirti *elgesio apribojimą*, kuris savo ruožtu susideda iš *įpareigojimų* (pvz., būti namuose nustatytu laiku; mokytis, tęsti mokslą arba dirbti; atlikti visą gydymosi nuo

alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos ar venerinės ligos kursą ir pan.) ir *draudimų* (pvz., žaisti azartinius žaidimus; lankytis vietose, kuriose daroma neigiama įtaka nepilnamečio elgesiui, arba bendrauti su žmonėmis, darančiais jam neigiamos įtakos; be šios priemonės vykdymą kontroliuojančių institucijų žinios keisti gyvenamąją vietą ir pan.).

Teismo skirtą terminuotą laisvės atėmimą nepilnametis atlieka pataisos namuose, o jeigu terminuotos laisvės atėmimo bausmės vykdymas yra atidėtas, yra skirti viešieji darbai, laisvės apribojimas arba aukščiau išvardytos auklėjamojo poveikio priemonės (išskyrus atidavimą į specialią auklėjimo įstaigą), jis patenka probacijos tarnybų priežiūron. Lietuvoje didžiajai daugumai (maždaug 95 proc.) paauglių teismas skiria probacijos priežiūrą, remdamasis LR BK 91 str. 3 dalyje įtvirtinta nuostata, kad *terminuotas laisvės atėmimas yra skiriamas, kai yra pagrindo manyti, jog kitos rūšies bausmių paauglio elgesiui pakeisti nepakanka, arba jeigu yra įvykdytas sunkus ir labai sunkus nusikaltimas*.

Empiriniai tyrimai pagrindžia, kad probacijos priemonės teistiems paaugliams yra efektyvesnės nei įkalinimas: pavyzdžiui, Ryan ir kolegų (2014) studija parodė, kad paauglių, kuriems teismo skirtas laisvės atėmimas ar suvaržymas institucinės priežiūros pagrindu, kriminalinis recidyvas yra 2,12 karto didesnis nei paauglių, bausmę atliekančių bendruomenėje. Tačiau, interpretuojant šio ir panašių tyrimų rezultatus, kyla klausimas, ar didesnį recidyvo lygį lemia laisvės suvaržymas, ar tai, kad paauglių grupės, gaunančios skirtingas valstybės priežiūros priemones, nėra homogeniškos. Atsakyti į šį klausimą sunku, nes dauguma paauglių delinkvencinio elgesio recidyvą sąlygojančių veiksnių ir korekcinėse intervencijose efektyvumo tyrimų orientuojasi tik į kurią nors vieną grupę: probacijoje prižiūrimų (Alarid & Rangel, 2018; Ting, Chu, Zeng, Li, & Chng, 2018; Viljoen, Beneteau, et al., 2012) arba įkalintų paauglių (Desmarais et al., 2012; Grieger & Hosser, 2014; Shepherd, Strand, Viljoen, & Daffern, 2018).

Apibendrinant bausmių vykdymo sistemos ypatumus Lietuvoje, galima teigti, kad teisti paaugliai yra tam tikrame kontinuume, kurio viename gale yra tie, kurie už nesunkius teisės ar socialinių normų pažeidimus yra gavę teismo skirtas auklėjamojo poveikio priemones, o kitame gale – tie, kuriems už dažnus ir / ar sunkius nusikaltimus teismas yra skyręs griežčiausią – laisvės atėmimo – bausmę.

1.1.3. Teistų paauglių delinkvencinio elgesio mastas

Delinkvencinio elgesio mastas plačiąja prasme priklauso nuo to, kas konkrečioje šalyje yra įvardijama kaip neteisėta veikla, kokios numatytos baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos, kada asmuo jau laikomas pilnamečiu (Campistol & Aebi, 2018). Pavyzdžiui, Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Europos šalių, amžius, nuo kurio asmuo atsako pagal baudžiamuosius įstatymus, yra 14 metų, o pilnametystė sueina sulaukus 18-ojo gimtadienio. Šis 14–18 metų laikotarpis atitinka vadinamosios amžiaus-nusikaltimų kreivės piką (Loeber & Stallings, 2011), kuris rodo, kad paauglystė yra tas amžiaus tarpsnis, kai teisės ir socialinės normos yra pažeidžiamos daugiausiai. Kitaip tariant, delinkvencinis elgesys yra santykinai nebūdingas vaikams iki dešimties metų amžiaus, o daromų pažeidimų kreivė, prasidedanti maždaug dešimtaisiais–keturioliktaisiais gyvenimo metais, kyla aukštyr ir piką pasiekia ties –šešioliktu–septynioliktu gimtadieniu, kai pradeda staigiai kristi žemyn (Casey, 2011b).

Reikia pažymėti, kad bendrojoje paauglių populiacijoje delinkvencinio elgesio mastas yra pakankamai didelis (Murray & Farrington, 2010). Lietuvos teisės instituto tyrėjų komanda 2013 metais surinko savistatos duomenis apie 2696 11–17 metų amžiaus ($M = 13,9$) Lietuvos moksleivių delinkvencinį elgesį. Kiek daugiau nei ketvirtadalis (26,6 proc.) respondentų nurodė kada nors gyvenime ir 17,9 proc. per paskutinius 12 mėnesių padarę nusikalstamą veiką, kuri turėjo tiesioginių padarinių gyvam subjektui arba buvo susijusi su ketinimu sukelti tokią žalą (Justickaja ir kt., 2015). Tačiau tik nedidelė paauglių dalis susiduria su valstybės taikomomis sankcijomis už socialines ir teises normas pažeidžiantį elgesį. Pavyzdžiui, Siatle atlikto tyrimo duomenimis, tik 33,8 proc. tirtos bendrosios populiacijos paauglių imties buvo teisiami už nusikaltimus, nors net 86,3 proc. prisipažino juos darę (Hawkins, Smith & Catalano, 2002). Remiantis minėto Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatais, 7,9 proc. visų tyrime dalyvavusių paauglių nurodė kada nors gyvenime patekę į policijos akiratį, o 5,1 proc. – per paskutinius 12 mėnesių (Justickaja ir kt., 2015).

Lietuvos statistikos departamento pateikiami 2014–2018 metų duomenys rodo, kad kasmet į policijos įstaigas pristatoma apie tris–keturis proc. visų šalies paauglių, iš kurių ne daugiau kaip pusė yra įtariami / kaltinami padarę veikas, užtraukiančias baudžiamąją atsakomybę. Iš visų įtariamųjų / kaltinamųjų nuteisiama yra 40–60 proc. paauglių (apie 45 proc. teismas skiria laisvės atėmimo bausmę (1.1 lentelė).

1.1 lentelė. Lietuvos paauglių populiacijos delinkvencinio elgesio statistika (Lietuvos statistikos departamentas, 2019).

Metai	2014	2015	2016	2017	2018
14-17 metų paauglių skaičius metų pradžioje	135 010	129 032	121 797	113 993	107 389
Paaugliai, pristatyti į policijos įstaigas (% nuo visų paauglių)	5 462 (4,1%)	...	3 791 (3,1%)	3 204 (2,8%)	2 815 (2,6%)
Įtariamai / kaltinami padarę nusikalst. veikas 14-17 metų paaugliai (% nuo visų paauglių ir % nuo paauglių, pristatytų į policijos įstaigas)	2 513 (1,9%) (46,0%)	2 025 (1,6%)	1 436 (1,2%) (37,9%)	1 649 (1,4%) (51,5%)	1 256 (1,2%) (44,6%)
Teismuose nuteisti paaugliai (% nuo visų paauglių ir % nuo įtariamų / kaltinamų paauglių)	1 103 (0,8%) (43,9%)	964 (0,7%) (47,6%)	887 (0,7%) (61,8%)	658 (0,6%) (39,9%)	656 (0,6%) (52,2%)
Paaugliai, kuriems skirta laisvės atėmimo bausmė (% nuo visų paauglių ir % nuo nuteistų paauglių)	445 (0,33%) (40,3%)	411 (0,32%) (42,6%)	387 (0,32%) (43,6%)	311 (0,27%) (47,2%)	313 (0,29%) (47,7%)

Pastaba. ... = nėra duomenų, nors toks reiškinys atitinkamu laikotarpiu buvo.

Oficiali teistų paauglių delinkvencinio elgesio statistika Lietuvoje nėra renkama. Nors kitose šalyse teistų paauglių delinkvencinis elgesys yra fiksuojamas, tačiau remiamasi skirtingais kriterijais. Tai gali būti naujas sulaikymas arba teistumas; naujas nusikaltimas, probacijos sąlygų ar laisvės atėmimo įstaigos vidaus tvarkos taisyklių pažeidimai (Mallett, 2013). Galima numanyti, kad laisvės atėmimo bausmės vykdymo laikotarpiu sunkių kriminalinių nusikaltimų įvykdymo lygis bus ženkliai mažesnis nei esant probacijos priežiūrai vien dėl to, kad galimybės įvykdyti naujus nusikaltimus yra apribotos.

Pakartotinio delinkvencinio elgesio lygio skaičiavimas neabejotinai priklauso ir nuo pasirinkto vertinimo laikotarpio: ilgėjant laikotarpiui didėja tikimybė užfiksuoti tam tikrus teisės ir socialinių normų pažeidimus (Wild, 2011). Teistų paauglių delinkvencinio elgesio tyrimuose dažniausiai yra pasirenkamas vienerių metų laikotarpis, nes šiuo laikotarpiu tokio elgesio tikimybė yra didžiausia (Sakalauskas ir Jarutienė, 2015). Pavyzdžiui,

Jungtinėje Karalystėje teistų paauglių pakartotinių nusikaltimų skaičius siekia 33 procentus per vienerius metus (Griffin, 2012). Kita studija atskleidė, kad pirmą kartą už smurtinį nusikaltimą teistų paauglių imtyje vienerių metų laikotarpiu nuo 13 iki 23 procentų pakartotinai smurtavo (Ryan et al., 2014). Todėl apibendrintai galima sakyti, kad teistų paauglių delinkvencinio elgesio lygis 12 mėnesių laikotarpiu galėtų būti apie 20–25 proc. (Clarke, 2017) Tačiau yra ir kita nuomonė, kad šis laikotarpis turėtų būti gerokai trumpesnis. Intensyvi paauglio biologinės, kognityvinės ir psichosocialinės raidos dinamika (Campbell, Schmidt, & Wershler, 2016; Cauffman & Steinberg, 2012; Compas, Hinden, & Gerhardt, 1995) lemia staigius pokyčius, todėl tiek paauglių delinkvencinis elgesys, tiek jį prognozuojantys veiksniai turėtų būti vertinami kas 90 dienų (Viljoen et al., 2018). Bet koks darbas su paaugliais yra darbas su nuolat kintančia situacija, poreikiais ir tikslais, todėl trumpalaikis rizikos vertinimas yra daug tikslesnis, o intervencijų „čia ir dabar“ planavimas turi daugiau prasmės (Viljoen, Beneteau, et al., 2012; Viljoen, Cruise, et al., 2012). Atliekant longitudinius teistų paauglių delinkvencinio elgesio tyrimus, atskiras tyrimo bangas yra rekomenduojama planuoti kas tris mėnesius. Daroma prielaida, kad tai yra optimalus laikotarpis paauglių elgesį lemiančio psichosocialinio funkcionavimo pokyčiams vertinti (Dembo et al., 2013). Pavyzdžiui, Viljoen ir bendraautorių (2012) tyrimo duomenimis, trijų mėnesių laikotarpiu buvo oficialiai užfiksuota, kad 28,8 proc. probacijos priežiūroje esančių paauglių padarė teisės pažeidimą, iš kurių 19,2 proc. – smurtinį nusikaltimą (Viljoen, Beneteau, et al., 2012).

Kalbant apie teistų paauglių delinkvencinio elgesio mastą, taip pat svarbu pažymėti, kad lyties veiksnys šiame kontekste vaidina reikšmingą vaidmenį. Visų pirma, vaikinams delinkvencinis elgesys iš esmės yra būdingas labiau nei merginoms (Baleišienė ir Barkauskienė, 2007; Cauffman, 2008; Griffin, 2012). Pavyzdžiui, Kalėjimų departamento prie LR TM duomenimis, 2018 metais į probacijos priežiūros duomenų registrus įrašytų nepilnamečių merginų ir vaikinų santykis yra maždaug 1:9 (Kalėjimų departamentas prie LR TM, 2018). Antra, merginų delinkvencinio elgesio laikotarpis yra trumpesnis nei vaikinų, nes jų delinkvencinio elgesio pradžia yra vėlesniame amžiuje nei vaikinų (Bersani & Doherty, 2018). Todėl merginos dažniau apsiriboja vienkartinėmis išbandymais, nei tęsia delinkvencinį elgesį. Dėl šios priežasties daugelis recidyvo rizikos vertinimo instrumentų yra kuriami pirmiausia vaikinų grupei (Campbell et al., 2016), o, taikant juos merginų imčiai, paaiškėja su lytimi susiję kriminalinės rizikos veiksnių prognostinės vertės skirtumai. Pavyzdžiui, Hiltermann, Bongers, Nicholls ir van Nieuwenhuizen (2016) tikrino, ar tas pats riziką prognozuojančių veiksnių modelis tinka teistiems abiejų lyčių paaugliams. Palyginę didelį, daugiau nei

kelių tūkstančių Ispanijos Katalonijos regiono teisingumo departamento priežiūroje esančių vaikinių ir kelių šimtų to paties departamento priežiūroje esančių merginų imčių paaugliams skirto smurto rizikos vertinimo instrumento *SAVRY* (Borum et al., 2011) duomenis, sužinojo, kad vaikinių ir merginų imtims modelyje išskirtus faktorius sudaro skirtingi kintamųjų deriniai (Hilterman et al., 2016). Todėl toliau nagrinėsime ne mišrios grupės, o tik vyriškos lyties teistų paauglių delinkvencinį elgesį ir jį prognozuojančius veiksnius.

1.1.4. Delinkvencinį elgesį aiškinančios teorijos

Paauglių delinkvencinis elgesys yra nuo seno tyrinėjama socialinė problema, pasižyminti ją aiškinančių teorijų gausa. Tačiau daugelio teorijų bendras ribotumas yra tame, kad jos analizuoja tik kurį nors vieną delinkvencinį elgesį sąlygojantį mechanizmą (Noyori-Corbett & Moon, 2010); be to, orientuojasi į asocialaus elgesio pradžia, nesigilinant į tai, kas lemia tolimesnę individų kriminalinę veiklą (Casey, 2011b; Catalano & Hawkins, 1996).

Delinkvencinį elgesį aiškinančios *raidos ir gyvenimo eigos teorijos* iš dalies atliepia įvardytus ribotumus, nes remiasi prielaidomis, kad (i) delinkvenciškai besielgiantys paaugliai nėra homogeniška grupė; (ii) skirtingi mechanizmai lemia skirtingas delinkvencinio elgesio raidos trajektorijas (Lahey & Waldman, 2003; Murphy, Brecht, Huang, & Herbeck, 2012; Piquero, 2008), todėl (iii) yra svarbu analizuoti, kaip laikui bėgant keičiasi skirtingų paauglių grupių delinkvencinis elgesys (Nagin, 2005).

Viena iš bene plačiausiai žinomų raidos ir gyvenimo eigos teorijų yra raidos taksonomija (Moffitt, 1993, 2006; Moffitt et al., 2002), kurioje išskiriami du hipotetiniai prototipai, paaiškinantys delinkvencinio elgesio dinamiką: viso gyvenimo nusikaltėliai (angl. *life-course-persistent offenders*), kai delinkvencinis elgesys prasideda vaikystėje ir metams bėgant vis sunkėja, ir paauglystės laikotarpio nusikaltėliai (angl. *adolescence-limited offenders*), kai delinkvencinis elgesys prasideda paauglystėje ir baigiasi sulig jauno suaugusiojo amžiumi. Vaikystėje prasidedančio ir paauglystėje prasidedančio delinkvencinio elgesio etiologijos skirtumus patvirtino įvairių autorių atlikti longitudinaliniai tyrimai (Frick & Viding, 2009; Jennings, Rocque, Fox, Piquero, & Farrington, 2016; Siegel & Welsh, 2014).

Viso gyvenimo nusikaltėliai sudaro palyginus nedidelę grupę, t. y. apie penkis–dešimt procentų, visų paauglystėje delinkvenciškai besielgiančių paauglių (Seepersad, 2010). Likusi dalis – paauglystės laikotarpio nusikaltėliai, kurie paprastai sugeba slopinti savo delinkvenciškus impulsus ir laikytis nustatytos teisinės ir socialinės tvarkos, tačiau dažnai pakliūva į

puberteto laikotarpiu atsiradusius troškimo pademonstruoti savo galybę ir autonomiškumą nuo tėvų spąstus (Moffitt, 2006). Paaugliams, kurių raida nebuvo sutrikdyta, vėliau, pasiekus biologinę ir socialinę brandą, pavyksta natūraliai grįžti prie konvencinio gyvenimo stiliaus, išskyrus tuos atvejus, kai ši grįžimą apsunkina kriminalinė istorija, laisvės atėmimas, išsivysčiusios priklausomybės nuo psichoaktyviųjų medžiagų, nebaigti mokslai ar pan. (Casey, 2011b). Roisman, Monahan, Campbell, Steinberg ir Cauffman (2010) studijoje 1364 asmenys buvo stebėti nuo gimimo iki 15 metų. Pagal galutiniame tyrimo etape esančių 990 paauglių duomenis, autoriai išskyrė penkias elgesio raidos trajektorijas: vaikų, turinčių mažai elgesio problemų, vaikų, turinčių vidutiniškai elgesio problemų, vaikų, daug elgesio problemų turėjusių tik vaikystėje, vaikų, daug elgesio problemų turinčių paauglystėje, ir vaikų, vaikystėje turėjusių daug elgesio problemų, kurios tęsiasi ir paauglystėje, grupes. Palyginus šias penkias grupes tarpusavyje, paaiškėjo, kad paaugliai, turintys elgesio problemų paauglystėje, susiduria su panašiais tiek iš aplinkos kylančiais sunkumais (t. y. mamos neįtakumu, tėvų skyrybomis, prasta materialine padėtimi), tiek vidiniais rizikos veiksniais (pvz., prasta sveikata, sunkiu charakteriu, pažemintu kognityviniu funkcionavimu), nepriklausomai nuo to, kada, vaikystėje ar paauglystėje, elgesio problemos prasidėjo (Roisman et al., 2010). Todėl autoriai daro išvadą, kad Moffitt raidos taksonomija atskleidžia tikrai kiekybinius, bet ne kokybinius grupių skirtumus (Roisman et al., 2010). Šią išvadą paremia ir kitas longitudinalinis tyrimas, kuriame buvo analizuojama, kas: asocialaus elgesio pradžia ar asocialaus elgesio pobūdis (agresija vs. taisyklių nesilaikymas), geriau prognozuoja elgesį ilgalaikėje perspektyvoje (Burt, Donnellan, Iacono, & McGue, 2011). Gauti rezultatai parodė, kad asocialaus elgesio pradžios prognostinė vertė tampa nereikšminga įvedus elgesio pobūdžio kintamuosius (Burt et al., 2011).

Nors kai kurie autoriai, atliepdami Moffitt raidos taksonomijos kritiką, siūlo kontinuumo alternatyvą (Lahey & Waldman, 2003) arba bent jau trijų (Dishion & Patterson, 2006), keturių (Loeber & Farrington, 2000), penkių (Mulvey et al., 2010; Roisman et al., 2010) ar net septynių (Day et al., 2012) delinkvencinio elgesio raidos trajektorijų išskyrimą, tačiau trajektorijų skaičius ir išsamus jų aprašymas, pasiekus suaugusiojo amžių, nepadeda prognozuoti, kokia bus konkretaus paauglio, jau pakliuvusio į teisėsaugos akiratį, tolimesnė elgesio raida (Campbell et al., 2016).

Siekiant paaiškinti teistų paauglių delinkvencinį elgesį, galima pasitelkti *reabilitacines teorijas*, kuriose akcentuojama rizikos veiksnių vertinimo reikšmė kriminalinio recidyvo rizikos prognozei ir svarba korekcinų intervencijų, mažinančių recidyvo riziką, planavimui (Hart, Douglas, & Guy,

2017). Šios teorijos buvo kuriamos kaip atsvara praeito amžiaus 8-ajame dešimtmetyje išplitusiai nuostatai, kad korekcinės intervencijos, taikomos nusikaltimus įvykdžiusiems asmenims, nėra efektyvios. Kriminologas Martinson, atlikęs 1945–1967 metais anglų kalba publikuotų studijų apie korekcinę priemonių efektyvumą mažinant tolimesnę nusikalstamą elgesį analizę, 1974 metais paskelbė, kad „išskyrus keletą atskirų išimčių, iki šiol taikytos reabilitacinės pastangos neturėjo pastebimo poveikio recidyvui“ (Martinson, 1974, p. 25). Nors vėliau Martinson studija buvo kritikuojama dėl metodologinių netikslumų (žr. Cullen & Gendreau, 2001), tačiau kilusi „Niekas neveikia“ (angl. *Nothing Works*) banga padėjo iš esmės peržiūrėti pernelyg į baudimą orientuotą pataisos sistemą ir ieškoti individualių tolimesnę asocialų elgesį prognozuojančių skirtumų tam, kad būtų galima kiek galima labiau individualizuoti korekcinę intervenciją (Cullen, 2012). Andrews ir Bonta (2010), susisteminę empirinių tyrimų rezultatus, sukūrė Rizikos-poreikių-atliepiamumo (angl. *Risk – Need – Responsivity*, sutr. RNR) modelį, kuriame išskyrė 3 pagrindinius efektyvios korekcinės intervencijos principus, nurodančius, *kas* turėtų gauti pagalbą (rizikos principas), *į ką* korekcinės intervencijos turėtų fokusuotis (poreikių principas) ir *kaip* korekcinės intervencijos turėtų būti vykdomos (atliepiamumo principas) (Maloić, 2016; Serin, Lloyd, & Hanby, 2010).

RNR modelis yra konceptualizuojamas remiantis *bendraja asmenybės ir kognityvinio socialinio išmokimo teorija* (angl. *General Personality and Cognitive Social Learning Theory*; Bonta & Andrews, 2016). Pasak autorių, bet koks individo elgesys, taip pat ir delinkvencinis, yra išmokstamas veikiant pastiprinimų sistemai, t. y. individualiame, tarpasmeniniame ar bendruomeniniame lygmenyje už tam tikrą elgesį gaunamam apdovanojimui ar išvengtai bausmei. Tačiau apdovanojimai ir bausmės nėra universalios: tai, kas vienam yra apdovanojimas, kitam gali neturėti jokios reikšmės arba netgi būti priimamas kaip bausmė. Andrews ir Bonta (2010) teigimu, apdovanojimų ir bausmių suvokimas priklauso nuo tam tikrų veiksmų, kuriuos jie pavadino kriminogeniniais poreikiais (Andrews & Bonta, 2010). Yra išskiriami pagrindiniai aštuoni kriminogeniniai poreikiai: ankstesnė asocialaus elgesio istorija, asociali asmenybė, asocialios nuostatos, asocialūs draugai, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas, sunkumai, susiję su darbu / mokslais, laisvalaikiu ir šeima (Bonta & Andrews, 2016).

Nors RNR modelis buvo kurtas remiantis empirinių tyrimų su suaugusiais teisės pažeidėjais duomenimis (Andrews, Bonta, & Wormith, 2011), tačiau skirtingos studijos patvirtina kriminogeninių poreikių vertę prognozuojant teistų paauglių delinkvenciją (Brogan et al., 2015; Campbell et al., 2016,

2016; Fanniff et al., 2017; Grieger & Hosser, 2014; Haqanee et al., 2015; Hoge, 2012; Ortega-Campos et al., 2016).

1.2. Teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizikos veiksniai

Rizikos veiksniai yra apibrėžiami kaip individualios ir / ar aplinkos charakteristikos, kurios pasireiškia anksčiau nei delinkvencinis elgesys ir reikšmingai koreliuoja su padidėjusia tokio elgesio tikimybe (Klepfisz, Daffern, & Day, 2016). Literatūroje galima rasti, kad terminai „rizikos veiksniai“ ir aptarti „kriminogeniniai poreikiai“ yra vartojami kaip sinonimai, tačiau iš tiesų šie terminai nėra visiškai lygiaverčiai (Serin, Chadwick, & Lloyd, 2016). Bene esmingiausias jų skirtumas yra tai, kad kriminogeninių poreikių sąrašas yra konkretus ir baigtinis (žr. 1.1.4 skyrių), todėl riboja teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizikos veiksnių tyrinėjimo galimybes (Heffernan & Ward, 2019; Ward, 2016; Ward & Fortune, 2016). Atsižvelgiant į tai, šiame darbe vartojama platesnė – rizikos veiksnių – sąvoka.

Požiūris, kad vienu metu gali pasireikšti ne vienas, o keli ar keliolika skirtingų delinkvencinio elgesio rizikos veiksnių, praplėtė iki tol vyravusį vienfaktorinį delinkvencinio elgesio etiologijos diskursą. Prie to itin reikšmingai prisidėjo Glueck ir Glueck (1950) darbai, kurie iš tuometinio konteksto išsiskyrė savo metodologine specifika. Visų pirma, nesivadovaudami jokia teorine paradigma, autoriai rinko duomenis apie 500 delinkvenciškų ir 500 nedelinkvenciškų 10–17 metų paauglių santykius su šeimos nariais ir bendraamžiais, laisvalaikio leidimo būdus, delinkvencinį elgesį, temperamentą, asmenybės raidą ir kūno konstitucijos veiksnius. Antra, rėmėsi prielaida, kad delinkvencinio elgesio pradžios priežastys skiriasi nuo tokio elgesio tęsimo ar liovimosi priežasčių. Trečia, akcentavo skirtingų informacijos šaltinių (pvz., tėvų, mokytojų, paties paauglio) svarbą renkant duomenis (Laub & Sampson, 1991). Gautus rezultatus jie apibendrino daugiafaktoriiniame delinkvencinio elgesio priežasčių modelyje, kuris „nėra nei išimtinai biologinis, nei išimtinai sociokultūrinis, bet atspindintis somatinių ypatybių, temperamento, intelekto ir sociokultūrinių jėgų sąveiką“ (Glueck & Glueck, 1950, p. 281).

Vėlesnių metaanalizių rezultatai atskleidė teistų paauglių delinkvencinio elgesio prediktorių gausą (Simourd & Andrews, 1994), veiksnių, prognozuojančių delinkvencinio elgesio pradžią ir jo pasikartojimą, skirtumus (Loeber & Dishion, 1983), ar teistų asmenų probacijos sąlygų pažeidimus (Heilbrun et al., 2000), taip pat rizikos veiksnių tarpusavio sąveikos prognozuojant tolimesnį elgesį įvairovę (Kraemer, Stice, Kazdin, Offord, & Kupfer, 2001) ir būtinybę juos klasifikuoti (Cottle, Lee, & Heilbrun, 2001).

Mokslinėje literatūroje rizikos veiksniai dažniausiai yra skirstomi dvejopai: (1) pagal galimybę kisti per laiką ir (2) pagal psichosocialinio funkcionavimo sritis.

1.2.1. Rizikos veiksniai pagal galimybę kisti per laiką

Nekintantys veiksniai yra vadinami statiniais veiksniais (Andrews & Bonta, 2010). Kiti autoriai patikslina, kad tai yra veiksniai, kurių neįmanoma paveikti jokiais intervencinėmis priemonėmis (Cottle et al., 2001). Jiems priskiriami veiksniai, susiję su demografinėmis charakteristikomis (vyriška lytis, amžius) ar ankstesnio asocialaus elgesio istorija (pirmo susidūrimo su policija amžius, teistumų skaičius, įvykdytų nusikaltimų ar skirtos bausmės pobūdis). Šeimos ir socialinėje srityje statiniai rizikos veiksniai apima patirtos fizinės ar seksualinės prievartos istoriją, institucinės globos atvejus, o ugdymo srityje – mokymąsi pagal specializuotas programas, žemesnę bendrą IQ balą (Cottle et al., 2001). Greičiau ar lėčiau, patys savaime arba veikiant kitiems veiksniams, kintantys rizikos veiksniai vadinami dinaminiais, pavyzdžiui: konfliktiški santykiai šeimoje, bendravimas su delinkvenciškais bendraamžiais ar neprasmingas laisvalaikio leidimas. Elgesio problemos, piktnaudžiavimas psichoaktyviosiomis medžiagomis, prasti akademiniai pasiekimai taip pat yra priskiriami dinaminiais rizikos veiksniams, prognozuojantiems tolimesnę teistų paauglių delinkvencinį elgesį (Cottle et al., 2001). Todėl apibendrinant galima pasakyti, kad statiniai veiksniai padeda nustatyti *rizikos statusą* (angl. *risk status*), t. y. identifikuoti tuos individus, kurie, lyginant su kitais, turi didesnę pakartotinio delinkvencinio elgesio tikimybę. Tuo tarpu dinaminiai veiksniai orientuojasi į individualią teisto paauglio situaciją ir vertina *rizikos būseną* (angl. *risk state*), t. y. kas konkrečiam asmeniui konkrečiu metu didina tikimybę elgtis delinkvenciškai (Douglas & Skeem, 2005).

Kadangi dinaminių rizikos veiksnių skiriamasis bruožas – jų kintamumas per laiką, svarbu paminėti kai kurių autorių (pvz., Serin et al., 2016; Ward & Fortune, 2016) išsakomą kritiką dėl jo empirinio pagrindimo stokos. Galima rasti tyrimų, rodančių, kad skirtingo amžiaus paauglių pakartotinį delinkvencinį elgesį tiksliau prognozuoja skirtingi rizikos veiksniai (van der Put et al., 2011, 2012). Tačiau šie skerspjūvio tyrimai, kuriuose lyginamos skirtingo amžiaus grupės, neatsako į klausimą apie tos pačios teistų paauglių imties dinaminių rizikos veiksnių pokyčius laikui bėgant. Kitaip tariant, vienas matavimas atspindi statinį rizikos veiksnių aspektą (Serin et al., 2016). Todėl, siekiant įvertinti rizikos veiksnių kintamumą per laiką, yra reikalingi bent du rizikos veiksnių matavimai (Brown, Amand, & Zamble, 2009;

Vasiljevic, Berglund, Öjehagen, Höglund, & Andersson, 2017; Webster, Nicholls, Martin, Desmarais, & Brink, 2006).

Rizikos veiksnių individualių pokyčių vertinimui galima taikyti pokyčio patikimumo indeksą (angl. *Reliable Change Index*, sutr. RCI; Jacobson & Truax, 1991), kuris padeda įvertinti, ar pokytis yra neatsitiktinis ir gali būti traktuojamas kaip patikimas. Tyrimas, kurio metu buvo vertinami 90 Kanados probacijos tarnybų prižiūrimų paauglių rizikos veiksnių pokyčiai trijų mėnesių laikotarpiu, parodė, kad paauglių rizikos veiksnių sumažėjo 4,7 proc. ir padaugėjo 1,6 proc. atvejų (Viljoen, Beneteau, et al., 2012). Tyrimą pakartojus 59 paauglių, bausmę atliekančių JAV uždarojo tipo laisvės atėmimo įstaigose, imtyje gauti panašūs rezultatai (Sellers, Desmarais, & Hanger, 2017). Dar viename tyrime buvo tikrinami dinaminių rizikos veiksnių pokyčių skirtumai priklausomai nuo statinių rizikos veiksnių (bausmės trukmės) ir asmenybės ypatumų (psichopatijos ir paranoidinio asmenybės sutrikimo) (Draycott, Kirkpatrick, & Askari, 2012). Gauti rezultatai parodė, kad 29 rimtus seksualinius ar smurtinius nusikaltimus įvykdžiusių suaugusių vyrų imtyje per šešis korekcinų intervencijų mėnesius HCR-20 smurto rizikos vertinimo schema (Webster, Douglas, Eaves, & Hart, 1997) vertintų rizikos veiksnių patikimai sumažėjo 31 proc. atvejų, o padaugėjo 7 proc. atvejų. Be to, pacientams, neturintiems paranoidinės asmenybės sutrikimo diagnozės, rizikos veiksnių sumažėjimas pasireiškė statistiškai reikšmingai daugiau nei šią diagnozę turintiems pacientams (Draycott et al., 2012). Šio tyrimo rezultatai leidžia kelti prielaidas apie suaugusių vyrų rizikos veiksnių pokyčius prognozuojančius veiksniai, tačiau duomenų apie tai, kokios asmenybės charakteristikos spartina arba stabdo dinaminių rizikos veiksnių pokyčius delinkvencišku paauglių imtyje, nepavyko rasti.

Kalbant apie dinaminių rizikos veiksnių pokyčius taip pat reikia pažymėti, kad vieni jų kinta santykinai lėtai, o kiti – labai staigiai. Pagal potencialų kitimo greitį dinaminiai rizikos veiksniai yra skirstomi į *stabilius* ir *ūmius dinaminis veiksniai* (Andrews & Bonta, 2010; Douglas & Skeem, 2005; Hanson, Harris, Scott, & Helmus, 2007; Klepfisz et al., 2016; Mann, Hanson, & Thornton, 2010; Ward & Beech, 2015). Šis skirstymas padeda atskirti broožų tipo veiksniai nuo veiksnių, atspindinčių laikiną būseną ar situacinius ypatumus (Thornton, 2016). Pasak Beech ir Ward (2004), stabilūs dinaminiai veiksniai yra kriminalinio elgesio etiologiniai veiksniai, todėl, korekcinų intervencijų pagalba inicijavus jų pokyčius, galima tikėtis ir tolimesnio kriminalinio elgesio rizikos pokyčių. Pasireiškus tam tikroms sąlygoms, stabilūs dinaminiai veiksniai (pavyzdžiui, tam tikros asmenybės savybės) aktyvuoja ūmius dinaminis veiksniai (pavyzdžiui, prastą emocijų kontrolę esant konfliktinei situacijai), kurie signalizuoja apie padidėjusią momentinę

riziką nusikalsti, reikalaujančią neatidėliotinų veiksmų. Todėl yra keliami prielaida, kad ūmūs dinaminiai veiksniai medijuoja stabilių rizikos veiksnių ir delinkvencinio elgesio ryšį (Beech & Ward, 2004).

1.2.2. Rizikos veiksniai pagal psichosocialinio funkcionavimo sritis

Delinkvencinio elgesio rizikos veiksniai gali būti analizuojami pagal Bronfendbrenner ir Morris (2007) išskirtus bioekologinio žmogaus raidos modelio lygmenis: individualų (apimantį individo žinias, nuostatas, įgūdžius), tarpasmeninį (atspindintį sąveikas su šeimos nariais, kitais suaugusiaisiais, bendraamžiais), organizacinį (atskleidžiantį mokyklų, kitų organizacijų ar socialinių institucijų kontekstą) ir bendruomeninį. Pavyzdžiui, Murray ir Farrington (2010) išanalizavo prospektyvių longitudinalių (ne mažiau nei penkerių metų trukmės) tyrimų, kurių imtis sudarė ne mažiau nei keli šimtai bendrosios populiacijos paauglių, o kintamųjų sąrašą – didelis skaičius rizikos veiksnių, vertintų remiantis skirtingais informacijos šaltiniais, duomenis. Susisteminę gautus rezultatus, jie išskyrė tris pagrindines delinkvenciško elgesio rizikos veiksnių grupes: (1) *individualius veiksnius*, kuriems priskyrė impulsyvumą, žemą savivertę, depresiškumą, sulėtėjusią moralės raidą, socialinės informacijos apdorojimo procesų sutrikimus, temperamentą vaikystėje, empatijos stoką, žemą intelektą ir prastus akademinis pasiekimus; (2) *šeimos veiksnius*, kuriems priskyrė netinkamą vaikų auklėjimo stilių, smurtą prieš vaikus, tėvų tarpusavio konfliktiškumą ir skyrybas, tėvų asocialių elgesį ir šeimos dydį; (3) *socialinius veiksnius*, kuriems priskyrė prastą socioekonominę padėtį, bendraamžių, mokyklos ir bendruomenės įtaką (Murray & Farrington, 2010). Kitoje studijoje taip pat buvo išskirtos individualių, šeimos ir socialinių rizikos veiksnių kategorijos: ten individualūs veiksniai skirstomi į psichosocialinių charakteristikų, asmenybės, savęsuvokimo ir kognityvinių gebėjimų veiksnių kategorijas (Morgado & Vale-Dias, 2013). Apibendrinant galima pasiremti Frías-Armenta ir Verdugo (2013) siūlymu paauglių tolimesnio delinkvencinio elgesio rizikos veiksnius skirstyti į dvi pagrindines kategorijas: *aplinkos* (konteksto) ir *individualius* (biologinius ir ontogenetinius) rizikos veiksnius.

1.2.3. Aplinkos rizikos veiksniai

Paauglystė yra sudėtingas biologinio, kognityvinio ir psichosocialinio brendimo laikotarpis, kai formuojasi savęs, kaip nepriklausomo individo, priimančio savarankiškus sprendimus, vaizdas (Cauffman & Steinberg, 2012), o tuo pačiu metu daugėja eksperimentinio ir rizikingo elgesio (Campbell et

al., 2016). 8–14-aisiais gyvenimo metais prasidedantis individuacijos ir atsiskyrimo nuo tėvų procesas lemia vis didesnę bendraamžių, kaip socializacijos proceso varomosios jėgos, reikšmę (Catalano & Hawkins, 1996; Eder & Nenga, 2006). Kadangi paauglystėje draugai ima turėti vis daugiau įtakos daromiems sprendimams, svarbu juos išskirti kaip atskirą delinkvencinio elgesio aplinkos rizikos veiksmų grupę. Autoriai taip pat teigia, kad tėvai šiuo laikotarpiu išlieka svarbiu socializacijos šaltiniu (Catalano & Hawkins, 1996), nes daugelis paauglių dar gyvena tėvų namuose ir yra jų išlaikomi. Todėl šeimą išskirsime kaip dar vieną aplinkos veiksmų grupę.

1.2.3.1. Su bendraamžiais susiję veiksniai

Ieškant atsakymo į klausimą, kodėl vieni paaugliai renkasi bendravimą su delinkvenciškais bendraamžiais, o kiti ne, literatūroje galima rasti keletą skirtingų pozicijų. Kai kurie autoriai teigia, kad paauglystės laikotarpiu šeimos ir mokyklos vaidmenims tampant antraplaniais, paaugliai draugus renkasi pagal tai, kokias vertybes iki šiol akcentavo ir kokį elgesį įtvirtino tėvai ir mokyklos aplinka (Oetting & Donnermeyer, 1998). Kiti daro prielaidą, kad draugų pasirinkimas yra sąmoningas, tyčinis veiksmas, paremtas tam tikrais motyvais (Carroll et al., 2009). Kitaip tariant, remdamiesi turimais resursais ir galimybėmis, paaugliai renkasi tikslus iš dviejų pagrindinių tikslų grupių: akademiškus ir socialinius; pastaruosius skirstant į du pogrupius: konformistinius ir nekonformistinius. Paauglių reputacija bendraamžių akyse priklausys nuo to, kokius tikslus jie pasirinks. Siekdami įgyti ir išlaikyti tam tikrą socialinį identitetą, delinkvenciški paaugliai, tikėtina, rinksis nekonformistinius socialinius tikslus, kurių pagrindu stiprins savo reputaciją (Carroll et al., 2009). Autoriai pažymi, kad socialinio identiteto patvirtinimui yra būtinas matomumas, t. y. tam tikra auditorija turi pastebėti šiam identitetui būdingą elgesį ir jį įvertinti. Taigi, jeigu paaugliai renkasi asocialų identitetą, jie turi būti kitų matomi kaip pažeidinėjantys taisykles. Todėl dažnai paauglių delinkvencinis elgesys būna grupinis, o be bendraamžių paramos yra labai sunku išlaikyti delinkvencinę reputaciją, nes tėvai ir mokytojai dažniausiai tokio elgesio nepalaiko (Carroll et al., 2009). Taip pat svarbu paminėti, kad delinkvencinė reputacija yra sąmoningai pasirenkama dėl galimybės priklausyti tam tikrai grupei: tyrimai rodo, kad tam tikro statuso pasiekimas bendraamžių akyse yra galingas motyvuojantis veiksnys (Carroll et al., 2009).

Apibendrinant svarbu pažymėti, kad sąsajos tarp delinkvencinių bendraamžių ir delinkvencinio elgesio nėra vienkryptės. Kitaip tariant, socialinių normų neatitinkantis elgesys lemia ištraukimą į draugystę su

delinkvenciniais bendraamžiais, o šis savo ruožtu padidina delinkvencinio elgesio tikimybę per bendraamžių kuriamą skatinančią socialinę aplinką (Matsueda & Anderson, 1998; Thornberry, Lizotte, Krohn, Farnworth, & Jang, 1994). Todėl delinkvencinis elgesys turi būti traktuojamas kaip dinaminio socialinio proceso dalis, o ne tik jo išdava (Thornberry et al., 1994).

Taip pat reikia paminėti longitudinių tyrimų (pvz., Higgins, Ricketts, Marcum, & Mahoney, 2010) rezultatus, rodančius, kad draugystė su delinkvenciškai besielgiančiais bendraamžiais, kaip vienintelis prognostinis veiksnys, buvo reikšmingas tik lyginant visiškai delinkvenciškai nesielgiančių paauglių grupę su nedaug delinkvenciškai besielgiančiais paaugliais. Kuo daugiau delinkvencinio elgesio pasireiškia, tuo daugiau papildomų veiksnių yra su juo susiję, pradedant neigiama patirtimi mokykloje ir baigiant vyriškos lyties polinkio rizikuoti ir kitų individualių veiksnių kombinacija (Higgins, Ricketts, et al., 2010). Todėl siekiant įvertinti bendraamžių įtaką tolimesniam teistų paauglių delinkvenciniam elgesiui, reikia vertinti šio veiksnio sąveiką su kitais – individualiais ir aplinkos – rizikos veiksniais.

1.2.3.2. Su šeima susiję veiksniai

Niekam nekyla abejonių, kad branduolinės šeimos aplinka turi įtakos vaiko elgesio formavimuisi. Vienas iš elementariausių poveikio delinkvencijai būdų – šeimos narių demonstruojamas asocialus elgesys yra perimamas ir išmokstamas jį modeliuojant. Šis būdas yra aktualesnis vaikystėje ir ne toks paveikus paauglystėje, kai autoritetais tampa nebe šeima, o bendraamžiai (Morgado & Vale-Dias, 2013). Todėl autoriai tėvystę (angl. *parenting*) įvardija kaip vieną iš pagrindinių rizikos veiksnių teistų paauglių delinkvenciniam elgesiui (Higgins, Jennings, & Mahoney, 2010; Hoeve et al., 2009, 2012; Pardini & Frick, 2013; Pinquart, 2017). Tėvystės kokybė yra nusakoma tokiomis dimensijomis kaip kontrolė ir parama (Frías-Armenta & Verdugo, 2013; Hoeve et al., 2009). Hoeve su bendraautoriais (2009), atlikę 161 publikuotų ir nepublikuotų studijų metaanalizę, nustatė, kad paramos nebuvimas, pasireiškiantis per tėvų atmetimą ir prastą priežiūrą, yra labai stiprus tolimesnio delinkvencinio elgesio prediktorius. Pasak šių autorių, su delinkvenciniu elgesiu labai tampriai susijusi ir psichologinė kontrolė, t. y. nuolatinis kišimasis į vaiko asmeninę erdvę, manipuliacija remiantis kaltės jausmu, neleidimas jam atsiskirti ir elgtis savarankiškai. Tačiau reikia nepamiršti, kad ryšys tarp tėvų auklėjimo ir vaikų delinkvencinio elgesio yra abipusis, t. y. tėvų nepriežiūra ir ribų nebuvimas skatina netinkamą vaikų elgesį, o kuo vaikai blogiau elgiasi, tuo tėvų auklėjimas tampa griežtesnis (Hoeve et al., 2009). Vėlesniuose Hoeve ir bendraautorių (2012) darbuose

teigiama, kad prieraišumo, kaip netiesioginės kontrolės, stoka taip pat turi įtakos delinkvenciniam elgesiui, ypač jei ji matuojama vaikų savistatos, o ne tėvų pasisakymų būdu. Kiti autoriai pabrėžia, kad paaugliai yra linkę identifikuotis su savo lyties tėvu, todėl merginoms itin svarbus santykis su motinomis, o vaikinams – su tėvais (Higgins, Jennings, et al., 2010).

Dar vienas svarbus delinkvencinio elgesio prediktorius yra prastas šeimos funkcionavimas, pavyzdžiui, skyrybos (Morgado & Vale-Dias, 2013). Murray ir Farrington (2010) pateikia bent tris šio rizikos veiksnio poveikio mechanizmus: (1) skyrybos savyje turi netekties komponentą, todėl pasireiškia kaip traumuojanti patirtis, ypač dėl nutrūkusių prieraišumo saitų; (2) skyrybos skatina delinkvencinį elgesį dėl modeliuojamo konflikto aiškinantis santykius; (3) skyrybos lemia atsiskyrimo, vienišumo, izoliacijos jausmus, o tai bandoma kompensuoti įvairiais būdais siekiant suaugusiųjų dėmesio. Kai kurie autoriai prie prasto šeimos funkcionavimo priskiria ir vieno iš tėvų patekimą į laisvės atėmimo įstaigą, nes tyrimai rodo, kad šio veiksnio veikimo mechanizmai panašūs į skyrybą (Dodge & Pettit, 2003). Tačiau kiti teigia, kad ne pačios skyrybos, bet jas sukėlę tėvų tarpusavio konfliktai ir šeimos nestabilumas (Morgado & Vale-Dias, 2013; Tremblay, 2010) yra pagrindiniai teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizikos veiksniai.

Šeimos rizikos veiksniai su delinkvenciniu elgesiu gali sietis ne tiesiogiai, bet per kitus rizikos veiksnius, t. y. menką savikontrolę (Gibbs, Giever, & Higgins, 2003; Gibbs, Giever, & Martin, 1998), empatijos stoką (Frías-Armenta & Verdugo, 2013), psichikos sveikatos problemas, pavyzdžiui, depresiškumą, beviltiškumo jausmą, stresą, nerimą, žemą pasitenkinimo gyvenimu lygį (Field, Diego, & Sanders, 2002), ar įsitraukimą į nusikalstamų grupuočių veiklą (Walker-Barnes & Mason, 2001, 2004). Murray ir Farrington (2010) teigimu, griežtos fizinės bausmės vaikystėje (pavyzdžiui, smarkus vaikų purtymas, nuolatinis mušimas) gali sukelti ilgalaikių smegenų pakenkimų ar somatinių pakitimų (nejautrumą skausmui), o nenuoseklios taisyklės ir griežta disciplina ugdo impulsyvius įveikos stilius, kurie savo ruožtu lemia menkus problemų sprendimo įgūdžius ir pasiekimus mokykloje. Hoeve su bendraautoriais (2012) papildė, kad tėvų atmetimas formuoja iškreiptas psichines reprezentacijas apie save ir aplinką, tokiu būdu didindamas teistų paauglių polinkį elgtis delinkvenciškai, ieškant pritarimo ir emocinės paramos kitur, dažniausiai – bendraamžių būryje.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į vis labiau pabrėžiamą šeimos veiksmų apsauginę funkciją delinkvencinio elgesio kontekste. Tyrinėjant ne disfunkcinio šeimos auklėjimo stiliaus, bet tinkamų tėvystės įgūdžių, aktyvaus ir pozityvaus tėvų įsitraukimo į vaikų auklėjimo proceso ryšį su tolimesniu paauglių delinkvenciniu elgesiu, yra randamos reikšmingos neigiamos

koreliacijos (Pearce, Jones, Schwab-Stone, & Ruchkin, 2003). Be to, tėvų įsitraukimas prognozuoja geresnę paauglių savivertę, kuri neigiamai siejasi su pakartotiniu smurtiniu elgesiu (Pflieger & Vazsonyi, 2006). Taigi svarbu būtų nustatyti, kiek šeimos veiksniai paauglystės laikotarpiu atlieka delinkvencinio elgesio riziką didinančią, o kiek – apsaugančią funkciją.

1.2.4. Individualūs rizikos veiksniai

Šiame darbe nagrinėjamos keturios individualių rizikos veiksnių grupės: (1) asmenybės bruožai, (2) kriminalinės nuostatos, (3) su psichologine branda susiję veiksniai ir (4) su resocializacija susiję veiksniai.

1.2.4.1. Asmenybės bruožai

Kriminalinio elgesio kontekste dažniausiai yra kalbama apie asocialios asmenybės įtaką elgesiui, pavyzdžiui, RNR modelyje ji yra įvardijama kaip vienas pagrindinių kriminalinio recidyvo rizikos veiksnių (Andrews & Bonta, 2010). Empiriniuose kriminalinio elgesio tyrimuose dažniausiai sutinkamas psichopatijos konstruktas (žr. Frick, 2009, 2012; Frick, Ray, Thornton, & Kahn, 2014; Frick & Viding, 2009; Frick & White, 2008; Pardini & Frick, 2013; Wolff & Ollendick, 2011), kuris apima tarpasmenines (pvz., kitų išnaudotojiškumas, apgaulinėjimas, dirbtinis žavesys) emocijas (pvz., empatijos ir kaltės stoka, emocinis skurdumas, šaltumas) ir elgesio (pvz., neatsakingumas, impulsyvumas) charakteristikas (Dhingra & Boduszek, 2013; Loney, Frick, Clements, Ellis, & Kerlin, 2003; Patrick, Fowles & Krueger, 2009). DeLisi (2009) psichopatijos sampratą įvardija „viena delinkvencinį ir nusikalstamą elgesį aiškinančia teorija, pateikiančia labiausiai išgrynintą asocialaus elgesio pagrindimą“ (p. 256), o Hare ir Neuman (2006), remdamiesi Cleckley (1988) išskirtais psichopatijos diagnostiniais kriterijais ir pridėję dar keletą nusikalstamo elgesio indikatorių aprašė dviejų faktorių psichopatijos modelį. Šio modelio pagrindu sukurtas Psichopatijos klausimynas (angl. *Psychopathy Checklist – Revised*, sutr. PCL-R, Hare & Neuman, 2006) ilgą laiką dominavo kaip instrumentas, turintis geras psichometrines charakteristikas ir patikimai prognozuojantis nusikalstamą ir smurtinį recidyvą, teismo skirtų įpareigojimų nesilaikymą bei prastą dalyvavimą ir atliepiamumą korekcinėms intervencijoms (Andrews & Bonta, 2010; Dhingra & Boduszek, 2013; Neumann, Vitacco, Hare, & Wupperman, 2005). Tačiau kiti autoriai (Campbell et.al., 2016; Cooke, Michie & Hart, 2006; Cooke, Michie, Hart, & Clark, 2004; Leistico, Salekin, DeCoster & Rogers, 2008; Theodorakis, 2013) dviejų faktorių psichopatijos modelį

kritikuoja dėl pernelyg siauro taksonominio ir itin kriminalizuojančio požiūrio į psichopatiją. Todėl yra siūlomas alternatyvus - triarchinės psichopatijos modelis (angl. *Triarchic Psychopathy Model*, sutr. TriPM; Patrick et al., 2009), kuriame išskiriamos trys psichopatijos dimensijos: neslopinimas (angl. *Disinhibition*), įžūlumas (angl. *Boldness*) ir piktybiškumas (angl. *Meanness*).

Neslopinimas atspindi polinkį reaguoti spontaniškai, negalvojant apie galimas pasekmes, prastą emocijų kontrolę ir negebėjimą atidėti kilusių poreikių patenkinimo vėlesniam laikui (Patrick et al., 2009). Elgesio lygmenyje neslopinimas pasireiškia kaip neatsakingumas, nekantrumas, impulsyvumas, negebėjimas galvoti apie kitus ir nepasitikėjimas kitais, reaktyvi agresija, nepatikimumas, polinkis piktnaudžiauti psichoaktyviosiomis medžiagomis ir įsitraukti į neteisėtas veiklas (Patrick et al., 2009). Tačiau psichopatijos diagnozei vien neslopinimo nepakanka – būtina, kad šis konstruktas pasireikštų kartu su įžūlumo arba piktybiškumo bruožais (Somma, Borroni, Drislane, Patrick, & Fossati, 2018).

Įžūlumas pasireiškia gebėjimu į įtampą ir spaudimą reaguoti ramiai, greitai atsistatymu po stresą keliančių išgyvenimų, aukštu savęs vertinimu ir noru dominuoti, o *piktybiškumas* yra apibūdinamas empatijos ir gebėjimo užmegzti ir išlaikyti šiltus ir artimus santykius stoka, polinkiu išnaudoti kitus, demonstruoti savo jėgą ir žiaurumą (Patrick et al., 2009).

Apibendrinant visus tris konstruktus, galima pasakyti, kad neslopinimas ir piktybiškumas atitinka daugelyje kitų modelių išskirtus psichopatijos bruožus, tačiau įžūlumas yra vertinamas priešingai. Įžūlumas yra pakankamai adaptyvi asmenybės savybė, todėl jis nėra taip tampriai kaip kitos dvi dimensijos susijęs su kriminaliniu elgesiu (Somma et al., 2018). Tačiau, atlikus tyrimą, kuriame buvo apklausti 228 psichikos sveikatos specialistai ir absolventai, ar minėtas dimensijas jie priskirtų psichopatijos bruožams, paaiškėjo, kad įžūlumas yra suvokiamas kaip psichopatijos matmuo tiek pat kiek ir neslopinimas, nors jie abu, lyginant su piktybiškumu, buvo suvokiami kaip mažiau atspindintys psichopatiją (Berg, Lilienfeld, & Sellbom, 2017). Be to, būtent įžūlumas yra svarbus diferencijuojant psichopatiją nuo asocialios asmenybės sutrikimo (Wall, Wygant, & Sellbom, 2015).

Seagrave ir Grisso (2002) kelia klausimą, kiek psichopatijos vertinimas yra tinkamas paauglystėje. Autorių teigimu, dėl šiame amžiaus tarpsnyje pasitaikančių trumpalaikių elgesio pokyčių, panašių į psichopatams būdingą elgesį, vertinant psichopatijos bruožus galima gauti daugiau klaidingų teigiamų įvertinimų (t. y. daugiau paauglių gali būti diagnozuojami turinys psichopatijos bruožų). Pavyzdžiui, paauglystei būdingas egocentiškumas gali būti lengvai supainiojamas su empatijos stoka, o tapatumo paieškos – su manipuliatyvumu, dirbtinumu ir paviršutiniškumu (Seagrave & Grisso, 2002).

Hart, Watt ir Vincent (2002) papildė, kad asmenybė formuojasi iki vėlyvos paauglystės ar net ankstyvos suaugystės, tad jei pilnai susiformavusios asmenybės dar nėra, tai ir jos sutrikimų negali būti. Be to, net jeigu psichopatijos bruožai paauglystėje ir pasireiškia, raidos psichopatologijos multifinališkumo principas neleidžia teigti, kad jie taip pat pasireikš ir suaugystėje (Frick & Viding, 2009). Taip pat psichopatijos paauglystėje vertinimas gali būti nepatikimas naudojant suaugusiesiems kurtus instrumentus (Hart et al., 2002). Apibendrinant psichopatijos termino naudojimo nusikaltimus įvykdžiusiems paaugliams kritiką, galima pastebėti, kad ji dažniausiai remiasi *apsaugos* principu: psichopato etiketės užklėjimas gali atsiliiepti nepalankesnio teismo nuosprendžio priėmimui (Žukauskienė, 2015).

Tačiau Murrie, Boccaccini, McCoy ir Cornell (2007) atliktas tyrimas parodė, kad prasižengusių paauglių atžvilgiu teisėjų priimamus sprendimus labiau lemia asocialaus elgesio istorija ir neigiamas jų charakterizavimas, o ne psichopatijos bruožų įvardijimas. Be to, tyrimai rodo, kad vaikystėje stebimi psichopatijos bruožai stabiliai pasireiškia per vienerių (Frick, Cornell, Barry, Bodin, & Dane, 2003), dviejų–ketverių (Frick, Kimonis, Dandreaux, & Farrell, 2003) ar net dešimties metų laikotarpį (Lynam et al., 2009). Taigi šie rezultatai pagrindžia prielaidą, kad asmenybės bruožai išlieka santykinai nekintantys nuo pat vaikystės iki suaugusiojo amžiaus (Roberts & DelVecchio, 2000), o, pasak DeLisi (2009), jie yra įgimti ir perduodami iš kartos į kartą.

Remiantis tyrimų rezultatais, galima pasakyti, kad teisti paaugliai, turintys psichopatijos bruožų, demonstruoja sunkesnes tolimesnio delinkvencinio elgesio formas (Frick, Cornell, et al., 2003; Frick & Dickens, 2006; Frick & Viding, 2009; Jolliffe & Farrington, 2006). Pastebėtina, kad psichopatijos, ypač bejausmiškumo ir beširdiškumo, bruožai reikšmingai susiję su žemais psichofiziologiniais ir savistatos būdu matuotais emocinio reaktyvumo rodikliais (Kimonis et al., 2008). Autorių teigimu, tokiems paaugliams būdingas nejautrumas galimoms bausmėms arba žemesniems įvertinimams mokykloje; jie nesugeba numatyti galimų neigiamų savo elgesio pasekmių ir transliuoja deviantines vertybes socialinėse situacijose (Frick, 2009). Taip pat paaugliai demonstruoja pažemintą emocinį atsaką ir žymiai aukštesnę distreso toleranciją (Frick & White, 2008). Jie išsiskiria žemesniu nerimo lygiu, didesniu impulsyvumu ir blogesne emocijų kontrole (Wolff & Ollendick, 2011). Be to, tyrimai rodo, kad šios grupės paaugliams tėvai rodo mažiau šilumos, rūpesčio ir dėmesio (Pardini & Frick, 2013), o taip pat taiko daugiau fizinių bausmių ir nenuoseklų auklėjimo stilių; tėvai atstumia savo vaikus, vartoja psichoaktyvias medžiagas ir patys turi psichopatijos bruožų (Farrington, Ullrich, & Salekin, 2010). Kadangi psichopatijos bruožų turintys

paaugliai savo elgesį reguliuoja ne komformistinių motyvų pagrindu, paprastai jie nėra apsupti delinkvenciškai besielgiančių bendraamžių (Farrington et al., 2010).

Taigi psichopatijos bruožai tampriai siejasi tiek su didesne teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizika, tiek su kitais, individualiais ir aplinkos, pakartotinio delinkvencinio elgesio rizikos veiksniais.

1.2.4.2. Kriminalinės nuostatos

Nuostatos yra vertinančio pobūdžio kognicijos ir jausmai, lemiantys asmens reakciją į kitą žmogų, įvykį ar reiškinį (Andrews & Bonta, 2010). Taigi esminis nuostatų bruožas yra jų vertinama prigimtis (Mills, Kroner, & Forth, 2002; Mills, Kroner, & Hemmati, 2004). Kriminalinės nuostatos yra vertinamos dviem skirtingais aspektais: kaip procesas, nurodantis kriminalinio mąstymo stilių, ir kaip turinys, atspindintis skirtingas konotacijas (Walters, 2016). Abiem atvejais kriminalinės nuostatos yra priskiriamos prie pagrindinių asocialaus elgesio rizikos veiksnių, nepriklausomai nuo to, koks jų susidarymo, veikimo ar pokyčių mechanizmas yra pateikiamas (Simourd, Olver, & Brandenburg, 2016).

Apibendrinami kriminalinių nuostatų teorinių perspektyvų ir empirinių tyrinėjimų gausą, Andrews ir Bonta (2010) išskiria tris pagrindines nuostatų turinio kategorijas: neutralizacijos technikas, tapatinimąsi su nusikalstančiais ir konvencionalumo atmetimą. *Neutralizacijos technikos* yra neišsąmoninti savo elgesio paaiškinimo būdai, kurie pateisina delinkvencinį elgesį paties paauglio, bet ne teisinės sistemos ar visuomenės akyse (Sykes & Matza, 1957). Kitaip tariant, delinkvencinio elgesio esmė yra ne tame, kad paaugliai savo nusikalstamą elgesį suvokia kaip absoliučiai teisingą, kad jie vadovaujasi normomis ir vertybėmis, kardinaliai priešingomis prosocialioms, bet tame, kad visuotinai priimtinoje normų sistemoje jie savitai interpretuoja nusikaltimų situacijas ir savo neteisėtą elgesį (Tarozienė, 2011). Tokiu būdu jie neutralizuoja galimus savo kaltės ar empatijos aukai jausmus tam, kad apsaugotų savo vaizdą nuo žalos, kylančios iš individo asocialaus elgesio (Gibbs, 2013; Grime, 2005; Joy Tong & Farrington, 2006; Ross & Fabiano, 1985). Paauglių naudojamos neutralizacijos turi gerą delinkvencinio elgesio prognostinį validumą, todėl dažnai yra pasirenkamos korekcinų intervencijų tikslu, keliant prielaidą, kad, paaugliams išsąmoninus ir tokiu būdu sumažinus neutralizacijas, atitinkamai mažės ir elgesio problemos (Helmond, 2013).

Pagal kriminalinio socialinio tapatumo teoriją (Boduszek & Hyland, 2011), priklausymas tam tikrai grupei yra svarbi ir funkcionali asmenybės

dalis. Todėl *tapatinimasis su nusikalstančiais kitais* gali suteikti savęs vaizdo formavimuisi reikalingo tapatumo alternatyvą tiems, kurie negalėjo sukurti stiprių ir prieraščių santykių su tėvais ar reikšmingais kitais asmenimis ir neatitinka socialinių normų (Boduszek, Dhingra, & Debowska, 2016a). Pasak Boduszek ir Hyland (2011), kriminalinio socialinio tapatumo formavimuisi įtakos turi keturios psichosocialinių veiksnių kategorijos: 1) tapatumo krizė, dėl kurios susiformavo silpni visuomeniniai ryšiai ir prosocialių grupių atstūmimas; 2) asocialios aplinkos poveikis, pasireiškiantis nuolatiniu bendravimu su nusikaltimus darančiais asmenimis; 3) savivertės apsaugojimui ar pakėlimui reikalingas tapatinimasis su nusikalstama grupuote; 4) tam tikri moderuojantys asmenybės bruožai, pavyzdžiui, psichotizmas (Boduszek, McLaughlin, & Hyland, 2011), ekstraversija (Boduszek, Adamson, Shevlin, & Hyland, 2012) ar psichopatija (Boduszek, Dhingra, & Debowska, 2016b). Lenkijos įkalintų suaugusių recidyvistų imtyje atliktas tyrimas (Boduszek, Hyland, Pedziszczak, & Kielkiewicz, 2012) parodė, kad kriminalinių socialinių tapatumą sudaro trys konstruktai, iš esmės atitinkantys kognityvinį, emocinį ir elgesio nuostatų komponentus. Tai patvirtina, kad kriminalinis socialinis tapatumas pelnytai priskiriamas kriminalinių nuostatų kategorijai.

Konvencionalumo atmetimas yra bene dažniausiai naudojama kriminalinių nuostatų kategorija (Walters, 2016). Ji atspindi nuvertinimą ir prieštaravimą viskam, kas susiję su įstatymais ir tvarka (Bonta & Andrews, 2016). Pasak Mills ir bendraautorių (2002, 2004), neigiamos nuostatos teisėkūros, teisėtvarkos ir teisėsaugos sistemų atžvilgiu, didžiavimasis savo delinkvenciniais veiksmais yra reikšmingai susiję su kriminaliniu elgesiu. Šios tendencijos geriausiai atsiskleidžia tarpusavyje lyginant kriminalines ir nekriminalines imtis: žmonės, kurie socializavosi prosocialioje aplinkoje, internalizavo prosocialias nuostatas, nebus linkę daryti nusikaltimų, o tie, kurie socializavosi asocialioje aplinkoje ir internalizavo kriminalines nuostatas, bus labiau linkę įsitraukti į nusikalstamas veiklas (Boduszek, Hyland, et al., 2012).

Kalbant apie konvencionalumo atmetimą, reikia įvardyti esminį jo ir aukščiau aptartų racionalizacijų, kaip bendrų gynybinių mechanizmų, skirtų nuraminti sąžinės priekaištus ir sumenkinti asmeninę atsakomybę, skirtumą. Konvencionalumo atmetimas atspindi savo elgesio, kaip moraliai teisingo, pagrindimą, neneigiant savo atsakomybės už jį (Mills et al., 2002), todėl būtent konvencionalumo atmetimas patikimai identifikuoja tas paauglių grupes, kurios lengvai įsitraukia į delinkvencinį elgesį ir psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą (Skilling & Sorge, 2014; Walters, 2016). Dar viename Rusijoje atliktame tyrime nepilnamečius teisės pažeidėjus suskirsčius į smurtautojų ir nesmurtautojų grupes pagal jų įvykdytų nusikaltimų pobūdį,

paaikėjo, kad smurtautojams būdingas dažnesnis asocialaus elgesio, kaip normos, suvokimas. Lyginant grupes pagal psichopatijos lygį, tokio pobūdžio kriminalinės nuostatos labiau pasireiškė grupėje su mažiau išreikštais psichopatijos bruožais (Fritz, Wiklund, Kuposov, af Klinteberg, & Ruchkin, 2008). Tokius jiems patiems netikėtus rezultatus autoriai aiškina tuo, kad psichopatijos bruožų turinčių paauglių smurtinis elgesys yra daugiau instrumentinės agresijos, o ne kriminalinių nuostatų išdava (Fritz et al., 2008).

Taigi visas tris nuostatų kategorijas galima tyrinėti atskirai, tačiau Shields ir Simourd (1991) Modifikuota kriminalinių nuostatų skalė (angl. *Criminal Sentiments Scale – Modified*, sutr. CSS-M) suteikia galimybę jas vertinti vienu metu. Walters (2016) atliko septynių publikuotų ir trijų nepublikuotų studijų, kuriose CSS-M buvo naudotas nepersidengiančiose imtyse, analizę. Nepaisant to, kad tiek bendro CSS-M balo, tiek atskirų neutralizacijas bei konvencionalumo atmetimą atspindinčių subskalių efekto dydis, prognozuojant kriminalinio elgesio recidyvą, buvo mažesnis nei vidutinis, o tapatinimąsi su nusikalstančiais kitais matuojančios subskalės – mažas, metaanalizė parodė, kad visi keturi parametrai turi kriminalinio recidyvo riziką prognozuojančią vertę. Kitas tyrimas, kuriame dalyvavo 257 vyriškos lyties paaugliai, parodė, kad CSS-M delinkvencinio elgesio recidyvo prognozė buvo reikšminga (AUC = 0,69) (Skilling & Sorge, 2014).

Kai kurie autoriai (pvz., Chu, Daffern, Thomas, Ang, & Long, 2014) teigia, kad kriminalinės, ypač smurtą palaikančios, nuostatos yra labiau būdingos gaujoms priklausantiems paaugliams, palyginus su gaujoms nepriklausančiais paaugliais. Kiti patikslina, kad kriminalinės nuostatos labiau pasireiškia tiems, kurie gyvena dvigubą, t. y. tiek su kriminaline subkultūra susijusį, tiek ir prosocialų gyvenimą (Banse, Koppehele-Gossel, Kistemaker, Werner, & Schmidt, 2013). Bet kuriuo atveju autoriai tai sieja su delinkvenciškai besielgiančiais bendraamžiais (Ahmadi, Khodadadi Sangdeh, Aminimanesh, Mollazamani, & Khanzade, 2013), su kuriais paauglys intensyviau bendrauja dėl prastų santykių su šeimos nariais, tėvų nepriežiūros, pačių tėvų deklaruojamų asocialių vertybių, paauglio turimų emocijų ir elgesio problemų (Lacourse et al., 2006). Šis asocialių nuostatų ryšys su paauglių psichosocialinio funkcionavimo ypatumais leidžia kriminalinių nuostatų keitimo tikslą įtraukti į didžiąją dalį korekcinų intervencijų, ypač grįstų kognityvinės elgesio terapijos principais (Bonta & Andrews, 2016). Nors Serin, Lloyd, Helmus, Derkzen ir Luong (2013) atlikta metaanalizė parodė, kad kriminalinių nuostatų pokyčiai yra susiję su kriminalinio recidyvo pokyčiais, kiti autoriai teigia, kad kriminalinės nuostatos yra ganėtinai stabilus konstruktas, kuris yra ne asocialaus elgesio priežastinis veiksnys, bet jo

išdava, padedanti pa(si)teisinti, kodėl buvo elgiamasi asocialiai (Banse et al., 2013).

1.2.4.3. Su psichologine branda susiję veiksniai

Raidos psichologijos tyrimuose pateikiama eilė argumentų, kodėl paaugliai, dažniau nei suaugusieji ištraukia į asocialią veiklą ir kurie šio amžiaus tarpsnio raidos ypatumai gali paaiškinti jų priimamus nebrandžius sprendimus (Casey, 2011a). Dažniausiai tai yra siejama su paauglystės laikotarpiu smegenų sistemoje vykstančiais pokyčiais. Cauffman ir Steinberg (2012) pateikia keturių pagrindinių neurobiologinių pokyčių seką, pradėdami nuo puberteto laikotarpiu didėjančio neurotransmiterio dopamino, atsakingo už pasitenkinimo jausmą, kiekio didėjimo, toliau įvardydami sinapsinį apsilvymą – nereikalingų neuroninių jungčių nykimą – ir neuronų mielinizaciją, pagerinančią signalo perdavimo greitį ir kokybę. Pastarieji du procesai paspartina aukštesniųjų kognityvinių funkcijų raidą. Smegenų pokyčių seką autoriai baigia iki vėlyvos paauglystės vykstančiu žievės ir požievis sričių ryšių formavimusi, kuris užtikrina geresnę emocijų reguliaciją, kognityvinę emocijų impulsų kontrolę, sprendimų darymą remiantis naudos ir žalos principu (Cauffman & Steinberg, 2012). Ši seka pagrindžia, kodėl paauglių kognityviniai gebėjimai ir abstraktus mąstymas vystosi greičiau nei gebėjimas pasipriešinti aplinkinių daromam spaudimui, kontroliuoti savo emocijas, impulsus ir pan. Todėl psichologinė branda turėtų būti apibrėžiama ne gebėjimu spręsti apie vieno ar kito poelgio tinkamumą (Casey, 2011a), bet tokiais savybėmis kaip santūrumas (savikontrolė), perspektyva (galvojimas apie kitus ir orientacija į ateitį) ir atsakingumas (galvojimas apie pasekmes, konstruktyvių sprendimų priėmimas) (Monahan, Steinberg, Cauffman, & Mulvey, 2009). Pasak Morgado ir Vale-Dias (2013), psichologinė branda skatina prosocialų ir altruistinių elgesį, o jos stoka yra siejama su elgesio problemomis.

Taigi vienas iš esminių psichologinių nebrandumą atspindinčių veiksnių, sietinų su teistų paauglių delinkvenciniu elgesiu, yra prasta emocijų kontrolė ir tendencija reaguoti impulsyviai, stipriais pykčio ir priešiško protrūkiais (Kimonis & Frick, 2011; Murray & Farrington, 2010). Reikia pastebėti, kad mokslinėje literatūroje yra išskirta nemažai konstrukto, susijusių su prasta emocijų ir elgesio kontrole: impulsyvumas, hiperaktyvumas, nerimastingumas, negalvojimas apie pasekmes, negebėjimas planuoti į priekį, nuolatinės stimuliacijos siekimas, potraukis rizikuoti ir negebėjimas atidėti malonumo. Pitsburgo jaunimo tyrimo rezultatai parodė, kad paauglių kognityvinis impulsyvumas yra labiau susijęs su delinkvenciniu elgesiu nei

motorinis impulsyvumas (Murray & Farrington, 2010). Taip pat ir menki gebėjimai numatyti pasekmes ir atidėti malonumą sietini su paauglių savistata apie delinkvencinį elgesį.

Savo darbe Rathert (2013), remdamasis prielaida, kad agresija kyla kaip atsakas į frustraciją arba suvoktą grėsmę, silpną emocijų kontrolę sieja su reaktyvios agresijos raida. Todėl reaktyvios agresijos pagrindas yra pyktis ir netinkama jo išraiška, kylanti iš aplinkos veiksnių, skatinančių žemą frustracijos toleranciją, padidintą dirglumą ir priešišumą (Rathert, 2013). Pardini ir Frick (2013) paantrina, kad paaugliai, turintys padidintą pykčio jausmą, yra linkę dviprasmiškus socialinius ženklus interpretuoti kaip grėsmingus, todėl gynybiškai agresyviai reaguoja net į minimaliai provokuojančias situacijas. Proaktyvi agresija yra sietina su kitais veiksniais, pvz., sąžinės (angl. *Conscience*; Frick, Ray, Thornton, & Kahn, 2014) stoka, sąžinę apibrėžiant kognityviniais, emociniais, mąstymo ir kt. procesais, lemiančiais tai, kaip individas derins savo elgesį su vidiniais generalizuojamais elgesio standartais (Thompson, 2009). Pažymėtina, kad sąžinė yra platesnė sąvoka nei moralinis vertinimas ir tyrimuose paprastai operacionalizuojama dviem pagrindiniais konstruktais: kalte ir empatija (Thompson & Newton, 2010). Kaltė atspindi distresą, jaučiamą dėl savo elgesio pasekmių kitiems (Frick et al., 2014), o empatija apima tiek gebėjimą suprasti kito emocijas, tiek gebėjimą dalintis savo paties emocijomis (Thompson & Newton, 2010). Empatija ir kaltė skatina prosocialų (t.y. bendradarbiaujamą, padedamą, į kitų gerovę nukreiptą) elgesį ir, motyvuodamos individą vengti veiksmų, kurie skaudina kitus ar pažeidžia jų teises, slopina delinkvencinį elgesį (Pardini & Frick, 2013).

Calkins ir Keane (2009) praplečia emocijų ir elgesio kontrolės stokos, kaip delinkvencinį elgesį sąlygojančio veiksnio, sampratą, akcentuodami bendro savireguliacijos proceso svarbą. Pasak autorių, savireguliacija vystosi lėtai, pradėdant nuo pagrindinių įgūdžių reguliuoti biologinius procesus ankstyvoje vaikystėje iki sąmoningo ir tikslingo elgesio ir kognityvinių procesų reguliavimo vidurinėje vaikystėje ir paauglystėje. Jeigu ankstyvieji fiziologinės, dėmesio, emocijų ar kognityvinių funkcijų kontrolės procesai sutrinka, jie visų pirma gali lemti elgesį, pavojingą pačiam vaikui. Antra, jie apriboja vaiko galimybes socialinės sąveikos su tėvais ir bendraamžiais situacijas išnaudoti adaptyvių reakcijų išmokimui (Calkins & Keane, 2009), nes įtvirtina impulsyvos ir agresyvos reakcijos modelį, pasmerkiantį vaiką būti atmetam bendraamžių (Kimonis & Frick, 2011).

Paauglių psichologinė branda priklauso nuo tėvų auklėjimo stiliaus (Icenogle et al., 2019) ir prieraišumo (Higgins, Jennings, et al., 2010; Hoeve et al., 2009, 2012). Be to, Frick ir bendraautorių (2014) atlikta tyrimų apžvalga

atskleidė menkesnius vaikų, turinčių tam tikrus charakterio tipus (pavyzdžiui, negebančių slopinti kylančių impulsų), psichologinės brandos rodiklius. Monahan ir bendraautorių (2009) longitudinalinė studija, kurioje buvo tyrinėjamos asocialaus elgesio trajektorijos nuo 14 iki 22 metų, parodė, kad teistų paauglių, kurie liovėsi elgtis delinkvenciškai, psichologinės brandos rodikliai, tokie kaip impulsų kontrolė, agresyvios reakcijos sulaikymas ir galvojimas apie pasekmes, skyrėsi nuo paauglių, kurie ir toliau tęsė delinkvencinį elgesį. Tai leidžia daryti prielaidą, kad psichologinį nebrandumą atspindintys veiksniai yra svarbūs teistų paauglių delinkvencinio elgesio prediktoriai, todėl reikalinga tyrinėti jų prognostinę reikšmę kitų veiksnių kontekste.

1.2.4.4. Su resocializacija susiję veiksniai

Prie teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizikos veiksnių yra priskiriami veiksniai, atspindintys psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą, nedalyvavimą mokyklos veikloje, taisyklių nesilaikymą ar nenorą įsitraukti į paskirtas korekcines intervencijas. Tokie paaugliams taikomų reikalavimų pažeidimai didina jų riziką įsitraukti į rimtą nusikalstamą veiklą, o esant probacijos priežiūroje – netekti laisvės. Kadangi su teistais paaugliais dirbantys probacijos ar pataisos namų darbuotojai pagal jų elgesį sprendžia, ar siūlyti teismui svarstyti priežiūros / bausmės sąlygų pakeitimus, tokius veiksnius galima vadinti su resocializacija susijusiais veiksniais.

Nepaisant teisiškai reglamentuotų draudimų, psichoaktyviųjų medžiagų (toliau – PAM), ypač alkoholio ir marihuanos, vartojimas tarp paauglių yra labai paplitęs. Skirtingose šalyse atlikti tyrimai rodo panašius rezultatus: Kanadoje apie 60 proc. tyrime dalyvavusių 12–17 metų paauglių teigia nors kartą gyvenime vartoję alkoholį ir 28 proc. – marihuaną, o apie 26 proc. teigia alkoholį (ir apie 5 proc. – marihuaną) vartojantys dažnai ir dideliais kiekiais (Brunelle, Tremblay, Blanchette-Martin, Gendron, & Tessier, 2014). Jungtinėje Karalystėje atlikto tyrimo duomenimis, apie 9 proc. 11–15 metų paauglių vartoja marihuaną ir apie 27 proc. – alkoholį (McArdle, 2008). Panašų tyrimą atlikus Lietuvoje, paaiškėjo, kad 34 proc. 11–15 metų amžiaus berniukų ir 30 proc. mergaičių nurodė bent kartą gyvenime išgėrę tiek alkoholinių gėrimų, kad pasijustų apsvaigę (Zaborskis ir kt., 2016).

Brunelle, Brochu ir Cousineau (2000), tyrinėdami PAM vartojimo ir turtinių nusikaltimų (vagysčių, įsilaužimų ir narkotikų platinimo) ryšį, apklausė 38 16–18 metų paauglius, kurie buvo arba nuteisti laisvės atėmimo bausme, arba gydomi priklausomybių ligų centre. Atlikę paauglių autobiografinio pasakojimo kokybinę analizę, minėti autoriai išskyrė du

pagrindinius PAM vartojimo ir kriminalinio elgesio sąveikos modelius: (1) PAM vartojamos, kad būtų lengviau įvykdyti nusikaltimus (savęs padaršinimui, kaltės jausmo slopinimui, užsimiršimui) arba kad delinkvencinis elgesys įgautų pramogos atspalvį; ir (2) pradėję eksperimentuoti su PAM paaugliai, paprastai neturintys nuolatinių legalių pajamų šaltinių, griebiasi turtinių nusikaltimų tam, kad turėtų pinigų PAM įsigyti.

Autoriai, tyrinėjantys PAM vartojimo prediktorius (pvz., Cleveland, Feinberg, Bontempo, & Greenberg, 2008), nustatė, kad individualūs ir bendraamžių rizikos veiksniai reikšmingai prognozuoja tiek trumpalaikį, tiek ilgalaikį alkoholio ir marihuanos vartojimą. Be to, šeimos veiksnių reikšmė PAM vartojimo prognozei yra didesnė ankstyvoje paauglystėje, tuo tarpu draugų – vyresniame amžiuje. Taip pat svarbu pažymėti, kad šiame tyrime rizikos veiksniai turėjo didesnės prognostinės vertės nei apsauginiai veiksniai, nepriklausomai nuo tyrimo dalyvių amžiaus (Cleveland et al., 2008). Lietuvoje atliktas tyrimas parodė, kad paauglių PAM vartojimo rizikos veiksniai yra vyriška lytis, aštrių pojūčių siekimas, PAM vartojantys draugai, konfliktiškas ir asocialus elgesys šeimoje, palankesnės tėvų nuostatos PAM vartojimo atžvilgiu ir tėvų neprieštaravimas, kad vaikai ragauja alkoholio švenčių proga (Gintalaitė, Vaitkevičius ir Pilkauskienė, 2013).

Kiti resocializacijos rizikos veiksniai yra mokyklos nelankymas, silpni ryšiai su mokykla ir prasti akademiniai pasiekimai (Henry et al., 2012). Literatūroje gana dažnai aptinkamas šios sąsajos aiškinimas remiasi socialinių ryšių teorijos prielaida, kad prisirišimas prie konvencinių socialinių institucijų padeda paaugliui kontroliuoti savo asocialius impulsus. Jeigu dėl kokių nors priežasčių (pavyzdžiui, tinkamai neatlieptų emocinių poreikių, patiriamų mokymosi sunkumų ir pan.) prisirišimas neįvyksta, tai paauglys neturi pagrindo elgtis prosocialiai (Chriss, 2007).

Hoffmann, Erickson ir Spence (2013) tikrino, ar yra abipusė sąveika tarp mokyklos veiksnių (akademinų pasiekimų ir įsitraukimo į mokyklos gyvenimą) ir delinkvencinio elgesio, tačiau jų atliktas longitudinalinis tyrimas nepatvirtino delinkvencinio elgesio poveikio mokymosi rezultatams. Wang ir Fredricks (2014), išskyrę kognityvinį, elgesio ir emocinį įsitraukimą į mokyklos gyvenimą, teigė, kad emocinis ir elgesio įsitraukimas yra abipusiai susijęs su delinkvenciniu elgesiu: mažas įsitraukimas į mokyklos veiklą prognozuoja delinkvencinį elgesį, o delinkvencinis elgesys prognozuoja mažėjantį įsitraukimą į mokyklos veiklą. Be to, mažas įsitraukimas į akademinę veiklą ir delinkvencinis elgesys reikšmingai prognozuoja pašalinimą iš mokyklos (Wang & Fredricks, 2014). Taigi, ne tiek akademiniai pasiekimai, kiek paauglio neįsitraukimas į mokyklos veiklą lemia jos

nelankymą, taip pat kriminalinį elgesį ir psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą (Henry et al., 2012).

Pažymėtina, kad įsitraukimas į mokyklos veiklą, t. y. didelis susidomėjimas ir motyvacija lankyti mokyklą, dalyvauti jos organizuojamuose užsiėmimuose, pastangos mokytis (nepaisant rezultatų), atlikti mokytojų skiriamas užduotis, jaučiamas emocinis ryšys su mokytojais, gali būti svarbus apsauginis veiksnys, mažinantis teistų paauglių delinkvencinio elgesio riziką (Borum et al., 2011; Viljoen et al., 2018), tačiau apsauginių veiksmų reikšmę plačiau aptarsime 1.3. skyriuje.

Apibendrinant yra svarbu paminėti ir motyvaciją keistis bei prosocialių tikslų siekį atspindinčius veiksnius. RNR modelyje išskirtas atliepiamumo principas (Andrews & Bonta, 2010), kuriuo akcentuojama, kad paaugliams teikiama pagalba bus efektyvi tik tuo atveju, jei bus deranti su jų gebėjimais ir noru tą pagalbą priimti (Bourgon & Bonta, 2014). Atlikus tyrimą 272 aukštųjų mokyklų studentų imtyje buvo pastebėta, kad motyvacijos stoka yra susijusi su pesimizmu, nerimastingumu, depresiškumu, sutrikusia psichikos sveikata ir prastais akademiniais pasiekimais (Hassanbeigi & Askari, 2010). Teistų paauglių imtyje motyvacija dalyvauti teismo skirtose korekcinėse programose medijavo socialinės paramos siekimo, empatijos, polinkio kitiems priskirti priešiškas reakcijas, egocentriškumo ir korekcinėse programose efektyvumo ryšį (van der Stouwe, Asscher, Hoeve, van der Laan, & Stams, 2018). Taigi ne tiek teistam paaugliui teikiamų paslaugų įvairovė ir prieinamumas, kiek jo atsakas į jam siūlomą pagalbą yra svarbus jo tolimesnio delinkvencinio elgesio prevencijai.

1.3. Delinkvencinio elgesio apsauginiai veiksniai

Ankstesniame skyriuje, analizuodami teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizikos veiksnius, užsiminėme apie tai, kad tiek individualūs ypatumai, tiek socializacijos šaltiniai gali atlikti ne tik riziką didinančią, bet ir apsaugančią funkciją. Pastaruoju metu tiek mokslininkai, tiek praktikai vis daugiau kalba apie apsauginių veiksmų svarbą tolimesnio delinkvencinio elgesio prognozei (Ward, 2016), nes skirtingos teorinės paradigmos ir tyrinėjimų kryptys (pvz., pozityvioji psichologija, atsparumo tyrinėjimai, paliovos (angl. *desistance*) paradigma, raidos ir gyvenimo eigos teorijos bei kokybiško gyvenimo modelis (angl. *Good Lives Model*) leidžia asocialaus elgesio tyrimus grįsti į stiprybes orientuotu požiūriu (Wanamaker, Jones, & Brown, 2018). Vien rizikos veiksniais paremtas vertinimas yra mažiau tikslus, pervertinantis tolimesnio delinkvencinio elgesio grėsmę, o tik į rizikos veiksmų mažinimą nukreiptos intervencijos, – neįtraukiančios ir nemotyvuojančios keistis (Adjorlolo, 2017;

de Vries Robbé, Mann, Maruna, & Thornton, 2015; Lodewijks, de Ruiter, & Doreleijers, 2010; Shepherd et al., 2018). Be to, dalis asmenų patys savaime liaujasi darę nusikaltimus, ir šis procesas labiau siejamas su tam tikrų apsauginių veiksmų raiška, o ne rizikos veiksnių sumažėjimu (Griffin, 2012; Polaschek, 2016). Šiam požiūriui pritariantys Serin ir bendraautorai (2010) papildo, kad procesai, kai pradeda elgtis delinkvenciškai, ir procesai, kai liaujamasi, skiriasi, todėl rizikos ir apsauginiai veiksniai yra skirtinguose nusikaltimų ir amžiaus kreivės galuose: rizikos veiksniai pasireiškia kreivei kylant, o apsauginiai veiksniai aktualizuojasi jai leidžiantis.

Pažymėtina, kad literatūroje galima rasti gana skirtingų apsauginių veiksmų apibrėžimų (Miller MacDonald, 2016; Shepherd et al., 2018; Wanamaker et al., 2018), kuriuos Polaschek (2016) skirsto į tris grupes: (1) apsauginiai veiksniai yra rizikos veiksnių nebuvimas arba veiksniai, priešingi rizikos veiksniams; (2) apsauginiai veiksniai yra savarankiški, liovimąsi skatinantys veiksniai; (3) apsauginiai veiksniai atlieka amortizuojančią funkciją, t. y. moderuoja rizikos veiksnių ir asocialaus elgesio sąveiką. Šiame darbe yra remiamasi požiūriu, kad apsauginiai veiksniai yra savarankiškos, nepriklausomos nuo rizikos veiksnių statinės ar dinaminės individo ar aplinkos charakteristikos, kurios mažina tolimesnio teistų asmenų asocialaus elgesio tikimybę (de Vries Robbé, 2014). Toks požiūris praplečia vertinamo individo situacijos matymo perspektyvą, nes priima galimybę, kad to paties pobūdžio ar srities veiksniai tuo pačiu metu gali pasireikšti tiek kaip didinantys, tiek kaip mažinantys tolimesnio delinkvencinio elgesio riziką. Pavyzdžiui, bendravimas su delinkvenciškai besielgiančiais bendraamžiais didina tikimybę įsitraukti į neteisėtą veiklą, tačiau nors vieno artimo prosocialiai besielgiančio draugo turėjimas gali padėti užkirsti tam kelią. Be to, su delinkvenciniu elgesiu susijęs veiksnys neturėtų būti vertinamas dichotomiškai (t. y. yra arba nėra), nes individas paprastai dalyvauja įvairiose socialinėse situacijose ir tas pats veiksnys vienoje aplinkoje gali pasireikšti kaip didinantis riziką nusikalsti, o kitoje – kaip ją mažinantis.

Kaip bebūtų, apsauginiai veiksniai savo aiškios ir apibrėžtos vietos teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizikos vertinimo kontekste dar neturi. Wanamaker ir bendraautorių (2018) atlikta apžvalga parodė, kad apsauginiai veiksniai praktikoje nėra traktuojami kaip lygiaverčiai rizikos veiksniams, o empiriniuose tyrimuose dažnai konceptualizuojami per RNR modelio trečiąjį – atliepiamumo – principą, kuriuo teigiama, kad korekcinės intervencijos turi būti individualizuotos, atsižvelgiant į konkretaus individo sociodemografinius ir kultūrinius ypatumus, gebėjimus, intelekto ir brandos lygį, stiprybes, asmenybės savybes ir motyvaciją keistis (Bonta & Andrews, 2016). Todėl gali pasirodyti, kad apsauginiai veiksniai yra svarbūs tik intervencijų planavimo ir

rizikos valdymo, bet ne rizikos vertinimo procese (Wanamaker et al., 2018). Tačiau iš tiesų apsauginiai veiksniai yra reikšmingi prognozuojant tolimesnio delinkvencinio elgesio riziką. Pavyzdžiui, jei teistas paauglys turi nors vieną apsauginį veiksnį, jo bendra delinkvencinio elgesio rizika šešių mėnesių laikotarpiu sumažėja 3,2 karto, lyginat su paaugliu, kuris neturi nė vieno (Shepherd et al., 2018). Nepaisant to, kad šiame tyrime apsauginių veiksmių reikšmingų sąsajų su smurto nebuvimo rizika rasta nebuvo, kituose tyrimuose jie gana tiksliai prognozavo tiek smurto, agresijos nebuvimą¹, tiek pasidavimą gydymui (Abidin et al., 2013; Desmarais et al., 2012; Viljoen, Beneteau, et al., 2012).

Reikia pastebėti, kad šiuose tyrimuose, kaip ir daugelyje kitų, buvo tiriama visų vertintų apsauginių veiksmių suminio balo prognostinė vertė, todėl nėra aišku, kokia yra skirtingų apsauginių veiksmių reikšmė, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį. Siekdamas atsakyti į šį klausimą, Barnes (2017) atliko 31 studijos analizę ir apibendrino, kad apsauginius veiksmius būtų prasminga grupuoti pagal mūsų jau aptartus psichosocialinio funkcionavimo lygmenis, *individualiam lygmeniui* priskiriant tokius veiksmius kaip prosocialios nuostatos, impulsų kontrolė, socialiniai įgūdžiai ir atspari asmenybė, *šeimos lygmeniui* – tėvų priežiūrą, auklėjimo discipliną, socialinę paramą ir stiprius emocinius ryšius, *mokyklos lygmeniui* – pozityvius bendraamžius, norą mokytis ir siekti akademinį tikslų, *bendruomenės lygmeniui* – mažą kaimynystės nusikalstamumo lygį ir prosocialų laisvalaikio leidimą. Tačiau tokių išskirtų apsauginių veiksmių grupių prognostinio validumo atliktas tyrimas nepatvirtino. Tai gali būti susiję su tuo, kad autorius, pasitelkęs tiriančiąją faktorinę analizę, visus vertintus veiksmius sugrupavo į du – individualaus-bendruomenės lygmens ir šeimos-mokyklos lygmens – apsauginių veiksmių faktorius, kurie aiškaus teorinio pagrindimo neturi. Kitame suaugusių nuteistųjų tyrime buvo naudojama SAPROF metodika, pagal kurią 17 vertinamų apsauginių veiksmių buvo suskirstyti į tris atskiras – vidinių veiksmių, motyvacinių veiksmių ir išorinių veiksmių – skales, atitinkančias psichologinių, elgesio ir aplinkos veiksmių kategorijas (de Vries Robbé, 2014). Šio tyrimo rezultatai parodė, kad teismo psichiatrijos pacientų nesmurtavimą geriausiai prognozuoja motyvaciniai (AUC reikšmė, priklausomai nuo priežiūros sąlygų, svyruoja nuo 0,64 iki 0,77) ir vidiniai (AUC reikšmė svyruoja nuo 0,63 iki 0,72) veiksniai, o išorinių veiksmių

¹ Apsauginių veiksmių prognostinio validumo tyrimuose yra vertinama, kiek tiksliai jie prognozuoja, kad įvykis neįvyks, pavyzdžiui, paauglys nesmurtaus, nesiels delinkvenciškai ir pan.

prognostinio reikšmingumo rasta nebuvo (AUC reikšmė svyruoja nuo 0,48 iki 0,57). Taip pat nustatyta, kad šių apsauginių veiksnių pokyčiai vienerių metų laikotarpiu reikšmingai prognozavo liovimąsi smurtauti ilgalaikėje (vidutiniškai 11 metų) perspektyvoje (de Vries Robbé, 2014).

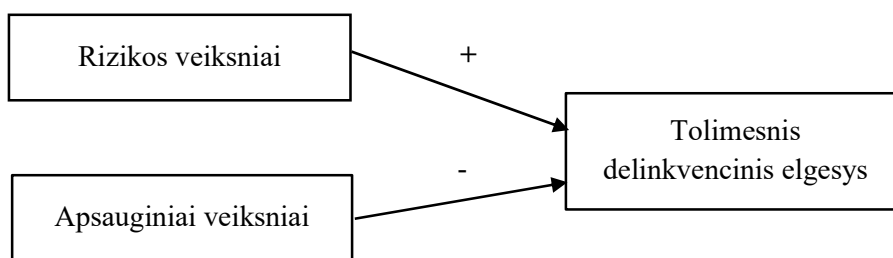
Analizuojant apsauginius veiksnus ir jų pokyčius, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad apsauginių veiksnių reikšmė tolimesnio delinkvencinio elgesio prognozei skirasi, priklausomai nuo tuo pačiu pasireiškiančių rizikos veiksnių. Kitaip tariant, veiksniai, kurie prognozuoja mažą recidyvo tikimybę, skiriasi nuo veiksnių, kurie prognozuoja mažą recidyvo tikimybę, tuo pačiu pasireiškiant rizikos veiksniams (Lösel & Farrington, 2012). Be to, apsauginiai veiksniai, kurie yra reikšmingi mažos rizikos kontekste gali nebektį savo prognostinės galios didelės rizikos kontekste (Vanderbilt-Adriance & Shaw, 2008). Todėl kitame skyriuje išsamiau aptarsime galimus rizikos ir apsauginių veiksnių veikimo kartu būdus, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį.

1.4. Paauglių rizikos ir apsauginių veiksnių sąsajos prognozuojant tolimesnį delinkvencinį elgesį

Dodge ir Petit (2003) teigimu, vienas rizikos ar apsauginis veiksnys negali paaiškinti didelio gautų rezultatų sklaidos kiekio, todėl yra būtina analizuoti skirtingų veiksnių tarpusavio sąveikas. Remiantis moksline literatūra (pvz., de Vries Robbé, 2014; Polaschek, 2016; Ward, 2017), galima išskirti tris pagrindinius rizikos ir apsauginių veiksnių sąveikos modelius, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį:

1. Tiesioginio efekto modelis. Rizikos ir apsauginiai veiksniai su delinkvenciniu elgesiu gali būti tiesiogiai susiję (žr. 1 pav.), t. y. rizikos veiksniai turi recidyvo riziką didinantį efektą, o apsauginiai veiksniai – recidyvo riziką mažinantį efektą (Serin et al., 2016). Kai kurie autoriai (pvz., Jones, Brown, Robinson, & Frey, 2015; Shepherd et al., 2018) tiesioginį efektą turinčius apsauginius veiksnus siūlo vadinti *skatinančiais* (angl. *promotive*) veiksniais. Lösel ir Farrington (2012), remdamiesi atlikta 112 tyrimų apžvalga, teigia, kad individualiajame lygmenyje nesmurtavimą skatinantys veiksniai yra aukštesnis intelekto lygis, prosocialios nuostatos (ypač šeimos ir mokyklos atžvilgiu), emocinis stabilumas ir savikontrolė, šeimos lygmenyje – emociškai teigiamas tėvų santykis su vaikais, saugus prierašumas ir vaikų įtraukimas į bendras šeimos veiklas. Bendraamžių lygmenyje skatinantis veiksnys yra draugystė su prosocialiai besielgiančiais

bendraamžiais, o bendruomenės lygmenyje – gyvenimas saugioje kaimynystėje.

1 pav. Rizikos ir apsauginių veiksnių tiesioginio efekto modelis

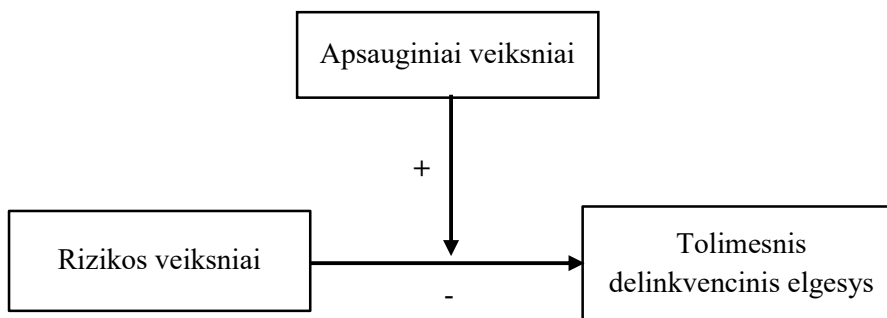
Autorių teigimu, skatinantys ir rizikos veiksniai yra kokybiškai skirtingos charakteristikos, o ne priešingi to paties veiksnio poliai, nes tyrimų metu yra randamos silpnos koreliacijos tarp to paties teiginio vertinimo iš rizikos ir apsaugos perspektyvos (Desmarais et al., 2012; Viljoen, Beneteau, et al., 2012; Viljoen, Cruise, et al., 2012). Pavyzdžiui, paauglys nuolat pažeidinėja taisykles mokykloje, tačiau sporto būrelio metu drausmingai jų laikosi, arba vienas iš tėvų yra griežtas ir smurtaujantis, o kitas – rūpestingas ir palaikantis. Jolliffe, Farrington, Loeber ir Pardini (2016), remdamiesi lognitudinės Pitsburgo jaunimo studijos rezultatais, taip pat palaiko nuomonę, kad skatinančių veiksnių nereiktų tapatinti su rizikos veiksnių nebuvimu. Šioje studijoje kiekvieną kintamąjį suskirsčius į tris kategorijas pagal duomenų išsibarstymo kvartilius, abu toliausiai nuo vidurkio esantys kvartiliai turėjo skirtingas delinkvencinio elgesio prognostines reikšmes. Pavyzdžiui, aukšti akademiniai pasiekimai, tinkama tėvų priežiūra, mažai taikomų fizinių bausmių ir vaikų įsitraukimas į bendras šeimos veiklas yra smurto riziką tiesiogiai mažinantys veiksniai, o draugystė su delinkvenciškais bendraamžiais yra smurto riziką didinantis veiksnys (Jolliffe et al., 2016). Kitame – Kembridžo delinkvencijos raidos – tyrime, taikant tokį patį duomenų analizės metodą, nustatyta, kad tokie šeimos veiksniai kaip mažos pajamos, prasta socialinė padėtis, motinos neurotiškumas ir paauglio atskyrimas nuo šeimos ir individualūs veiksniai: paauglio impulsyvus ar žemas intelektas, didina delinkvencinio elgesio riziką, o žemas paauglio neurotiškumo lygis, didelis draugų skaičius ir motinos užimtumas ją mažina (Farrington, Ttofi, & Piquero, 2016).

Taigi kiekvieno atskiro tyrimo metu gali būti gaunami vis kitokie tiesioginiai efektą tolimesniam delinkvenciniam elgesiui turinčių rizikos ir skatinančių veiksnių rinkiniai. Pasak Kraemer ir bendraautorių (2001), kai kurie veiksniai

gali stipriai koreliuoti tarpusavyje ir, įtraukus juos į prognostinius modelius, eliminuoti vienas kito reikšmingumą. Todėl persidengiančius veiksnius vertėtų grupuoti, taip padidinant jų prognostinę vertę (Kraemer et al., 2001).

2. Amortizuojančio efekto modelis. Rizikos ir apsauginiai veiksniai gali veikti tokiu būdu, kai apsauginiai veiksniai, pasireiškiantys kartu su rizikos veiksniais, sumažina arba visiškai eliminuoja jų efektą (de Vries Robbé, 2014; Jones et al., 2015; Lösel & Farrington, 2012; Wanamaker et al., 2018; Ward, 2016; Zimmerman et al., 2013).

Šis modelis (2 pav.) yra interpretuojamas taip: esant apsauginiam veiksniai, rizikos veiksnys nepadidina tolimesnio delinkvencinio elgesio rizikos, tačiau, jam nesant, rizika elgtis delinkvenciškai didėja, priklausomai nuo rizikos veiksnio dydžio (Farrington et al., 2016). Kadangi moderacinis modelis yra tikrinamas per rizikos ir apsauginio veiksmių sandaugos statistinį reikšmingumą prognozuojant recidyvo riziką, tai yra galima ir kita sąveikos modelio interpretacija: esant rizikos veiksniai, tolimesnio delinkvencinio elgesio tikimybė kinta priklausomai nuo apsauginio veiksnio dydžio, tačiau jeigu rizikos veiksnio nėra, tai delinkvencinio elgesio tikimybė nepriklauso nuo apsauginio veiksnio dydžio (Serin et al., 2016).

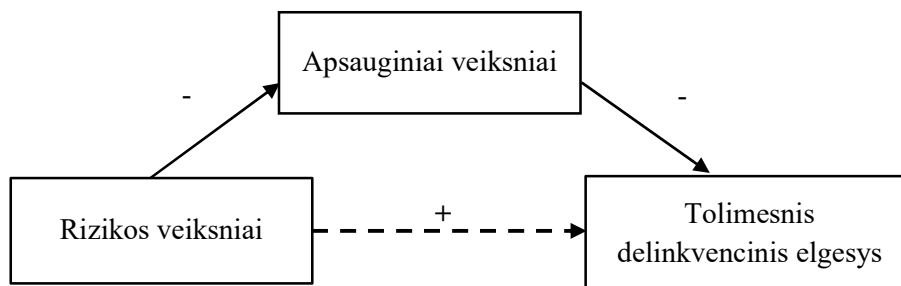

2 pav. *Apsauginių veiksmių rizikos veiksmių amortizuojančio efekto modelis*

Tyrimai rodo, kad paauglių imtyje tokie apsauginiai veiksniai kaip aukštas intelektas, aukšti akademiniai pasiekimai, didelis tėvų domėjimasis vaikų mokslu mažina nepriežiūros vaikystėje, o didelės šeimos pajamos – tėvų teistumo poveikį tolimesniam delinkvenciniam elgesiui (Farrington et al., 2016). Taip pat pastebėtina, kad statiniai veiksniai, tokie kaip amžius pirmo nusikaltimo metu, lytis, etninė grupė, turi moderuojantį dinaminį rizikos veiksmių ir tolimesnio delinkvencinio elgesio ryšio efektą (Dodge & Pettit, 2003; Folk et al., 2018). Pavyzdžiui, Walsch (2013) tyrimo duomenimis, teistų suaugusiųjų imtyje psichopatijos bruožų ir tolimesnio smurtinio elgesio ryšį moderavo etninė priklausomybė: psichopatijos bruožai daug stipriau

prognozavo smurtą Amerikoje gyvenančių baltųjų nei juodaodžių ar lotynų amerikiečių imtyse.

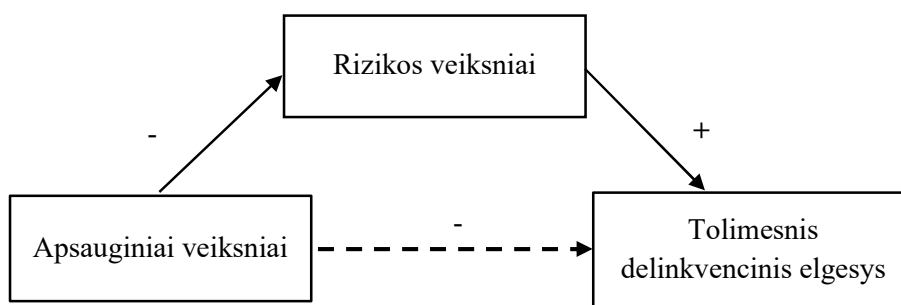
3. Kompensacinio efekto modelis. Dar vienas būdas, kuriuo apsauginiai veiksniai siejasi su rizikos veiksniais prognozuojant tolimesnio delinkvencinio elgesio riziką, yra *kompensacinis modelis*. Priklausomai nuo to, kokių, rizikos ar apsauginių, veiksnių mediaciniai ryšiai tikrinami, yra galimi du – mediacinis ir riziką mažinantis – efektai.

3a pav. *Apsauginių veiksnių mediacinis efektas*

Mediaciniame modelyje (3a pav.) didesni rizikos veiksniai prognozuoja mažesnius apsauginius veiksnius, kurie savo ruožtu prognozuoja didesnę recidyvo rizikos tikimybę (Griffin, 2012; Zimmerman et al., 2013). Kitaip tariant, rizikos veiksniai delinkvencinį elgesį veikia silpnindami apsaugos mechanizmus (Fitzpatrick, 1997).

Pavyzdžiui, tėvų nesidomėjimas paauglių auklėjimo procesu prognozuoja menkesnę paauglių savivertę, kuri savo ruožtu prognozuoja didesnę riziką smurtauti romantinių pasimatymų metu (Pflieger & Vazsonyi, 2006). Kitame tyrime buvo nustatyta, kad prastas tėvų įsitraukimas į paauglių auklėjimo procesą prognozuoja menkesnę paauglių motyvaciją dalyvauti jiems skirtose korekcinėse programose, o tai didina delinkvencinio elgesio (smurto, tabako rūkymo ir alkoholio vartojimo) tikimybę (Noyori-Corbett & Moon, 2010).

3b pav. *Apsauginių veiksnių rizikos veiksnius mažinantis efektas*

Rizikos veiksnius mažinančiame modelyje (3b pav.) didesni apsauginiai veiksniai prognozuoja mažesnius rizikos veiksnius, o šie prognozuoja mažesnę recidyvo riziką (de Vries Robbé, 2014; Serin et al., 2016). Noyori-Corbett ir Moon (2010), tikrindami įvairių rizikos ir apsauginių veiksnių mediacinius ryšius, nustatė, kad tėvų įsitraukimas į paauglių auklėjimo procesą mažina paauglių draugystes su delinkvenciškais bendraamžiais, kas savo ruožtu prognozuoja mažesnę delinkvencinę elgesį.

Visi šie aptarti rizikos ir apsauginių veiksnių tarpusavio veikimo modeliai gali pasireikšti vienu metu (de Vries Robbé, 2014), atskleisdami skirtingų rizikos veiksnių sąveikas su skirtingais apsauginiais veiksniais ypatumus. Tiesioginis rizikos ir apsauginių veiksnių efektas atskleidžia jų reikšmę tolimesniam teistų paauglių delinkvenciniam elgesiui, todėl, dirbant su teistais paaugliais, šie veiksniai gali būti pasirenkami korekcinėse intervencijose taikiniams (Bonta & Andrews, 2016). Iš kitos pusės, tiesioginis efektas nepadeda suprasti, kaip veiksniai yra susiję tarpusavyje, prognozuojant tolimesnę delinkvencinę elgesį, ar kaip vieni veiksniai veikia kitų veiksnių ir tolimesnio delinkvencinio elgesio ryšį. Tačiau teistų asmenų rizikos ir apsauginių veiksnių interakcija, prognozuojant tolimesnę asocialų elgesį, vertinančių tyrimų kol kas nėra daug (Ullrich & Coid, 2011). Tai gali būti susiję su tuo, kad amortizuojančiam efektui apčiuopti reikalingas itin ryškus visų trijų kintamųjų – rizikos, apsauginių veiksnių ir tolimesnio delinkvencinio elgesio – išreikštumas (Fitzpatrick, 1997). Be to, moderaciniame modeliui būtina sąlyga yra ta, kad rizikos ir apsauginiai veiksniai nebūtų susiję tarpusavyje (Kraemer et al., 2001). Būtent multikolinearumo problema yra pasitelkiama aiškinat tyrimų rezultatus, kai amortizuojantis efektas nėra gaunamas (pvz., de Vries Robbé, 2014). Dar vienas rizikos ir apsauginių veiksnių tarpusavio veikimo – kompensacinis – modelis paaiškina tiek rizikos veiksnių (per apsauginius veiksnius), tiek apsauginių veiksnių (per rizikos veiksnius) sąsajas su tolimesniu delinkvenciniu elgesiu (Baumeister, Gailliot, DeWall, & Oaten, 2006; Finkel et al., 2012; Slotter & Finkel, 2011). Šis modelis, ypač jo rizikos veiksnius mažinantis efektas, turėtų turėti didžiausią praktinę reikšmę, nes jo pagrindu galima planuoti korekcines intervencijas taip, kad jomis būtų siekiama sumažinti ne tik tolimesnio delinkvencinio elgesio tikimybę, bet ir tam tikrus rizikos veiksnius, lemiančius delinkvencinę elgesį.

1.5. Tyrimo aktualumas ir mokslinis naujumas. Tyrimo tikslas ir klausimai

Tyrimo aktualumas ir mokslinis naujumas. Apžvelgus mokslinę literatūrą galima pasakyti, kad teistų paauglių delinkvencinio elgesio tyrimai ilgą laiką buvo suaugusių teisės pažeidėjų kriminalinio elgesio tyrinėjimų šešėlyje. Tiek teoriniai modeliai, tiek empirinių tyrimų rezultatai ar recidyvo rizikos vertinimui praktikoje skirti instrumentai buvo tarsi perkeliama iš suaugusiųjų populiacijos paauglių populiacijai, neatsižvelgiant į jų raidos ypatumus (Vincent, Guy, & Grisso, 2012). Tačiau pastaruoju metu gausėja tyrimų, kuriais analizuojami į teisėsaugos akiratį patekusių paauglių delinkvencinis elgesys ir jį prognozuojantys veiksniai. Kuriami instrumentai, padedantys vertinti paauglių tolimesnio delinkvencinio elgesio riziką ne tik rizikos, bet ir apsauginių veiksmų pagrindu (Viljoen, Cruise, et al., 2012). Nepaisant to, klausimai apie teistų paauglių delinkvencinį elgesį arba jo liovimąsi skatinančius mechanizmus vis dar lieka neatsakyti. Paminėsime keletą šio disertacinio darbo naujumo aspektų.

Pirma, daugelis atliekamų šios srities tyrimų yra orientuoti į sunkius nusikaltimus (pvz., smurtą ar seksualinę prievartą), nors oficiali statistika ir paauglių savistata pateikti duomenys byloja apie jiems būdingą platesnį delinkvencinio elgesio spektrą: nesmurtinius baudžiamosios ir administracinės teisės pažeidimus, įstatymais draudžiamą psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą, mokyklos nelankymą, bėgimą iš namų ir panašiai. Iš vienos pusės, toks elgesys yra vadinamas normatyviniu (Compas et al., 1995), naudingą autonomijos siekimui (Moffitt, 1993), iš kitos pusės, laiku nesiėmus reikalingų priemonių, jis gali turėti neigiamų adaptacijos pasekmių vėlesniame amžiuje (Ustinavičiūtė ir kt., 2009). Taigi šiame darbe yra siekiama suprasti, kokie rizikos ir apsauginiai veiksniai yra reikšmingi prognozuojant skirtingo pobūdžio teistų paauglių delinkvencinį elgesį.

Antra, tolimesnį delinkvencinį elgesį prognozuojančiuose tyrimuose dažniausiai yra vertinama matuotų rizikos ir / ar apsauginių veiksmų visuma (Stoddard et al., 2013). Tačiau toks visuminis vaizdas pagal savo turinį gali būti labai skirtingas ir neatskleidžiantis, kurių dėmenų raiška yra didžiausia. Veiksmų grupavimas padeda vertinti skirtingas psichosocialinio funkcionavimo sritis atspindinčių veiksmų reikšmę, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį. Šiame darbe yra išskiriami psichologinės brandos ir resocializacijos rizikos ir apsauginiai veiksniai, kurie iš esmės atitinka de Vries Robbé (2014) išskirtus vidinius, individo psichikos būklę, emocijas, kognityvinius ir socialinius gebėjimus atspindinčius, ir motyvacinčius, su elgesio aspektais ir pasirengimu dalyvauti intervencijose susijusius, veiksmus. Dar viena šio autoriaus išskirta išorinių veiksmų,

atskleidžiančių aplinkos charakteristikas ir situacinius ypatumus, kategorija šiame darbe yra skiriama į du atskirus – šeimos ir draugų – faktorius, remiantis prielaida, kad paauglystėje šie socializacijos šaltiniai yra labai svarbūs elgesio reguliatoriai (Catalano & Hawkins, 1996), todėl turėtų būti tyrinėjami atskirai.

Trečia, nepaisant to, kad tolimesnio delinkvencinio elgesio tyrimai dažniausiai yra atliekami RNR modelyje (Andrews & Bonta, 2010) išskirtų rizikos veiksnių pagrindu, literatūros apie paauglių liovimąsi elgtis delinkvenciškai gausa skatina tyrinėti veiksnius, apsaugančius teistus paauglius nuo delinkvencinio elgesio. Vienuose tyrimuose analizuojami tik apsauginiai veiksniai (pvz., Barnes, 2017), kituose tyrimuose pasirinkti skirtingus psichosocialinio funkcionavimo ypatumus atspindintys apsauginiai ir rizikos veiksniai (Hilterman et al., 2016). Šiame darbe yra remiamasi Viljoen ir bendraautorių (2018) daroma prielaida, kad tam pačiam individui gali pasireikšti tiek rizikos, tiek apsauginiai tos pačios psichosocialinio funkcionavimo srities veiksniai, nes tai yra kokybiškai skirtingos charakteristikos, o ne priešingi to paties konstrukto poliai.

Ketvirta, paauglystės laikotarpiu vykstant staigiems individo biologinės, socialinės ir kognityvinės raidos pokyčiams, ryšiai su socializacijos šaltiniais taip pat yra labai dinamiški (Hartwell, 2000). Šiai prielaidai pritariantys autoriai (Viljoen, Cruise, et al., 2012; Viljoen et al., 2018) teistų paauglių delinkvencinio elgesio recidyvo riziką siūlo vertinti kas tris mėnesius, nes tokiu būdu galima tiksliau fiksuoti paauglių gyvenimuose vykstančius pokyčius, atitinkamai peržiūrėti ir koreguoti jiems taikomas korekcines intervencijas. Šiame darbe yra siekiama įvertinti paauglių psichologinės brandos, resocializacijos, šeimų ir draugų rizikos ir apsauginių veiksnių kaitą trijų mėnesių laikotarpiu. Tuo pačiu yra ieškoma atsakymo į klausimą, kas skatina arba stabdo šių veiksnių pokyčius.

Penkta, darbe yra tikrinamos teorinės prielaidos apie rizikos ir apsauginių veiksnių tarpusavio veikimą prognozuojant delinkvencinį elgesį. Paauglystėje greitai kintantys individualūs ar aplinkos rizikos ir apsauginiai veiksniai pasireiškia ne pavieniui, bet vienas kito kontekste (Beech & Ward, 2004; Bonta & Andrews, 2016; de Vries Robbé, 2014; Douglas & Skeem, 2005; Griffin, 2012; Klepfisz et al., 2016; Mann et al., 2010). Be to, dinaminiai veiksniai yra veikiami kitų, pavyzdžiui, stabilesnių rizikos veiksnių, tokių kaip delinkvencinio elgesio istorija, psichopatijos bruožai ar kriminalinės nuostatos. Todėl šiame darbe yra tyrinėjamas tiek tiesioginio, tiek rizikos ir apsauginių veiksnių tarpusavio veikimo efekto, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį, modeliai.

Šio disertacinio **tyrimo tikslas** – nustatyti teistų vyriškos lyties paauglių rizikos ir apsauginių veiksnių kaitos mechanizmus bei šių veiksnių galimybes prognozuoti delinkvencinį elgesį.

Keliami tokie **tyrimo klausimai**:

- 1) Kokie yra delinkvencinio elgesio rizikos ir apsauginių veiksnių raiškos ypatumai teistų paauglių imtyje?
- 2) Kas numato teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizikos ir apsauginių veiksnių kaitą trijų mėnesių laikotarpiu?
- 3) Kurie rizikos ir apsauginiai veiksniai prognozuoja teistų paauglių skirtingo pobūdžio delinkvencinį elgesį per tris mėnesius?
- 4) Kurie teoriniai modeliai – tiesioginio efekto, amortizuojantis ar kompensacinis – pasitvirtina, aiškinant rizikos ir apsauginių veiksnių sąveiką prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį?

2. TYRIMO METODOLOGIJA

2.1. Tyrimo dalyviai

Tyrimė dalyvavo 189 vyriškos lyties paaugliai, kurių amžiaus vidurkis 17,02 metų ($SD = 0,80$; amžiaus ribos nuo 14 iki 18 metų). Didžioji dalis paauglių (84,1 proc., $N = 159$) buvo prižiūrimi Lietuvos probacijos tarnybos (toliau – PT): pagal teritorinį pasiskirstymą 25,9 proc. ($N = 49$) buvo Kauno apygardai, po 16,4 proc. paauglių ($N = 31$) Klaipėdos, Šiaulių ir Vilniaus apygardai ir 9,0 proc. ($N = 17$) Panevėžio apygardai priklausančių savivaldybių PT priežiūroje². 15,9 proc. ($N = 30$) paauglių bausmę atliko Kauno nepilnamečių pataisos namuose (toliau – PN). PT paauglių grupės amžiaus vidurkis – 16,95 metų ($SD = 0,83$, nuo 14,37 iki 18,29 metų), o PN paauglių grupės amžiaus vidurkis – 17,35 metų ($SD = 0,53$, nuo 15,50 iki 18,07 metų). Kitos demografinės bendros tyrimo dalyvių imties ir PT bei PN grupių charakteristikos pateiktos 2.1 lentelėje.

Tyrimė daugiausiai dalyvavo devintokų ir dešimtokų (atitinkamai 23,3 proc. ir 34,9 proc. bendros imties), tačiau informacija apie 11 proc. tyrimo dalyvių nebuvo pateikta. 37 proc. tyrimo dalyvių buvo kartoję mokyklos kursą; dažniausiai kartoti devintos, aštuntos, septintos ir dešimos klasės kursai (atitinkamai 22,4 proc., 16,4 proc., 14,9 proc., 11,9 proc.). Savavališkai mokyklos lankymą nutraukė 43 (23 proc.) tyrimo dalyviai, iš jų daugiausiai mokslus metė devintoje ir dešimtoje klasėse (atitinkamai 34,9 proc. ir 20,9 proc.), vidutiniškai 7,93 mėnesio laikotarpiui ($SD = 7,18$, nuo 1 mėnesio iki 3 metų).

Daugiau nei 16 proc. tyrimo dalyvių buvo iš globos namų, didžioji jų dalis (64,5 proc.) į globos namus pateko dėl tėvams atimtų ar apribotų tėvystės teisių, 16 proc. – dėl tėvų mirties; 6,5 proc. – dėl tėvų atliekamos laisvės atėmimo bausmės ar gydymosi psichiatrijos ligoninėje. Pavieniais atvejais paaugliai buvo patekę į globos įstaigas dėl tėvų darbo migracijos į užsienį, savo noru arba dėl nežinomų priežasčių. 60,3 proc. paauglių, gyvenančių su tėvais ar globėjais, gyveno pilnose šeimose, o iš paauglių, gyvenančių nepilnose šeimose, dauguma (85,5 proc.) gyveno su savo biologinėmis motinomis.

² Tyrimo atlikimo metu savivaldybių probacijos tarnybos buvo priskirtos vienai iš penkių apygardų, o nuo 2018 metų liepos 1 dienos, panaikinus apygardas, jos priklauso Lietuvos probacijos tarnybai.

2.1 lentelė. Tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos.

Demografinės charakteristikos	Bendra imtis (N = 189)		PT grupė (N = 159)		PN grupė (N = 30)	
	n	%	n	%	n	%
Gimtoji kalba						
Lietuvių	169	89,4	146	91,8	23	76,7
Rusų	10	5,3	6	3,8	4	13,3
Lenkų	4	2,1	3	1,9	1	3,3
Kita (romų)	1	0,5	1	0,6	-	-
Nėra informacijos	5	2,6	3	1,9	2	6,7
Gyvena						
Tėvų / globėjų šeimoje	156	82,5	132	83,0	24	80,0
Globos namuose	31	16,4	26	16,4	5	16,7
Nėra informacijos	2	1,1	1	0,6	1	3,3
Mokosi (klasė)						
Ketvirta–septinta	8	4,2	3	1,8	5	16,7
Aštunta	24	12,7	21	13,2	3	10,0
Devinta	44	23,3	34	21,4	10	33,3
Dešimta	66	34,9	57	35,8	9	30,0
Vienolikta	23	12,2	21	13,3	2	6,7
Dvylikta	4	2,1	4	2,5	-	-
Nėra informacijos	20	10,6	19	11,9	1	3,3
Nusikaltimai*						
Nužudymas	2	1,1	-	-	2	6,7
Sveikatos sutrikdymas	24	12,7	23	14,5	1	3,3
Seksualinis nusikaltimas	9	4,8	8	5,0	1	3,3
Plėšimas	54	28,6	42	26,4	12	40,0
Vagystė	59	31,2	47	29,6	12	40,0
Viešosios tvarkos pažeidimas	30	15,9	29	18,2	1	3,3
Kontrabanda	2	1,1	2	1,3	-	-
Kelių eismo taisyklių pažeidimas	1	0,5	1	0,6	-	-
Su narkot. medžiagomis susijęs nusikaltimas	7	3,7	7	4,4	-	-
Nėra informacijos	1	0,5	-	-	1	3,3

Pastaba. * Beveik 15 proc. paauglių paskutiniai teistumai apėmė du ir daugiau LR baudžiamojo kodekso straipsnių, tačiau informacija apie nusikaltimus pateikiama pagal sunkiausią nusikalstamą veiką.

Iš 2.1 lentelės matyti, kad daugiausia tyrimo dalyvių buvo teisti už vagystes (31,2 proc.) ir plėšimą (28,6 proc.). Vidutinė skirtos bausmės / priežiūros trukmė – 16,35 mėn. ($SD = 14,09$; svyravimas nuo 3 mėnesių iki 8 metų); vidutinė jau atliktos bausmės / priežiūros trukmė – 5,48 mėn. ($SD = 5,41$; nuo 0 iki 30 mėnesių). Daugelis paauglių (66,7 proc.) buvo teisti pirmą kartą ($M = 1,54$, $SD = 0,99$; nuo 1 iki 8 kartų), o su policija jie pirmą kartą susidūrė

būdami vidutiniškai 14,47 metų amžiaus ($SD = 2,01$; amžiaus svyravimas nuo 6 iki 17 metų).

Analizuojant probacijos priežiūroje esančių paauglių teismo nuosprendžius, galima pastebėti, kad dažniausiai šiame tyrime dalyvavusiems paaugliams buvo skirtas įpareigojimas mokytis, tęsti mokslus arba dirbti (75,9 proc.) ir būti namuose nustatytu laiku (73,7 proc.). Draudimas be šios priemonės vykdymą kontroliuojančių institucijų žinios keisti gyvenamąją vietą skirtas 18,5 proc. paauglių, o auklėjimo poveikio priemonės – įspėjimas ir nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai – skirti atitinkamai 18,5 ir 17,7 proc. paauglių. Kalbant apie teismo skirtas bausmes, 18,7 proc. paauglių buvo skirtas laisvės atėmimas, kurio vykdymas atidėtas, ir 1,6 proc. skirti viešieji darbai. Informacija apie lankymosi probacijos tarnyboje dažnį pateikta apie 131 tyrimo dalyvio, iš kurių didžiajai daugumai (60,3 proc.) paauglių skirta lankytis probacijos tarnyboje 2 kartus per mėnesį, 27,5 proc. – kartą per mėnesį, 4,6 proc. paauglių skirta lankytis 3 kartus ir 7,6% – 4 kartus per mėnesį. Tai atitinka Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos metinėje ataskaitoje pateikiamus duomenis, kad apie 40 proc. probacijoje prižiūrimų paauglių yra skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės, maždaug 34 proc. – laisvės apribojimo bausmės, 25 proc. – bausmių vykdymas yra atidedamas ir vienam procentui yra skiriamos viešųjų darbų bausmės (Kalėjimų departamentas, 2018).

Antrajame tyrimo etape surinkta informacija apie 176 paauglių (93,1 proc. pirmojo etapo imties) psichosocialinį funkcionavimą paskutinių trijų mėnesių laikotarpiu ir informacija apie 155 paauglių (82,0 proc. pirmojo etapo imties) delinkvencinių elgesį per paskutinius tris mėnesius. Viena iš pagrindinių (7 atvejais iš 13 neatliktų interviu) imties nubyrijimo antrajame tyrimo etape priežasčių buvo susijusi su paauglių priežiūros ar bausmės pabaiga (pavyzdžiui, skatindamas už paauglio gerą elgesį, probacijos pareigūnas gali kreiptis į teismą dėl priežiūros nutraukimo prieš terminą). Paauglių išvykimas gyventi ar mokytis į kitą miestą (2 atvejais), organizacinės priežastys, t. y. pareigūnų pasikeitimas, atostogos ir pan. (4 atvejais) taip pat turėjo įtakos imties nubyrijimui. Antrajame tyrimo etape dalyvavusių ir nebedalyvavusių paauglių grupės statistiškai reikšmingai nesiskyrė pagal sociodemografines charakteristikas: amžių ($t = 0,25$, $p = 0,802$), gimtąją kalbą ($\chi^2 = 0,49$, $p = 0,920$), gyvenimą su tėvais ar globos įstaigose ($\chi^2 = 1,16$, $p = 0,282$), pilnose ar nepilnose šeimose ($\chi^2 = 1,23$, $p = 0,541$), klase, kurioje mokosi ($t = 1,86$, $p = 0,065$), įvykdytų nusikaltimų pobūdį ($\chi^2 = 13,99$, $p = 0,082$), teistumų skaičių ($t = 0,54$, $p = 0,592$), bausmės trukmę ($t = -0,89$, $p = 0,377$), pirmo susidūrimo su policija amžių ($t = -0,14$, $p = 0,894$).

2.2. Tyrimo instrumentai

Tyrimui buvo pasirinkta kiekybinės apklausos strategija, derinant anketavimo ir tiesioginės apklausos (interviu) metodus. Buvo naudojami tokie instrumentai:

Demografinių duomenų anketa. Paauglį prižiūrinių probacijos tarnybų (PT) ar pataisos namų (PN) pareigūnų buvo prašoma pateikti informaciją apie paauglio amžių, išsilavinimą, gyvenamąją padėtį, teistumų skaičių, nusikaltimų pobūdį ir kitas demografines charakteristikas (žr. 2 priedą).

Asocialaus elgesio tipų klausimynas (angl. The Subtypes of Antisocial Behaviour Questionnaire, sutr. STAB; Burt & Donnellan, 2009). Tai savistatos klausimynas, skirtas įvertinti asocialaus elgesio istoriją. Klausimyną sudaro trys subskalės (viso 32 teiginiai), apibūdinančios skirtingus asocialaus elgesio tipus: fizinės agresijos skalė (FA) – 10 teiginių (pavyzdžiui, „Kam nors trenkęs pasijutau geriau“), socialinės agresijos skalė (SA) – 11 teiginių (pavyzdžiui, „Apkalbinėjau kitus jiems už akių“) ir taisyklių nesilaikymo skalė (TN) – 11 teiginių (pavyzdžiui, „Išeidavau iš namų ilgesniam laikui neperspėjęs namiškių“). Gautas raštiškas autorių leidimas šiame tyrime naudoti klausimyną, kurį į lietuvių kalbą 2015 metais išvertė Laurinavičius ir Burneikaitė. Pildydami klausimyną, tyrimo dalyviai turėjo pažymėti, kaip dažnai jie yra taip elgęsi paskutinių trijų mėnesių laikotarpiu (1 = *niekada*, 2 = *beveik niekada*, 3 = *kartais*, 4 = *dažnai*, 5 = *labai dažnai*). Subskalės įvertis yra ją sudarančių teiginių įverčių suma. Bendras STAB klausimyno balas yra visų skalę sudarančių teiginių įverčių suma. Šiame tyrime STAB bendro balo Cronbach $\alpha = 0,93$, fizinės agresijos skalės Cronbach $\alpha = 0,88$; socialinės agresijos skalės Cronbach $\alpha = 0,85$ ir taisyklių nesilaikymo skalės Cronbach $\alpha = 0,83$ (palyginimui: Burt ir Donnellan (2010) atliktame tyrime STAB subkalių Cronbach α atitinkamai 0,86, 0,82 ir 0,84).

Triarchinės psichopatijos vertinimo klausimynas (angl. Triarchic Psychopathy Measure, sutr. TriPM; Patrick, 2010). Tai 58 teiginių klausimynas, kurį sudaro trys skalės, atspindinčios tris fenotipinius triarchinio psichopatijos modelio konstruktus: neslopinimą, įžūlumą ir piktybiškumą. Gavus autoriaus leidimą naudoti lietuviškąjį klausimyno variantą (lietuviškojo vertimo rengėjai Laurinavičius ir Makaraitė (2016)), tyrimo dalyviai buvo prašomi ties kiekvienu teiginiu pažymėti juos geriausiai apibūdinančius atsakymus, kurie vėliau buvo koduojami 4 balų Likerto skalėje (0 = *teisingas*, 1 = *iš dalies teisingas*, 2 = *iš dalies neteisingas*, 3 = *neteisingas*). Įžūlumo skalę sudaro 19 teiginių, išreiškiančių bebaimiškumo tendencijas

tarpasmeninių santykių lygmenyje (sieki dominuoti, įtikinėti savo tiesa, savęs ir savo pozicijos užtikrintumą), atsparumą emociniame lygmenyje (optimizmą, pasitikėjimą savimi) ir polinkį rizikuoti (drąsą, neapibrėžtumo toleravimą, nuotykių ir ekstremalių pojūčių siekimą), pavyzdžiui, „Aš gimiau būti lyderiu“. Neslopinimo skalė (20 teiginių) matuoja bendrą polinkį į eksternalius sunkumus (pavyzdžiui, „Esu paėmęs daiktų iš parduotuvės ir už juos nesumokėjęs“), o piktybiškumo skalė (19 teiginių) – eksternalių sunkumų beširdiškumo ir agresyvumo komponentą (pavyzdžiui, „Esu sužeidęs žmonių vien tam, kad matyčiau, kaip jie kenčia“). Nors instrumentas sukurtas suaugusiųjų psichopatijos bruožams vertinti, tačiau, atlikus tyrimus trijose skirtingose paauglių imtyse, gautas geras atskirų skalių ir bendro įverčio vidinis suderintumas ($\alpha > 0,80$) (Somma, Borroni, Drislane, & Fossati, 2016). Be to, TriPM skalių įverčiai parodė gerą pakartotinių testavimų, atliktų po 3 mėnesių, patvirtintą patikimumą (Somma et al., 2018). Šiame tyrime lietuviškosios versijos TriPM atskirų skalių ir bendro įverčio vidinis suderintumas pakankamas: neslopinimo skalės Cronbach $\alpha = 0,84$, piktybiškumo skalės Cronbach $\alpha = 0,84$, įžūlumo skalės Cronbach $\alpha = 0,69$, bendro TriPM balo Cronbach $\alpha = 0,85$.

Kriminalinių nuostatų modifikuota skalė (angl. Criminal Sentiments Scale – Modified, sutr. CSS-M; Shields & Simourd, 1991). Tai modifikuota originalios kriminalinių nuostatų skalės (Gendreau, Grant, Leipziger, & Collins, 1979) versija, kurios pakeitimai susiję su kai kurių teiginių patikslinimu, vienos subskalės įverčio apvertimu taip, kad didesnis įvertis atspindėtų didesnes kriminalines nuostatas, ir teiginių vertinimo skalės sumažinimu nuo penkių iki trijų balų, tačiau išlaikant tą patį teiginių skaičių, teiginių ir subskalių pobūdį (Simourd & van de Ven, 1999). CSS-M sudaro 41 teiginys, kuriuos galima suskirstyti į tris subskales, atitinkančias tris bendrąsias kriminalinių nuostatų kategorijas (Bonta & Andrews, 2017, Martinez & Andres-Pueyo, 2015). Nuostatų įstatymų, teismo ir policijos atžvilgiu (I-T-P) subskalę sudaro pirmieji 25 CSS-M klausimyno teiginiai, atspindintys nuostatų kategoriją, susijusią su konvencionalumo atmetimu (pavyzdžiui: „Įstatymai yra blogi“, „Teismuose negali tikėtis teisingumo“, „Gyvenimas būtų geresnis su mažiau policininkų“). Tolerancijos teisės pažeidimų atžvilgiu (TTPA) subskalę sudaro 10 teiginių, išreiškiančių neutralizacijos technikas (pavyzdžiui, „Alkanas žmogus turi teisę vogti“), o tapatinimosi su nusikalstančiais kitais (TNK) subskalę sudaro šeši teiginiai, kurie parodo kriminalinio socialinio tapatumo lygį (pavyzdžiui, „Žmonės, kurie yra turėję bėdų su įstatymais, yra daug panašesni į mane nei tie, kurie jų laikosi“). Tyrimo dalyvių buvo prašoma pažymėti, kiek jie sutinka su

kiekvieniu iš pateiktų teiginių (0 = *sutinku*, 1 = *nesu apsisprendęs*, 2 = *nesutinku*). Du penktadaliai (t. y. 17 iš 41) teiginių klausimyne pateikti atvirkščiai ir turi būti perkoduoti.

Gavus raštišką antrojo autoriaus leidimą naudoti CSS-M tyrimo tikslais, buvo atlikti du nepriklausomi vertimai iš originalo anglų kalba į lietuvių kalbą. Palyginus abu vertimo variantus, parengta viena CSS-M skalės lietuviškoji versija, kuri duota vertėjui atlikti nepriklausomą atgalinį vertimą į anglų kalbą. Atgalinis vertimas buvo nusiųstas metodikos autoriui peržiūrėti ir lietuviškoji CSS-M versija nežymiai koreguota, atsižvelgiant į jo komentarus.

Buvo atliktas CSS-M tinkamumo Lietuvos paaugliams *žvalgomasis tyrimas*, kuriame dalyvavo 28 14–17 metų paaugliai, esantys Kauno ir Vėliučionių vaikų socializacijos centruose, jiems taikant vidutinę priežiūros priemonę. Žvalgomojo tyrimo tikslas – įvertinti CSS-M konkurencinį validumą, lyginant jo bendrąjį ir atskirų subskalių įverčius su „Kaip aš mąstau“ (angl. „How I Think“, sutr. HIT; Barriga, Gibbs, Potter, & Liao, 2001) klausimyno kognityvinių iškraipymų skalių balais (apie HIT klausimą žr. 3a priedą). Žvalgomojo tyrimo rezultatai parodė statistiškai reikšmingą stiprią koreliaciją tarp bendro HIT klausimyno ir bendro CSS-M balo. CSS-M tolerancijos teisės pažeidimų atžvilgiu subskalės, matuojančios paauglio neutralizacijas, balai yra reikšmingai stipriai susiję su visų keturių HIT klausimyno kognityvinių iškraipymų subskalių balais (žr. 3b priedą). Todėl galima teigti, kad jomis matuojami konstruktai yra tapatūs. Žvalgomojo tyrimo metu nustatyta, kad CSS-M skalės ir atskirų subskalių vidinis suderintumas varijuoja nuo 0,63 iki 0,83, todėl remiantis Tavakol ir Dennick (2011) pateikta Cronbach α įverčių interpretacija, galima teigti, kad skalė yra tinkama tyrimams. Šiame tyrime CSS-M bendras vidinis suderintumas yra aukštas (Cronbach $\alpha = 0,91$), tačiau atskirų subskalių žemesnis: nuostatų įstatymų, teismų ir policijos atžvilgiu subskalės Cronbach $\alpha = 0,89$, tolerancijos teisės pažeidimų atžvilgiu subskalės Cronbach $\alpha = 0,65$, tapatinimosi su nusikalstančiais kitais subskalės Cronbach $\alpha = 0,53$.

Rizikos ir atsako į intervencijas artimiausiu metu vertinimo paauglių versija (angl. Short-Term Assessment of Risk and Treatability: Adolescent Version, sutr. START:AV; Viljoen et al., 2014). Tai yra stuktūruotu specialisto sprendimu grįsta metodika, kurios pagalba galima (a) įvertinti 13–18 metų amžiaus paauglių dinaminis rizikos ir apsauginius veiksnius, (b) nustatyti neigiamų pasekmių (smurto, nesmurtinių nusikaltimų, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo, savavališko nedalyvavimo ir t. t.) rizikos lygį artimiausiu trijų mėnesių laikotarpiu ir (c) sudaryti korekcinį intervencijų planą. Šiame darbe, siekdami atsakyti į išsikeltus tyrimo

klausimus, START:AV naudosime tik rizikos ir apsauginių veiksmų vertinimui, bet ne rizikos lygio nustatymui ar intervencijų plano sudarymui.

START:AV sudaro 26 teiginiai, apimantys įvairias paauglio psichosocialinio funkcionavimo sritis, t. y. individualias charakteristikas elgesio, emocijų, mąstymo ir tarpasmeninių santykių lygmenyse; santykių ir aplinkos, įskaitant šeimos ir kitų suaugusiųjų, bendraamžių ir bendruomenės, ypatumus; bei atsako į intervencijas skiriamuosius požymius. START:AV yra numatyta galimybė pridėti ir papildomų teiginių, kurie būtų specifiskai susiję su konkretais paauglio neigiamų pasekmių rizika (pvz., kultūriniais ypatumais), tačiau šiame tyrime jų nevertinome. Taip pat nenaudojome vieno START:AV teiginio, vertinančio medikamentų vartojimą, nes visoje imtyje pasitaikė tik keletas atvejų, kai medikamentai paaugliui buvo skirti.

START:AV teiginius specialistas koduoja interviu metu surinktos informacijos pagrindu. Pagal START:AV vadove³ pateiktus kriterijus, kiekvienas teiginys yra vertinamas ir kaip rizikos, ir kaip apsauginis veiksnys, pasireiškęs paskutinių trijų mėnesių laikotarpiu. Jų vertinimui yra naudojama trijų balų skalė, kur 0 = *rizikos / apsauginis veiksnys yra mažai išreikštas*, 1 = *rizikos / apsauginis veiksnys yra vidutiniškai išreikštas*, 2 = *rizikos / apsauginis veiksnys yra labai išreikštas*.

Tyrėjų komanda, kurią sudarė trys kolegos, turintys psichologijos daktaro laipsnius ir daug patirties kriminalinės rizikos vertinimo srityje, vienas kolega praktikas ir šio darbo autorė, atliko paauglių rizikos ir apsauginių veiksmų vertinimą (apie rizikos ir apsauginių veiksmų vertinimui reikalingos informacijos rinkimą atliekant interviu su paauglių prižiūrinčiais pareigūnais žr. 2.3 skyrių „Tyrimo eiga“). Siekiant patikrinti vertintojų tarpusavio sutarimą, jie porose vertino atsitiktinai atrinktų 30 pirmojo etapo atvejų ir 10 atsitiktinai atrinktų antrojo etapo atvejų. Rizikos ir apsauginių veiksmų bendro balo individualaus vertinimo ICC_1 ir vertinimų vidurkio ICC_2 parodė, kad vertintojų tarpusavio sutarimas svyruoja nuo gero iki puikaus (žr. 4a priedą).

Empiriniai tyrimai patvirtina START:AV patikimumą, konkurencinį ir prognostinį validumą, vertinant pakartotinio delinkvencinio elgesio riziką probacijos priežiūroje esančių paauglių (Viljoen, Beneteau, et al., 2012), laisvės atėmimo bausmę atliekančių paauglių (Desmarais et al., 2012) ir klinikinėje (Sher et al., 2017) imtyse. Mūsų tyrime bendro apsauginių veiksmų balo Cronbach $\alpha = 0,90$, o bendro rizikos veiksmų balo Cronbach $\alpha = 0,89$.

³ START:AV vadovas, pasirašius susitarimą su jo autoriais, 2018 metais šio darbo autorės ir kolegų buvo išverstas ir išleistas lietuvių kalba.

Reikia pastebėti, kad dėl informacijos stokos kai kurių tyrimo dalyvių START:AV rizikos ir apsauginiai veiksniai nebuvo įvertinti. Pirmajame tyrimo etape daugiausiai informacijos trūko apie paauglių santykius su bendraamžiais – rizikos ir apsauginiai veiksniai nebuvo įvertinti iki 44 proc. atvejų. Taip pat darbuotojai turėjo mažiau informacijos apie paauglių kasdienį gyvenimą – įvykiai, turintys teigiamos ar neigiamos įtakos paauglio elgesiui, nebuvo įvertinti 30,2 proc. atvejų. Antrajame tyrimo etape neįvertintų teiginių buvo mažiau: su bendraamžiais susiję teiginiai nebuvo įvertinti iki 25 proc. atvejų, o su išoriniais dirgikliais – 17 proc. atvejų (žr. 4b priedą).

Kadangi trūkstama informacija gali iškreipti rezultatus, remiantis START:AV autorių rekomendacija (Viljoen, Beneteau, et al., 2012), atvejai, kuriuose buvo daugiau nei 20 proc. praleistų teiginių (t. y. neįvertinti daugiau nei 5 rizikos arba apsauginiai veiksniai) iš analizės buvo pašalinti. Tokių būdu pirmajame tyrimo etape pašalinti 33 atvejai (17,5 proc.), antrajame tyrimo etape – 10 atvejų (5,7 proc.). Palyginus į analizę įtrauktų ir iš analizės pašalintų atvejų sociodemografines charakteristikas, statistiškai reikšmingų grupių skirtumų nerasta, išskyrus bausmės / priežiūros trukmę (Mann-Whitney, $U = 1624,000$, $p = 0,019$) ir interviu trukmę (Mann-Whitney, $U = 1722,500$, $p = 0,007$): kuo trumpesnė bausmės / priežiūros trukmė, tuo mažiau darbuotojai yra susipažinę su paauglio psichosocialinio funkcionavimo ypatumais, o mažesnės darbuotojų turimos žinios trumpina interviu su jais trukmę.

Esant trūkstamoms rizikos ir apsauginių veiksnių reikšmėms, toliau analizėje naudojamų atvejų bendras balas buvo perskaičiuotas pagal kituose tyrimuose (pavyzdžiui, Desmarais et al., 2012) naudotą formulę: *perskaičiuotas bendras balas* = [(bendras balas / 50) x trūkstamų teiginių skaičius] + bendras balas.

Paauglių psichologinės brandos, resocializacijos, šeimos ir draugų rizikos ir apsauginių veiksnių vertinimui iš 25 START:AV teiginių, vertinančių paauglio patiriamus sunkumus ir stiprybes, atrinkome 14, kuriuos sugrupavome į keturis faktorius. Psichologinės brandos faktoriui priskyrėme keturis START:AV teiginius (impulsų kontrolę, įveiką, emocinę būklę ir socialinius įgūdžius). Resocializacijos faktoriui priskyrėme penkis START:AV teiginius (mokyklą / darbą, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą, taisyklių laikymąsi, elgesį, atsaką į intervencijas). Šeimos faktoriui priskyrėme du START:AV teiginius: santykius su tėvais / globėjais ir tėvystės įgūdžius, draugų faktoriui priskyrėme tris teiginius: santykius su bendraamžiais, socialinę paramą iš bendraamžių ir bendraamžių elgesį.

Modelio tikrinimui buvo atlikta patvirtinančioji faktorinė analizė. Gauti modelio tinkamumo koeficientai (2.2 lentelė) rodė pakankamai gerą modelio struktūros tinkamumą tiek rizikos, tiek ir apsauginių veiksnių faktoriams (faktorių modeliai pateikti 5 priede).

2.2 lentelė. Rizikos ir apsauginių veiksnių struktūrinių modelių tinkamumo koeficientai ($n = 189$).

	Modelio tinkamumo koeficientai			
	IFI	TLI	CFI	RMSEA (90% CI)
Apsauginių veiksnių modelis	0,950	0,922	0,947	0,049 (0,026 – 0,069)
Rizikos veiksnių modelis	0,949	0,921	0,947	0,053 (0,032 – 0,072)

Pastaba. IFI = prieaugių suderinamumo indeksas; TLI = Takerio-Liuiso indeksas; CFI = sąlyginis suderinamumo indeksas; RMSEA = vidutinės aproksimacijos kvadratinė šaknis; CI = pasiklautiniai intervalai.

Paskaičiavę rizikos ir apsauginių veiksnių faktorių vidinį suderintumą, nustatėme, kad Cronbach α svyruoja nuo 0,67 iki 0,81 (žr. 3.2. lentelę), todėl naujai išskirti faktoriai gali būti naudojami tyrimuose (Cortina, 1993). Buvo patikrinta, koks yra tyrėjų tarpusavio sutarimas, vertinant išskirtus rizikos ir apsauginių veiksnių faktorius. Individualaus vertinimo ir tyrėjų vertinimų vidurkio intraklasės koreliacijos koeficientai (ICC_1 ir ICC_2), pateikti 4a priede, parodė, kad, vertinant pirmo etapo psichologinės brandos, šeimos, draugų ir resocializacijos rizikos ir apsauginius veiksnus, tyrėjų tarpusavio sutarimas yra geras arba puikus, o vertinant veiksnus antrajame tyrimo etape, tyrėjų tarpusavio sutarimas šiek tiek suprastėjo (pvz., draugų apsauginių veiksnių faktoriaus) galimai dėl informacijos stokos.

Teistų paauglių **delinkvencinis elgesys** per tris mėnesius buvo vertinamas pasitelkiant delinkvencinio elgesio skalėje (angl. Delinquent Activities Scale, sutr. DAS; Reavy, Stein, Paiva, Quina, & Rossi, 2012) pateiktą delinkvencinių veikų sąrašą. DAS sudaro 40 teiginių, iš kurių 39 teiginiai yra skirti įvertinti, kiek kartų tam tikra delinkvencinė veika pasireiškė per tam tikrą (mūsų tyrime – paskutinių trijų mėnesių) laikotarpį ir ar ji buvo susijusi su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimu. Paskutiniu skalės teiginiu yra vertinama, kiek paauglys gailisi dėl savo delinkvencinio elgesio, todėl šio teiginio savo tyrime nenaudojome, vietoj jo suteikdami galimybę aprašyti kitą, DAS teiginiuose nepaminėtą, delinkvencinį elgesį, jeigu toks pasireiškė per paskutinius tris mėnesius. DAS yra savistatos instrumentas, tačiau, gavę autorių leidimą, šiame tyrime jį prašėme pildyti paauglių prižiūrinčius PT ir PN darbuotojus, pažymint visą jiems žinomą, tačiau nebūtinai oficialiai fiksuotą paauglio delinkvencinį elgesį ir nurodant, kiek kartų per paskutinius tris mėnesius tai

įvyko ir ar tai buvo susiję su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimu (daugiau apie tokį delinkvencinio elgesio vertinimo būdą teistų paauglių imtyje žr. Laurinavičius et al., 2019; Ustinavičiūtė et al., 2019).

Bendras delinkvencinio elgesio balas buvo skaičiuojamas susumuojant, kiek kartų pažymėtas delinkvencines veikas paauglys įvykdė per tris mėnesius. Skirtingo delinkvencinio elgesio raiška per tris mėnesius buvo vertinama sumuojant pažymėtas tam tikrą delinkvencinio elgesio pobūdį atspindinčias veikas. Smurtinis elgesys per tris mėnesius buvo vertinamas kaip įvykęs, jeigu PT ar PN darbuotojas pažymėjo nos vieną iš 13 smurtines veikas apibūdinančių teiginių (pavyzdžiui, „Užpuolė ką nors, norėdamas jį rimtai sužaloti ar užmušti“). Nesmurtiniai nusikaltimai vertinami kaip įvykę, jeigu darbuotojas pažymėjo nors vieną iš 14 teiginių (pavyzdžiui, „Įsilaužė į pastatą ar transporto priemonę (arba bandė įsilaužti) tam, kad ką nors pavogtų ar tik apsižvalgytų“). Savavališkas nedalyvavimas – jeigu pareigūnas pažymėjo nors vieną iš 5 teiginių (pavyzdžiui, „Nėjo į mokyklą (praleido) be pateisinamos priežasties“). Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas buvo vertinamas kaip įvykęs, jeigu darbuotojas nurodė, kad nors viena iš pažymėtų veikų buvo susijusi su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimu. Rizikos ir apsauginių veiksmų reikšmės, prognozuojant skirtingo pobūdžio teistų paauglių delinkvencinį elgesį, tikrinimui gauti balai buvo dichotomizuoti: 0 = *šio pobūdžio delinkvencinio elgesio nebuvo* (jeigu nebuvo pažymėtas nei vienas jį atitinkantis DAS teiginys) ir 1 = *šio pobūdžio delinkvencinis elgesys buvo* (jeigu buvo pažymėtas nors vienas jį atitinkantis DAS teiginys).

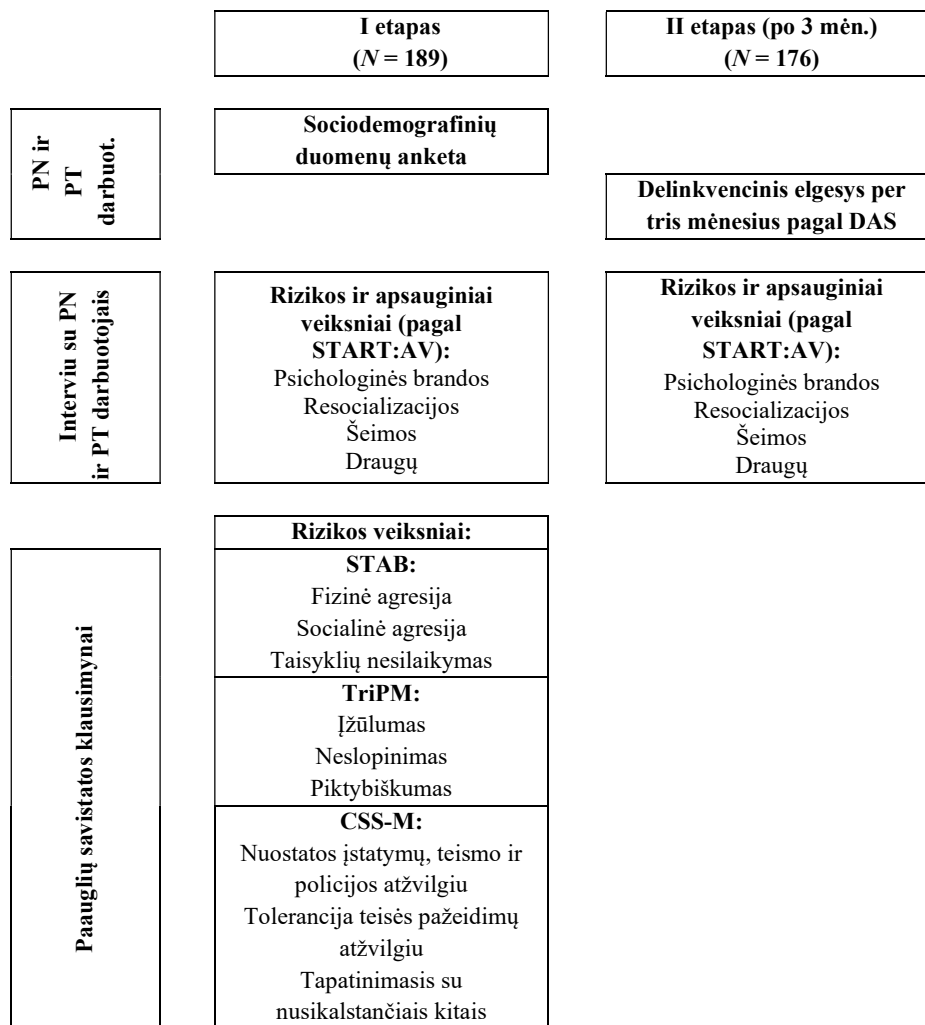
2.3. Tyrimo eiga

Šiame darbe yra analizuojama dalis duomenų, surinktų 2017–2019 metais vykdyto projekto „Delinkventiškų paauglių elgesio prognozavimas remiantis rizikos ir apsauginių veiksmų įvertinimu“ metu. Projektą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties nr. P-MIP-17-149). Projekto vadovas – doc. dr. Alfredas Laurinavičius, tyrėjai: doc. dr. Ilona Laurinaitytė, dr. Laura Ustinavičiūtė, Mykolas Baltrūnas ir Virginija Klimukienė. Projekto metu buvo keliamas tikslas – įvertinti rizikos ir apsauginių veiksmų reikšmę numatant teismo skirtoje valstybės priežiūroje esančių paauglių delinkvencinio elgesio raišką devynių mėnesių laikotarpiu. Siekiant šio tikslo, buvo atliekami trys matavimai. Disertacijoje yra naudojami pirmų dviejų matavimų duomenys, dėmesį skiriant tik šiame darbe nagrinėjamiems psichologinės brandos, resocializacijos, šeimos ir draugų rizikos ir apsauginių veiksmų faktoriams ir jų kaitai. Be to, disertacijoje, skirtingai nei projekte, yra

analizuojami rizikos ir apsauginių veiksmų tarpusavio sąveikos, prognozuojant delinkvencinį teistų paauglių elgesį, modeliai.

Tyrimas buvo atliekamas bendradarbiaujant su 56 Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių probacijos tarnybų ir dviem Kauno nepilnamečių pataisos namų darbuotojais. Pirmajame tyrimo etape PT ir PN darbuotojų buvo prašoma atrinkti vyriškos lyties jaunesnius nei 18 metų amžiaus paauglius, kurių (likęs) priežiūros / bausmės atlikimo laikas yra ne trumpesnis nei trys mėnesiai. Per PT ir PN darbuotojus buvo susisiekiama su atrinktų paauglių tėvais / globėjais ir perduota raštu pateikta informacija apie tyrimo tikslą, garantuojamą konfidencialumą, galimybę pasitraukti iš tyrimo bet kuriuo metu, tyrimo organizatorių kontaktus (žr. 1 priedą). Tėvų / globėjų buvo prašoma raštu patvirtinti sutikimą dėl savo sūnaus / globotinio dalyvavimo tyrime. Toliau tyrimo dalyviams per PT ar PN darbuotojus buvo perduodami vokai su klausimynų paketu, kurį kartu su darbuotojų užpildyta demografinė anketa buvo prašoma gražinti tyrėjų komandai. Pateikta informacija buvo nuasmeninta, suteikiant tyrimo dalyvio numerį ir kodą. Toliau vienas iš tyrėjų komandos (kurią sudarė du kolegos, turintys psichologijos daktaro laipsnius ir daug patirties kriminalinės rizikos vertinimo srityje, vienas kolega praktikas ir šio darbo autorė) narių susisiekdavo su PT ar PN darbuotojais dėl pusiau struktūruoto interviu apie paauglių atlikimo. Probacijos tarnybų darbuotojai interviu metu pateikė informaciją apie paauglius, kuriuos pažinojo vidutiniškai 4,5 mėnesio ($SD = 3,87$, nuo 0 iki 23 mėnesių) o pataisos namų darbuotojai apie paauglius, kuriuos pažinojo vidutiniškai 10,8 mėn ($SD = 8,72$, nuo 1 iki 30 mėnesių). Vienas PT darbuotojas pateikė informaciją vidutiniškai apie 2–3 paauglius ($M = 2,82$, $SD = 2,06$, nuo 1 iki 9 paauglių). Viena iš dviejų PN darbuotojų pateikė informaciją apie 27 laisvės atėmimo bausmę atliekančius paauglius, kita – apie tris. Vidutinė pirmojo etapo interviu trukmė – 35,81 minutės ($SD = 11,68$). Interviu buvo vykdomi START:AV metodikos pagrindu, klausiant apie paauglio psichosocialinio funkcionavimo ir jo aplinkos ypatumus, daugiausia dėmesio skiriant paskutinių trijų mėnesių laikotarpiui. Interviu buvo įrašomi diktofonu.

Antrajame tyrimo etape, praėjus maždaug 3 mėnesiams po pirmojo tyrimo etapo ($M = 100,6$ dienos, $SD = 14,24$), PT ir PN darbuotojų buvo prašoma pateikti jiems žinomą, nebūtinai oficialiai fiksuotą informaciją apie įvairaus pobūdžio delinkvencinį elgesį. Su PT ir PN darbuotojais buvo sutariamas konkretus laikas interviu telefonu apie paauglio psichosocialinį funkcionavimą, remiantis START:AV metodika, atlikimui. Vidutinė antrojo etapo interviu trukmė – 28,50 minutės ($SD = 12,71$). Bendra tyrimo schema yra pateikiama 4 paveiksle.

4 pav. Bendra tyrimo schema

2.4. Duomenų analizė

Statistinei duomenų analizei buvo naudoti *IBM SPSS Statistics 23* programinė įranga, šios programinės įrangos plėtinys *IBM SPSS AMOS 23* ir makroprograma *PROCESS*.

Analizuojant duomenis, pirmiausia buvo atlikta aprašomoji statistika, tai yra vidurkio (*M*), standartinio nuokrypio (*SD*) ir dažnio (proc.) skaičiavimai. Skalių ir klausimynų patikimumui vertinti buvo skaičiuojamas vidinio suderintumo Cronbacho alfa koeficientas, o vertintojų tarpusavio sutarimui – intraklasinės koreliacijos koeficientas (ICC). ICC interpretuoti remiantis tokiais kriterijais: $ICC < 0,40$ = sutarimas prastas, $0,40 \leq ICC \leq 0,59$ =

sutarimas patenkinamas; $0,60 \leq ICC \leq 0,74$ = sutarimas geras; $0,75 \leq ICC \leq 1,00$ = sutarimas puikus (Cicchetti, 1994). Siekiant patikrinti duomenų nuokrypį nuo normaliojo skirstinio kreivės, buvo skaičiuojami asimetrijos ir eksceso koeficientai, kuriems absoliučiais dydžiais neviršijant 2, duomenys laikomi normaliai pasiskirsčiusiais (Munro, 2005). Atliekant statistinę analizę, buvo naudojami tik tie kintamųjų duomenys, kur nebuvo praleistų reikšmių, ir tie, kur atsakymuose buvo matoma variacija, todėl tyrimo dalyvių skaičius, atliekant skirtingus skaičiavimus, yra nevienodas.

Patvirtinančioji faktorinė analizė buvo atliekama taikant didžiausiojo tikėtino modelio įvertinimo metodą. Apie duomenų atitikimą teorinei struktūrai buvo sprendžiama pagal kvadratinę šaknį iš vidutinės aproksimacijos paklaidos (RMSEA), prieaugių suderinamumo indeksą (IFI), Takerio-Liuiso indeksą (TLI), sąlyginį suderintumo indeksą (CFI). Modelis laikomas pakankamai gerai tinkančiu duomenims, jeigu $RMSEA \leq 0,06$, $IFI \geq 0,90$, $CFI \geq 0,90$ ir $TLI \geq 0,90$ (Hu & Bentler, 1999).

Atsižvelgiant į tai, kad kintamųjų pasiskirstymas artimas normaliojo skirstinio kreivei (žr. 3.1. lentelę), jų analizei buvo taikomi parametrinės statistikos metodai. Ryšiams tarp intervalinių duomenų nustatyti buvo taikytas Pearsono koreliacijos koeficientas, o vertinant koreliacijos koeficientų efekto dydžius buvo remtasi Cohen (1992) gairėmis, pagal kurias $r > 0,10$ rodo silpną, $r > 30$ rodo vidutinį, o $r > 50$ rodo stiprų ryšį tarp kintamųjų. Kintamųjų palyginimui tarp grupių buvo naudotas Stjudento t kriterijus nepriklausomoms imtims, o imties proporcijų lyginimui – chi kvadrato kriterijus. Pasirinktas 0,05 reikšmingumo lygmuo.

Rizikos ir apsauginių veiksnių kaitos per tris mėnesius vertinimui buvo skaičiuotas pokyčio patikimumo indeksas (RCI) pagal formulę (Jacobson & Truax, 1991):

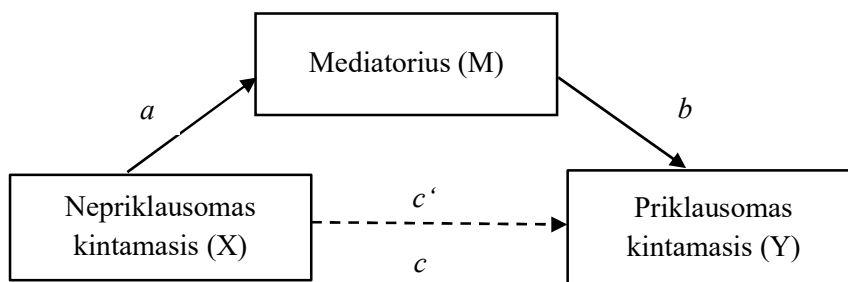
$$RCI = \frac{X_2 - X_1}{\sqrt{2(s_x \sqrt{1 - r_{xx}})^2}}$$

X_1 = rizikos ar apsauginių veiksnių įvertis pirmojo tyrimo etapo metu; X_2 = rizikos ar apsauginių veiksnių įvertis antrojo etapo metu, t. y. po 3 mėn.; s_x = rizikos ar apsauginių veiksnių įverčio standartinis nuokrypis pirmojo tyrimo etapo metu; r_{xx} = pakartotinių testavimų patvirtintas patikimumas (angl. *test-retest reliability*). RCI reikšmė $\leq -1,96$ (esant 95 proc. pasikliautiniam intervalui) rodo patikimą kintamojo sumažėjimą, $-1,96 < RCI < 1,96$ interpretuojamas kaip patikimo pokyčio nebuvimas, ir RCI reikšmė $\geq 1,96$ rodo patikimą kintamojo padidėjimą (Sellers et al., 2017). Pagal kiekvieno atskiro rizikos ir apsauginio veiksnio RCI reikšmę, tyrimo dalyvių buvo

galima suskirstyti į tris grupes ir paskaičiuoti, kurią imties dalį (procentais) sudaro tie paaugliai, kuriems tam tikro rizikos ar apsauginio veiksnio rodikliai padidėjo, nepakito ir sumažėjo. Taip pat reikia pažymėti, kad rizikos ir apsauginių veiksnių kaitos sąsajų su asmenybės ir elgesio veiksniais vertinimui buvo naudotos intervalinės RCI reikšmės.

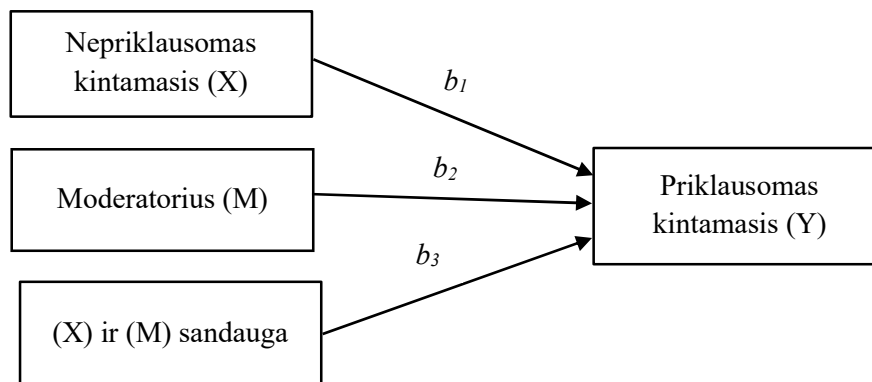
Rizikos ir apsauginių veiksnių prognostinei reikšmei nustatyti nepriklausomais kintamaisiais buvo įtraukiami tik pirmojo etapo rizikos ir apsauginiai veiksniai. Taikyta ROC analizė, kurios AUC reikšmė parodo kintamojo prognostinį tikslumą. Kuo ji didesnė už 0,5 ir artimesnė 1, tuo kintamojo prognostinė reikšmė yra didesnė (Philipse, 2005). Šiame tyrime, vertinant rizikos veiksnių prognostinę reikšmę, prognozuojamo kintamojo reikšmė buvo 1 (padarė), o vertinant apsauginių veiknių prognostinę reikšmę, ji buvo keičiama į 0 (nepadarė). Interpretuojant gautas AUC reikšmes, buvo remiamasi Douglas ir Reeves (2011) rekomendacijomis, pagal kurias AUC reikšmės, patenkančios tarp 0,65 ir 0,70, rodo vidutinio stiprumo, o AUC reikšmės, esančios virš 0,70, – stiprią prognostinę galią.

Rizikos ir apsauginių veiksnių tiesioginio efekto prognostiniam modeliui tikrinti buvo taikyta neigiama binominė regresija, kuri taikoma (retų) įvykių dažnio modeliavimui, kai priklausomo kintamojo skirstinys nėra normalus ir jo dispersija didesnė už vidurkį (Winkelmann, 2015). Tikrinant mediacinį rizikos ir apsauginių veiksnių efektą, buvo vertinamas nepriklausomo kintamojo (X) ryšys (c) su priklausomu kintamuoju (Y) ir nepriklausomo kintamojo (X) ryšys (c') su priklausomu kintamuoju (Y), kai yra tarpinis kintamasis (M) (žr. 5 pav.). Taikant 5000 atsitiktinių kartotinių imčių saviranką, padedančią užtikrinti, kad reikšmingumas nėra nulemtas nenormalaus duomenų pasiskirstymo, gaunami netiesioginio efekto (ab) ir tiesioginio efekto (c') reikšmės 95 proc. pasikliautiniai intervalai. Jeigu reikšmingas yra tik netiesioginis efektas, gaunama pilna mediacija, o jeigu reikšmingas ir netiesioginis, ir tiesioginis efektai, tai gaunama dalinė mediacija (Hayes, 2013).

5 pav. Mediacinis statistinis modelis

Mediaciniai ryšiai buvo tikrinami atsižvelgiant į Hayes (2013) pateiktą sąlygą, t. y. reikšmingą ryšį tarp nepriklausomo kintamojo ir mediatoriaus. Taip pat reikia pažymėti, kad mediaciniai ryšiai buvo tikrinami nepriklausomai nuo to, ar yra reikšmingas ryšys tarp nepriklausomo kintamojo ir priklausomo kintamojo, nes, pasak autorius, tai nėra būtina mediacinio modelio sąlyga (Hayes, 2013).

6 pav. Moderacinis statistinis modelis

Tikrinant moderacijos efektą, buvo sudaromas regresijos modelis, kuriame priklausomą kintamąjį prognozuoja centruoti nepriklausomas kintamasis (b_1), moderuojantis kintamasis (b_2) ir jų sandauga (b_3) (žr. 6 pav.). Moderacijos efektas buvo tikrinamas atsižvelgiant į dvi pagrindines sąlygas (Hayes, 2013): pirma, nepriklausomas kintamasis reikšmingai koreliuoja su priklausomu kintamuoju, ir antra, nepriklausomas kintamasis ir moderatorius nėra reikšmingai susiję. Analogiškai mediaciniams modeliams buvo taikoma 5000 atsitiktinių kartotinių imčių saviranka, moderatoriaus reikšmingumą vertinant pagal gautus 95 proc. pasikliautinius intervalus.

3. REZULTATAI

Šiame darbe naudojami tokie pagrindiniai kintamieji: teistų paauglių delinkvencinis elgesys per paskutinius tris mėnesius (smurtinis elgesys, nesmurtiniai nusikaltimai, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas ir savavališkas nedalyvavimas); asocialaus elgesio istorija (fizinė agresija, socialinė agresija ir taisyklių nesilaikymas); psichopatijos bruožai (įžūlumas, piktybiškumas ir neslopinimas); kriminalinės nuostatos (nuostatos įstatymų, teismų ir policijos atžvilgiu, tolerancija teisės pažeidimų atžvilgiu, tapatinimas su nusikalstančiais kitais); psichologinės brandos, resocializacijos, šeimos ir draugų rizikos veiksniai, psichologinės brandos, resocializacijos, šeimos ir draugų apsauginiai veiksniai. Šių kintamųjų aprašomoji statistika pateikta 3.1 lentelėje.

Įvertinus paauglių delinkvencinį elgesį per maždaug 3 mėnesių laikotarpį ($M = 100,6$ dienų, $SD = 14,24$), nustatyta, kad teisti ir dėl to probacijos tarnybų priežiūroje esantys ar laisvės atėmimo bausmę atliekantys paaugliai padarė nuo 0 iki 13 skirtingo pobūdžio delinkvencinių veikų ($M = 1,52$, $SD = 2,16$). Analizuojant skirtingo pobūdžio delinkvencinį elgesį, galima pastebėti, kad daugiausia (51,9 proc.) paaugliai nesilaikė vidaus tvarkos taisyklių ir / ar jiems skirtų įpareigojimų: nelankė mokyklų, nebuvo namuose teismo nustatytu metu ar laiku neatvyko į paskirtus susitikimus su specialistais. Per tris mėnesius smurtavo 17,9 proc., o nesmurtinius nusikaltimus įvykdė 13,5 proc. teistų paauglių. Tuo tarpu PT ir PN darbuotojams buvo žinoma tik apie 8,6 proc. paauglių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą.

Analizuojant kitus 3.1 lentelėje pateiktus kintamuosius galima pastebėti, kad jų vidurkiai yra mažesni nei teoriškai galimi vidurkiai. Asimetrijos ir eksceso koeficientai daugeliu atveju nesiekia arba yra labai artimi ± 2 , todėl tolimesnei jų analizei galima taikyti parametrinę statistiką.

3.1 lentelė. *Kintamųjų aprašomoji statistika.*

Dichotominiai skirtingo delinkvencinio elgesio kintamieji	N	Nepadarė		Padarė		Asimetrijos koeficientas	Eksceso koeficientas
		<i>n</i>	%	<i>n</i>	%		
Smurtinis elgesys	156	128	82,1	28	17,9		
Nesmurtiniai nusikaltimai	156	135	86,5	21	13,5		
Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas	152	139	91,4	13	8,6		
Savavališkas nedalyvavimas	156	75	48,1	81	51,9		
Intervaliniai kintamieji	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	Asimetrijos koeficientas	Eksceso koeficientas
Delinkvencinis elgesys	156	1,52	2,16	0	13	2,38	7,01
STAB	186	60,86	17,63	32	144	1,27	1,52
Fizinė agresija	186	23,08	7,59	10	49	0,62	0,33
Socialinė agresija	186	20,19	6,39	11	48	1,38	1,74
Taisyklių nesilaikymas	186	17,60	6,24	11	47	1,83	2,04
TriPM	187	69,29	18,57	24	120	0,35	-0,33
Ižūlumas	187	29,33	7,35	7	52	0,04	0,48
Piktybiškumas	187	17,07	9,15	0	46	0,43	0,01
Neslopinimas	187	22,89	10,53	2	50	0,29	-0,63
CSS-M	187	29,11	14,98	0	70	0,56	-0,20
Nuostatos įstatymų, teismų, policijos atžvilgiu	187	15,68	10,32	0	46	0,61	-0,13
Tolerancija teisės pažeidimų atžvilgiu	187	9,09	3,97	0	16	0,30	-0,53
Tapatinimasis su nusikalstančiais kitais	187	4,34	2,56	0	10	0,13	-0,85

3.1 lentelė (tęsinys).

Intervaliniai kintamieji	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	Asimetrijos koeficientas	Eksceso koeficientas
START:AV I etapas							
AV_bendras balas	156	16,91	8,76	0	39	0,16	-0,57
Psichologinė branda_AV	150	2,61	1,91	0	8	0,41	- 0,39
Šeima_AV	173	1,76	1,17	0	4	0,22	- 0,58
Draugai_AV	91	2,62	1,60	0	6	0,14	- 0,55
Resocializacija_AV	155	3,35	2,12	0	9	0,43	- 0,22
RV_bendras balas	156	16,26	8,94	0	42	0,61	-0,02
Psichologinė branda_RV	149	2,56	1,98	0	7	0,35	- 0,64
Šeima_RV	172	1,56	1,23	0	4	0,31	- 0,87
Draugai_RV	90	1,99	1,49	0	5	0,12	- 1,12
Resocializacija_RV	154	3,38	2,59	0	10	0,72	0,12
START:AV II etapas							
AV_bendras balas	165	14,53	9,04	0	41	0,35	-0,48
Psichologinė branda_AV	152	2,59	1,85	0	8	0,40	- 0,40
Šeima_AV	165	1,81	1,24	0	4	0,34	- 0,74
Draugai_AV	127	2,50	1,53	0	6	0,02	- 0,47
Resocializacija_AV	172	3,45	2,24	0	9	0,44	- 0,55
RV_bendras balas	165	17,32	9,32	0	43	0,60	-0,30
Psichologinė branda_RV	152	2,20	1,82	0	7	0,56	- 0,53
Šeima_RV	165	1,45	1,24	0	4	0,44	- 0,83
Draugai_RV	127	1,72	1,50	0	5	0,30	- 1,10
Resocializacija_RV	172	2,97	2,50	0	10	0,62	- 0,36

3.1 lentelė (tęsinys).

Intervaliniai kintamieji	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	Asimetrijos koeficientas	Eksceso koeficientas
Pokyčiai							
AV_bendro balo pokytis	144	0,17	1,06	- 2,54	4,40	0,42	2,24
Psichol.brandos_AV_pokytis	135	0,00	0,99	- 3,07	3,07	- 0,32	1,32
Šeimos_AV_pokytis	155	0,06	1,05	- 2,78	2,78	0,11	1,64
Draugų_AV_pokytis	78	0,09	1,00	- 3,60	2,70	- 0,27	2,78
Resocializacijos_AV_pokytis	144	0,02	1,06	- 2,96	2,96	- 0,01	0,83
RV_bendro balo pokytis	144	- 0,26	1,07	- 3,87	2,30	- 0,39	1,28
Psichol.brandos_RV_pokytis	134	- 0,21	0,99	- 4,02	2,30	- 0,82	2,33
Šeimos_RV_pokytis	153	- 0,11	1,02	- 3,23	4,30	0,67	2,68
Draugų_RV_pokytis	85	- 0,28	1,00	- 3,80	2,53	- 0,16	1,92
Resocializacijos_RV_pokytis	143	- 0,12	1,05	- 3,64	2,43	- 0,40	1,07

Pastaba. *N* = imties dydis; *M* = vidurkis; *SD* = standartinis nuokrypis; *Min* = mažiausia reikšmė; *Max* = didžiausia reikšmė. STAB = asocialaus elgesio tipų klausimyno bendras balas; TriPM = triarchinės psichopatijos vertinimo klausimyno bendras balas; CSS-M = kriminalinių nuostatų skalės bendras balas; I-T-P = nuostatos įstatymų, teismų, policijos atžvilgiu; TTPA = tolerancija teisės pažeidimų atžvilgiu; TNK = tapatinimasis su nusikalstančiais kitais; AV = apsauginiai veiksniai; RV = rizikos veiksniai.

3.1. Rizikos ir apsauginių veiksnių pasireiškimas teistų paauglių imtyje

Delinkvencinio elgesio rizikos ir apsauginius veiksnius teistų paauglių imtyje vertinome dviem aspektais: (1) per rizikos ir apsauginių veiksnių tarpusavio sąsajas ir (2) lygindami paauglių, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, ir paauglių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, rizikos ir apsauginius veiksnius.

Rizikos ir apsauginių veiksnių tarpusavio sąsajos buvo tikrintos taikant Pearsono koreliacijos koeficientą. Rezultatai pateikti 3.2 lentelėje.

Gauti rezultatai parodė, kad START:AV instrumentu vertinami psichologinės brandos, resocializacijos, šeimos ir draugų rizikos ir apsauginiai veiksniai tarpusavyje koreliuoja statistiškai reikšmingai ($p < 0,01$), o koreliacijos koeficientas svyruoja nuo $r = -0,33$ (tarp šeimos rizikos veiksnių ir draugų apsauginių veiksnių) iki $r = -0,68$ (tarp resocializacijos rizikos ir resocializacijos apsauginių veiksnių). Reikia pastebėti, kad nebuvo rasta reikšmingų sąsajų tarp šių rizikos ir apsauginių veiksnių ir TriPM bendro balo (išskyrus silpną koreliaciją tarp TriPM ir psichologinę brandą atspindinčių veiksnių, $r = 0,25$, $p < 0,01$). Taip pat šie rizikos ir apsauginiai veiksniai nebuvo reikšmingai susiję su kriminalinėmis nuostatomis (išskyrus silpną koreliaciją tarp resocializacijos rizikos veiksnių ir tolerancijos teisės pažeidimų atžvilgiu, $r = -0,18$, $p < 0,01$).

Analizuojant 3.2 lentelėje pateiktus rezultatus matyti, kad psichopatijos įžūlumo dimensija neturi reikšmingų sąsajų su asocialaus elgesio istorijos kintamaisiais, taip pat su kriminalinių nuostatų tapatinimosi su nusikalstančiais kitais skalės įverčiais ir resocializacijos rizikos ir apsauginiais veiksniais. Šie duomenys patvirtina, kad įžūlumas yra pakankamai adaptyvus asmenybės bruožas (Somma et al., 2018); apie tai liudija ir statistiškai reikšmingos teigiamos koreliacijos su psichologinės brandos, šeimos ir draugų apsauginiais veiksniais ir neigiamos koreliacijos su psichologinės brandos, šeimos ir draugų rizikos veiksniais.

3.2 lentelė. Rizikos ir apsauginių veiksnių tarpusavio koreliacijos.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1 STAB	0,93 ^α											
2 Fizinė agresija	0,88**	0,88 ^α										
3 Socialinė agresija	0,88**	0,67**	0,85 ^α									
4 Taisyklių nesilaikymas	0,81**	0,52**	0,61**	0,83 ^α								
5 TriPM	0,59**	0,59**	0,43**	0,48**	0,85 ^α							
6 Įžūlumas	-0,07	0,03	-0,13	-0,10	0,39**	0,69 ^α						
7 Piktybiškumas	0,48**	0,55**	0,35**	0,31**	0,86**	0,20**	0,84 ^α					
8 Neslopinimas	0,66**	0,54**	0,54**	0,64**	0,75**	-0,17*	0,50**	0,84 ^α				
9 CSS-M	0,29**	0,34**	0,11	0,27**	0,54**	0,18*	0,57**	0,34**	0,91 ^α			
10 I-T-P	0,22**	0,28**	0,06	0,23**	0,48**	0,18*	0,51**	0,28**	0,97**	0,89 ^α		
11 TTPA	0,31**	0,35**	0,15*	0,28**	0,45**	0,16*	0,46**	0,27**	0,80**	0,66**	0,65 ^α	
12 TNK	0,31**	0,36**	0,18**	0,24**	0,53**	0,04	0,53**	0,45**	0,71**	0,60**	0,48**	0,53 ^α
13 AV_bendras balas ¹	-0,24**	-0,24**	-0,20*	-0,17*	-0,12	0,19*	-0,16*	-0,21**	-0,04	-0,01	0,07	-0,09
14 Psichologinė branda_AV ¹	-0,22**	-0,27**	-0,19*	-0,09	-0,11	0,20*	-0,19*	-0,18*	0,04	0,04	0,12	-0,10
15 Šeima_AV ¹	-0,24**	-0,24**	-0,15*	-0,21**	-0,11	0,21**	-0,15*	-0,22**	-0,06	-0,09	0,08	-0,13
16 Draugai_AV ¹	-0,25**	-0,21*	-0,21*	-0,24*	-0,07	0,23**	-0,10	-0,19*	-0,09	-0,09	-0,08	-0,04
17 Resocializacija_AV ¹	-0,18*	-0,15	-0,12	-0,19*	-0,07	0,10	-0,11	-0,11	0,07	0,06	0,11	-0,02
18 RV_bendras balas ¹	0,37**	0,31**	0,29**	0,35**	0,15	-0,21**	0,10	0,32**	0,00	0,02	-0,10	0,08
19 Psichologinė branda_RV ¹	0,34**	0,34**	0,28**	0,25**	0,25**	0,05	0,22*	0,29**	0,07	0,08	0,01	0,09
20 Šeima_RV ¹	0,27**	0,21**	0,21**	0,29**	0,08	-0,15*	0,05	0,20**	0,04	0,04	-0,02	0,11
21 Draugai_RV ¹	0,38**	0,31**	0,27**	0,43**	0,12	-0,23*	0,11	0,27*	0,02	0,03	-0,02	0,01
22 Resocializacija_RV ¹	0,16*	0,11	0,14	0,17*	0,06	-0,05	0,04	0,12	-0,13	-0,10	-0,18*	-0,09

3.2 lentelė (tęsinys).

		13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
13	AV_bendras balas ¹	0,90 ^α									
14	Psichol.branda_AV ¹	0,82**	0,72 ^α								
15	Šeima_AV ¹	0,71**	0,60**	0,72 ^α							
16	Draugai_AV ¹	0,70**	0,49**	0,46**	0,80 ^α						
17	Resocializacija_AV ¹	0,80**	0,61**	0,49**	0,46**	0,71 ^α					
18	RV_bendras balas ¹	-0,73**	-0,62**	-0,61**	-0,58**	-0,66**	0,89 ^α				
19	Psichol.branda_RV ¹	-0,61**	-0,61**	-0,40**	-0,48**	-0,58**	0,77**	0,73 ^α			
20	Šeima_RV ¹	-0,50**	-0,37**	-0,63**	-0,33**	-0,39**	0,73**	0,48**	0,71 ^α		
21	Draugai_RV ¹	-0,55**	-0,38**	-0,53**	-0,54**	-0,39**	0,72**	0,51**	0,48**	0,67 ^α	
22	Resocializacija_RV ¹	-0,56**	-0,45**	-0,39**	-0,47**	-0,68**	0,82**	0,62**	0,47**	0,56**	0,77 ^α

Pastaba. STAB = asocialaus elgesio tipų klausimyno bendras balas; TriPM = triarchinės psichopatijos vertinimo klausimyno bendras balas; CSS-M = kriminalinių nuostatų skalės bendras balas; I-T-P = nuostatos įstatymų, teismų, policijos atžvilgiu; TTPA = tolerancija teisės pažeidimų atžvilgiu; TNK = tapatinimasis su nusikalstančiais kitais; AV = apsauginiai veiksniai; RV = rizikos veiksniai. ¹ = pirmojo tyrimo etapo duomenys. ^α = Cronbach α koeficientas. * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

Rizikos ir apsauginių veiksnių vidurkiams palyginti tarp paauglių, esančių probacijos priežiūroje, ir paauglių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, grupių buvo taikytas Stjudento t kriterijus nepriklausomoms imtims. Taip pat paauglių grupės buvo palygintos pagal demografines charakteristikas: amžių; klasę, kurioje mokosi; teistumų skaičių; bausmės trukmę; pirmo susidūrimo su policija amžių. Lyginant grupes pagal dichotominius kintamuosius: instituicinę globą, mokyklos kurso kartojimą, savavališką mokyklos nelankymą, buvo taikytas χ^2 kriterijus (žr. 3.3 lentelę).

Pataisos namuose bausmę atliekantys ir probacijos tarnyboje prižiūrimi paaugliai reikšmingai skiriasi pagal demografines charakteristikas. Pavyzdžiui, PN paaugliai yra vyresni, tačiau besimokantys žemesnėse klasėse, turintys daugiau teistumų, paskirtas ilgesnes bausmes. Su policija pirmą kartą jie susidūrė statistiškai reikšmingai jaunesniame amžiuje. Be to, statistiškai reikšmingai daugiau PN bausmę atliekančių paauglių yra kartoję mokyklos kursą ir ar savavališkai nutraukę mokslus. Reikšmingų skirtumų tarp paauglių grupių pagal tai, ar jie gyvena šeimoje ar yra globjami institucijoje, rasta nebuvo.

Taip pat gauti reikšmingi skirtumai tarp grupių pagal asocialaus elgesio istoriją: PN paaugliai praeityje daugiau elgėsi asocialiai, t. y. daugiau naudojo fizinę ir socialinę agresiją ir laužė taisykles. Be to, jiems labiau išreikšti psichopatijos neslopavimo bruožai, rodantys polinkį reaguoti spontaniškai, negebėjimą atidėti kilusių poreikių tenkinimo vėlesniam laikui. PT paaugliams labiau išreikšti psichopatijos įžūlumo bruožai, atspindintys gebėjimą į įtampą ir spaudimą reaguoti ramiai ir norą dominuoti. Reikšmingų skirtumų tarp PN ir PT paauglių psichopatijos piktybiškumo, apibūdinamo empatijos stoka, polinkiu demonstruoti savo jėgą ir žiaurumą, rasta nebuvo.

Reikia pastebėti, kad, kitaip, nei tikėtasi, kriminalinės nuostatos tarp PT ir PN paauglių grupių statistiškai reikšmingai nesiskyrė (žr. 3.3 lentelę). Tačiau pataisos namuose esantys paaugliai turi statistiškai reikšmingai daugiau START:AV instrumentu vertinamų rizikos veiksnių, ypač susijusių su psichologine branda, šeima ir draugais. Taip pat jie turi statistiškai reikšmingai mažiau šeimos apsauginių veiksnių. Apsauginiai ir rizikos veiksniai, atspindintys resocializaciją, tarp grupių nesiskyrė.

3.3 lentelė. Demografinių charakteristikų, rizikos ir apsauginių veiksnių palyginimas tarp PN ir PT paauglių grupių.

	PT grupė		PN grupė		T
	n	M (SD)	n	M (SD)	
STAB	156	57,87 (15,22)	29	74,07 (17,16)	-5,16**
Fizinė agresija	156	22,44 (7,44)	29	25,62 (6,37)	-2,16**
Socialinė agresija	156	19,40 (5,83)	29	23,48 (6,32)	-3,42**
Taisyklių nesilaikymas	156	16,04 (4,22)	29	24,97 (7,64)	-9,02**
TriPM	157	68,19 (17,88)	30	75,07 (21,23)	-1,87
Ižūlumas	157	29,91 (6,97)	30	26,30 (8,59)	2,50*
Piktybiškumas	157	17,10 (9,27)	30	16,90 (8,66)	0,11
Neslopinimas	157	21,18 (9,81)	30	31,87 (9,73)	-5,48**
CSS-M	157	28,25 (15,01)	30	33,60 (14,20)	-1,80
I-T-P	157	15,12 (10,36)	30	18,63 (9,72)	-1,71
TTPA	157	8,94 (4,04)	30	9,87 (3,58)	-1,17
TNK	157	4,19 (2,58)	30	5,10 (2,35)	-1,79
AV_bendras balas ¹	127	17,16 (9,39)	29	15,82 (5,16)	1,05
Psichol.branda_AV	121	2,58 (2,05)	29	2,72 (1,19)	-0,50
Šeima_AV	144	1,89 (1,14)	29	1,10 (1,11)	3,40**
Draugai_AV	62	2,79 (1,62)	29	2,28 (1,53)	1,44
Resocializacija_AV	126	3,36 (2,23)	29	3,31 (1,58)	0,13
RV_bendras balas ¹	127	15,44 (9,33)	29	19,89 (5,78)	-3,28**
Psichol.branda_RV	120	2,43 (2,07)	29	3,10 (1,47)	-2,02*
Šeima_RV	143	1,44 (1,20)	29	2,17 (1,26)	-2,98**
Draugai_RV	64	1,67 (1,46)	26	2,77 (1,27)	-3,35**
Resocializacija_RV	125	3,43 (2,74)	29	3,14 (1,81)	0,71
Demografinės charakteristikos					
Amžius	159	16,96 (0,83)	30	17,35 (0,53)	-3,31**
Klasė, kurioje mokosi	140	9,57 (1,17)	29	9,00 (1,20)	2,39*
Teistumų skaičius	156	1,40 (0,76)	29	2,24 (1,62)	-2,73**
Bausmės trukmė	150	12,66 (7,12)	28	36,12 (23,27)	-5,29**
Pirmo susidūrimo su policija amžius	148	14,88 (1,59)	29	12,41 (2,60)	4,93**
	n	%	n	%	χ^2
Institucinė globa	158	16,5	29	17,2	0,01
Mokyklos kurso kartojimas	155	28,4	29	86,2	34,85**
Savavališkas mokyklos lankymo nutraukimas	156	17,3	29	55,2	19,65**

Pastaba. PT = probacijos tarnyboje prižiūrimi paaugliai; PN = pataisos namuose bausmę atliekantys paaugliai; M = vidurkis; SD = standartinis nuokrypis; AV = apsauginiai veiksniai; RV = rizikos veiksniai. ¹ = pirmojo tyrimo etapo duomenys. * p < 0,05; ** p < 0,01;

3.2. Rizikos ir apsauginių veiksnių kaita ir ją prognozuojantys veiksniai

Siekiant atsakyti į antrąjį tyrimo klausimą, pirmiausia nustatėme, kokia yra paauglių psichologinės brandos, resocializacijos, šeimos ir draugų rizikos ir apsauginių veiksnių kaita per tris mėnesius. Kaitos nustatymui buvo naudotas pokyčių patikimumo indeksas RCI (plačiau žr. skyrių „Duomenų analizė“), kurio absoliučiai išraiškai viršijus 1,96 yra nustatomas patikimas matuojamo kintamojo pokytis. Rizikos ir apsauginių veiksnių patikimo padaugėjimo, patikimo sumažėjimo ir patikimo pokyčio nebuvimo raiška teistų paauglių imtyje pateikta 3.4 lentelėje.

3.4 lentelė. *Rizikos ir apsauginių veiksnių kaita trijų mėnesių laikotarpiu.*

	Patikimai sumažėjo % (n)	Patikimai nepakito % (n)	Patikimai padaugėjo % (n)
AV_bendras balas	2,8 % (4)	92,4 % (133)	4,9 % (7)
Psichol.branda_AV	3,7 % (5)	94,8 % (128)	1,5 % (2)
Šeima_AV	3,2 % (5)	92,3 % (143)	4,5 % (7)
Draugai_AV	2,6 % (2)	94,9 % (74)	2,6 % (2)
Resocializacija_AV	4,9 % (7)	87,5 % (126)	7,6 % (11)
RV_bendras balas	4,9 % (7)	93,1 % (134)	2,1 % (3)
Psichol.branda_RV	3,7 % (5)	95,5 % (128)	0,7 % (1)
Šeima_RV	3,9 % (6)	91,5 % (140)	4,6 % (7)
Draugai_RV	3,5 % (3)	94,1 % (80)	2,4 % (2)
Resocializacija_RV	7,0 % (10)	89,5 % (128)	3,5 % (5)

Pastaba. AV = apsauginiai veiksniai; RV = rizikos veiksniai; n = tyrimo dalyvių skaičius.

Gauti rezultatai parodė, kad per tris priežiūros / bausmės mėnesius bendras rizikos ar apsauginių veiksnių balas kito iki 8 proc. atvejų. Pokyčiai vyko tiek teigiama, tiek neigiama linkme: apsauginių veiksnių padaugėjo ir rizikos veiksnių sumažėjo apie 5 proc. atvejų, tačiau apsauginių veiksnių sumažėjo ir rizikos veiksnių patikimai padaugėjo 2–3 proc. atvejų. Analizuojant atskiras rizikos ir apsauginių veiksnių kategorijas galima pastebėti, kad daugiausia kito su resocializacija susiję veiksniai: teigiama linkme (kai apsauginių veiksnių daugėja ir rizikos veiksnių sumažėja) pokyčiai vyko 7–8 proc. atvejų, neigiama linkme (kai apsauginių veiksnių mažėja ir rizikos veiksnių daugėja) pokyčiai vyko 4–5 proc. atvejų. Mažiausiai dinamiški trijų mėnesių laikotarpiu buvo psichologinės brandos ir draugų rizikos ir apsauginiai veiksniai, jų pokyčiai tiek teigiama, tiek neigiama linkme vyko apie 5 proc. atvejų. Šeimos rizikos ir apsauginiai veiksniai kito 7–8 proc. atvejų.

Kadangi mūsų tyrimo imtį sudarė tiek probacijos priežiūroje esantys, tiek laisvės atėmimo bausmę atliekantys paaugliai, atskirai įvertinome rizikos ir apsauginių veiksnių pokyčius PT ir PN grupėse. Gauti rezultatai (žr. 6 priedą)

parodė, kad PN grupėje pokyčių (ypač apsauginių veiksmų) per tris mėnesius nebuvo arba jie buvo visiškai pavieniai. Tuo tarpu PT grupėje labiausiai dinamiškai su resocializacija susiję rizikos ir apsauginiai veiksniai. Palyginus rizikos ir apsauginių veiksmų pokyčių intervalinių duomenų vidurkius tarp PT ir PN grupių statistiškai reikšmingų skirtumų nebuvo gauta, išskyrus draugų rizikos ($t = -2,38, p = 0,019$) ir apsauginius ($t = 2,14, p = 0,036$) veiksmus. Šie skirtumai parodo draugų apsauginių veiksmų PT grupėje ir draugų rizikos veiksmų PN grupėje daugėjimą, tačiau būtų svarbu patikrinti, ar tokie patys rezultatai gaunami tiek ilgesnėje laiko perspektyvoje, tiek didesnėse imtyse.

Siekiant nustatyti rizikos ir apsauginių veiksmų kaitos mechanizmus, buvo tikrintos sąsajos tarp rizikos ir apsauginių veiksmų pokyčių ir stabilesnes asmenybės charakteristikas atspindinčių psichopatijos bruožų, kriminalinių nuostatų ir asocialaus elgesio istorijos (žr. 3.5 lentelę). Pritaikius Pearsono koreliacijos koeficientą buvo nustatyta, kad rizikos ir apsauginių veiksmų pokyčiai nėra reikšmingai susiję su asocialaus elgesio istorija. Tačiau gautos reikšingos koreliacijos rodo, kad psichopatijos bruožai ir kriminalinės nuostatos prognozuoja rizikos ir apsauginių veiksmų pokyčius. Pavyzdžiui, esant mažiau išreikštai įžūlumo dimensijai, per tris mėnesius gerėja paauglio santykiai su tėvais, o didesnis neslopinimas mažina tiek bendrą apsauginių veiksmų balą, tiek resocializacijos apsauginius veiksmus ir didina resocializacijai trukdančių veiksmų išreikštumą.

Mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad kriminalinės nuostatos vaidina svarbų vaidmenį rizikos ir ypač apsauginių veiksmų kaitai. Pavyzdžiui, didesnė tolerancija teisės pažeidimų atžvilgiu siejasi su resocializacijai trukdančių veiksmų daugėjimu. O kuo labiau paauglys pritaria visuomenėje egzistuojantiems įstatymams, vertina teisėsaugos institucijų darbą ir kuo mažiau naudoja neutralizaciją savo elgesiui pateisinti, tuo daugiau per tris jo priežiūros mėnesius įvyksta teigiamų pokyčių, susijusių su psichologine branda, santykiais šeimoje ir taisyklių ir į(si)pareigojimų laikymusi. Tapatinimasis su nusikalstančiais kitais mūsų tyrime dalyvavusių paauglių imtyje reikšmingų sąsajų su rizikos ir apsauginių veiksmų pokyčiais neturėjo.

3.5 lentelė. Rizikos ir apsauginių veiksmų pokyčių sąsajos su asocialaus elgesio istorija, psichopatijos bruožais ir kriminalinėmis nuostatomis.

	AV_bendro balo pokytis	Psichol.brandos_AV pokytis	Šeimos_AV pokytis	Draugų_AV pokytis	Resocializacijos_AV pokytis	RV_bendro balo pokytis	Psichol.brandos_RV pokytis	Šeimos_RV pokytis	Draugų_RV pokytis	Resocializacijos_RV pokytis
STAB	-0,09	0,01	-0,09	-0,18	-0,09	0,04	0,05	-0,05	0,03	0,12
Fizinė agresija	-0,03	0,09	-0,02	-0,14	-0,11	0,00	-0,05	-0,03	0,04	0,11
Socialinė agresija	-0,08	-0,03	-0,11	-0,14	-0,08	0,07	0,06	-0,04	-0,03	0,11
Taisyklių nesilaikymas	-0,15	-0,06	-0,12	-0,18	-0,04	0,03	0,11	-0,08	0,07	0,09
TriPM	-0,13	-0,06	-0,21**	-0,16	-0,19*	0,10	-0,00	0,00	0,03	0,14
Ižūlumas	-0,01	-0,02	-0,18*	-0,06	-0,04	0,05	-0,07	-0,03	0,05	-0,03
Piktybiškumas	-0,04	-0,03	-0,14	-0,09	-0,11	0,02	-0,05	-0,06	-0,02	0,08
Neslopinimas	-0,19*	-0,11	-0,14	-0,17	-0,20*	0,11	0,09	0,07	0,05	0,20*
CSS-M	-0,20*	-0,24**	-0,19*	0,02	-0,16*	0,14	0,07	0,03	0,12	0,17*
I-T-P	-0,19*	-0,22*	-0,18*	0,04	-0,15	0,14	0,03	0,07	0,13	0,15
TTPA	-0,18*	-0,21*	-0,21*	0,02	-0,17*	0,15	0,13	0,01	0,13	0,18*
TNK	-0,15	-0,16	-0,07	-0,05	-0,11	0,04	0,06	-0,08	0,01	0,09

Pastaba. STAB = asocialaus elgesio tipų klausimynas; TriPM = triarchinės psichopatijos vertinimo klausimyno bendras balas; CSS-M = kriminalinių nuostatų skalės bendras balas; I-T-P = nuostaos įstatymų, teismų, policijos atžvilgiu; TTPA = tolerancija teisės pažeidimų atžvilgiu; TNK = tapatinimasis su nusikalstančiais kitais. AV = apsauginiai veiksniai; RV = rizikos veiksniai. * p < 0,05; ** p < 0,01.

3.3. Rizikos ir apsauginių veiksnių prognostinės galimybės

Siekiant įvertinti rizikos ir apsauginių veiksnių galimybes prognozuoti teistų paauglių skirtingo pobūdžio delinkvencinių elgesį trijų mėnesių laikotarpiu, buvo atlikta ROC analizė, kurios skaitinis rodiklis AUC padeda nustatyti, kaip tiksliai vienas kintamasis prognozuoja kitą binarinį kintamąjį. Šiame tyrime buvo tikrinama, kiek pirmame tyrimo etape vertinti rizikos ir apsauginiai veiksniai prognozuoja dichotomiškai vertinamą (padarė ar nepadarė) paauglių smurtinį elgesį, nesmurtinius nusikaltimus, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą ir savavališką nedalyvavimą (žr. 3.6 lentelę).

3.6 lentelė. *Rizikos ir apsauginių veiksnių prognostinio validumo rodikliai.*

Atvejų santykis		AUC	SE	95% PI			
Smurtinis elgesys	28:124	STAB	0,62*	0,06	0,52	0,73	
	28:124	Fizinė agresija	0,62*	0,06	0,51	0,72	
	28:124	Socialinė agresija	0,53	0,06	0,42	0,64	
	28:124	Taisyklių nesilaik.	0,63*	0,06	0,51	0,74	
	28:127	TriPM	0,64*	0,06	0,53	0,74	
	28:127	Ižūlumas	0,49	0,05	0,39	0,59	
	28:127	Piktybiškumas	0,63*	0,06	0,52	0,74	
	28:127	Neslopinimas	0,64*	0,05	0,54	0,74	
	27:128	CSS-M	0,55	0,06	0,44	0,66	
	27:128	I-T-P	0,54	0,06	0,43	0,65	
	27:128	TTPA	0,54	0,06	0,43	0,65	
	27:128	TNK	0,56	0,06	0,44	0,68	
	25:105	AV_bendras balas ^a	0,58	0,05	0,47	0,68	
	22:101	Psichol.branda_AV ^a	0,58	0,06	0,46	0,70	
	27:115	Šeima_AV ^a	0,62	0,06	0,51	0,73	
	15:59	Draugai_AV ^a	0,50	0,09	0,32	0,68	
	22:106	Resocializacija_AV ^a	0,49	0,06	0,37	0,61	
	25:105	RV_bendras balas	0,65*	0,05	0,55	0,75	
	22:101	Psichol.branda_RV	0,58	0,06	0,45	0,71	
	27:114	Šeima_RV	0,64*	0,06	0,52	0,76	
	15:62	Draugai_RV	0,63	0,08	0,48	0,78	
	22:106	Resocializacija_RV	0,58	0,06	0,46	0,69	
	Nesmurtiniai nusikaltimai	20:132	STAB	0,54	0,07	0,41	0,68
		20:132	Fizinė agresija	0,51	0,06	0,39	0,64
		20:132	Socialinė agresija	0,48	0,07	0,35	0,61
		20:132	Taisyklių nesilaik.	0,59	0,07	0,46	0,72
		20:135	TriPM	0,60	0,07	0,47	0,73
		20:135	Ižūlumas	0,49	0,08	0,34	0,64
20:135		Piktybiškumas	0,56	0,07	0,43	0,70	

	20:135	Neslopinimas	0,61	0,07	0,47	0,74
	20:135	CSS-M	0,58	0,06	0,45	0,70
	20:135	I-T-P	0,59	0,06	0,47	0,71
	20:135	TTPA	0,52	0,07	0,38	0,65
	20:135	TNK	0,52	0,06	0,40	0,64
	20:110	AV_bendras balas ^a	0,70**	0,05	0,59	0,80
	19:104	Psichol.branda_AV ^a	0,59	0,06	0,48	0,70
	21:121	Šeima_AV ^a	0,62	0,06	0,51	0,74
	10:64	Draugai_AV ^a	0,70*	0,10	0,50	0,90
	18:110	Resocializacija_AV ^a	0,67*	0,07	0,54	0,79
	20:110	RV_bendras balas	0,71**	0,06	0,59	0,83
	19:104	Psichol.branda_RV	0,65*	0,06	0,53	0,77
	21:120	Šeima_RV	0,69**	0,06	0,58	0,80
	11:66	Draugai_RV	0,71*	0,09	0,53	0,89
	18:110	Resocializacija_RV	0,68*	0,06	0,55	0,80
	13:135	STAB	0,45	0,07	0,31	0,59
	13:135	Fizinė agresija	0,48	0,07	0,34	0,62
	13:135	Socialinė agresija	0,43	0,07	0,29	0,57
	13:135	Taisyklių nesilaik.	0,45	0,08	0,30	0,60
	12:139	TriPM	0,63	0,06	0,51	0,75
	12:139	Ižūlumas	0,70*	0,08	0,55	0,86
	12:139	Piktybiškumas	0,58	0,08	0,43	0,73
	12:139	Neslopinimas	0,49	0,09	0,32	0,66
	13:138	CSS-M	0,56	0,08	0,41	0,70
	13:138	I-T-P	0,56	0,08	0,41	0,71
	13:138	TTPA	0,54	0,09	0,37	0,71
	13:138	TNK	0,45	0,07	0,32	0,57
	11:115	AV_bendras balas ^a	0,60	0,08	0,44	0,75
	11:108	Psichol.branda_AV ^a	0,49	0,09	0,31	0,67
	13:125	Šeima_AV ^a	0,52	0,08	0,37	0,67
	5:65	Draugai_AV ^a	0,54	0,10	0,35	0,74
	11:113	Resocializacija_AV ^a	0,53	0,09	0,35	0,72
	11:115	RV_bendras balas	0,65	0,09	0,48	0,81
	11:108	Psichol.branda_RV	0,63	0,09	0,45	0,82
	13:124	Šeima_RV	0,66	0,08	0,52	0,81
	6:67	Draugai_RV	0,67	0,12	0,44	0,90
	11:113	Resocializacija_RV	0,59	0,11	0,38	0,80
	79:73	STAB	0,58	0,05	0,49	0,67
	79:73	Fizinė agresija	0,61*	0,05	0,52	0,70
	79:73	Socialinė agresija	0,55	0,05	0,46	0,64
	79:73	Taisyklių nesilaik.	0,56	0,05	0,47	0,65
	80:75	TriPM	0,60*	0,05	0,51	0,69
	80:75	Ižūlumas	0,52	0,05	0,43	0,61

80:75	Piktybiškumas	0,59	0,05	0,50	0,68
80:75	Neslopinimas	0,60*	0,05	0,51	0,69
80:75	CSS-M	0,52	0,05	0,43	0,61
80:75	I-T-P	0,54	0,05	0,45	0,63
80:75	TTPA	0,43	0,05	0,34	0,52
80:75	TNK	0,57	0,05	0,48	0,66
69:61	AV_bendras balas ^a	0,76**	0,04	0,68	0,84
67:56	Psichol.branda_AV ^a	0,75**	0,05	0,66	0,83
74:68	Šeima_AV ^a	0,64**	0,05	0,54	0,73
34:40	Draugai_AV ^a	0,60	0,07	0,47	0,73
69:59	Resocializacija_AV ^a	0,70**	0,05	0,61	0,79
69:61	RV_bendras balas	0,75**	0,04	0,67	0,83
67:56	Psichol.branda_RV	0,67**	0,05	0,57	0,76
74:67	Šeima_RV	0,66**	0,05	0,57	0,75
36:41	Draugai_RV	0,59	0,07	0,47	0,72
69:59	Resocializacija_RV	0,69**	0,05	0,60	0,78

Pastaba. AUC = skaitinis ROC prognostinės analizės rodiklis; SE = standartinė paklaida. PI = pasikliautinis intervalas; STAB = asocialaus elgesio tipų klausimyno bendras balas; TriPM = triarchinės psichopatijos vertinimo klausimyno bendras balas; CSS-M = kriminalinių nuostatų skalės bendras balas; I-T-P = nuostatos įstatymų, teismų, policijos atžvilgiu; TTPA = tolerancija teisės pažeidimų atžvilgiu; TNK = tapatinimasis su nusikalstančiais kitais; AV = pirmojo etapo apsauginiai veiksniai; RV = pirmojo etapo rizikos veiksniai. ^a skaičiuojant apsauginių veiksmų prognostinę vertę prognozuojamo elgesio reikšmė buvo keičiama iš 1 (padarė) į 0 (nepadarė). *Pasvirai* pažymėta ir paryškinta AUC reikšmė kai $p < 0,055$. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Gauti rezultatai parodė, kad rizikos ir apsauginių veiksmų reikšmė, prognozuojant teistų paauglių skirtingo pobūdžio delinkvencinį elgesį, yra nevienoda. Pavyzdžiui, ankstesnės fizinės agresijos ar taisyklių nesilaikymo, piktybiškumo bei neslopinimo ir su šeima susijusių rizikos veiksmų galia prognozuoti smurtinį elgesį yra reikšminga, bet silpna ($AUC < 0,65$). Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą reikšmingai ir pakankamai stipriai prognozuoja psichopatijos įžūlumo dimensija ir šeimos rizikos veiksniai. Nesmurtinius nusikaltimus reikšmingai stipriai prognozuoja tiek rizikos, tiek apsauginių veiksmų bendras balas, taip pat ir draugų rizikos ir apsauginiai veiksniai. Draugų rizikos ir apsauginiai veiksniai savavališko nedalyvavimo statistiškai reikšmingai neprognozuoja, nors kitų START:AV instrumentu vertinamų rizikos ir apsauginių veiksmų prognostinė galia yra pakankamai stipri.

3.4. Rizikos ir apsauginių veiksmų sąveika prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį

Siekiant atsakyti į ketvirtąjį tyrimo klausimą, kaip rizikos ir apsauginiai veikia tarpusavyje, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį, tikrinome tris

sąveikos modelius: tiesioginio efekto, amortizuojantį ir kompensacinį. Modeliams tikrinti priklausomu kintamuoju pasirinkome delinkvencinio elgesio skalės (DAS) suminį balą.

Tiesioginio efekto modelis. Įvertinus priklausomo kintamojo – delinkvencinio elgesio – sklaidos kriterijus, buvo nustatyta, kad duomenys pasiskirstę pagal neigiamą binominį skirstinį, o dispersija ($D = 4,67$) yra didesnė už vidurkį ($M = 1,52$), todėl modeliui tikrinti buvo taikyta neigiama binominė regresija (Winkelmann, 2015). Nepriklausomais kintamaisiais buvo pasirinkti tie pirmajame tyrimo etape vertinti rizikos ir apsauginiai veiksniai, kurie reikšmingai koreliuoja su delinkvenciniu elgesiu. Atsižvelgiant į tai, kad delinkvencinio elgesio kintamojo duomenų sklaida nėra normaliai pasiskirsčiusi, korelacių skaičiavimui buvo taikytas Spearmano ranginės koreliacijos koeficientas (žr. 3.7 lentelę).

3.7 lentelė. *Rizikos veiksnių ir delinkvencinio elgesio koreliacijos.*

Delinkvencinis elgesys	r_s	Delinkvencinis elgesys	r_s
STAB	0,20*	RV_bendras balas	0,49**
Fizinė agresija	0,22**	Psichol.branda_RV	0,33**
Socialinė agresija	0,09	Šeima_RV	0,38**
Taisyklių nesilaikymas	0,20*	Draugai_RV	0,28**
TriPM	0,25**	Resocializacija_RV	0,33**
Įžūlumumas	0,02	AV_bendras balas	-0,43**
Piktybiškumas	0,21**	Psichol.branda_AV	-0,35**
Neslopinimas	0,25**	Šeima_AV	-0,29**
CSS-M	0,09	Draugai_AV	-0,23
Į-T-P	0,11	Resocializacija_AV	-0,31**
TTPA	-0,04		
TNK	0,12		

Pastaba. STAB = asocialaus elgesio tipų klausimyno bendras balas; TriPM = triarchinės psichopatijos vertinimo klausimyno bendras balas; CSS-M = kriminalinių nuostatų skalės bendras balas; Į-T-P = nuostatos įstatymų, teismų, policijos atžvilgiu; TTPA = tolerancija teisės pažeidimų atžvilgiu; TNK = tapatinimasis su nusikalstančiais kitais; AV = pirmojo etapo apsauginiai veiksniai; RV = pirmojo etapo rizikos veiksniai; r_s = Spearmano ranginės koreliacijos koeficientas. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Pirmiausia į modelį buvo įtraukti tokie regresoriai: STAB fizinės agresijos ir taisyklių nesilaikymo, TriPM piktybiškumo ir neslopinimo skalės bei START:AV rizikos veiksnių bendras balas ir apsauginių veiksnių bendras balas. Gautas modelis buvo statistiškai reikšmingas, tikėtinumą santykio $\chi^2 = 43,30$, $p < 0,001$. Deviacijos ir laisvės laipsnių santykis 1,08. Tačiau ne visi šio modelio regresoriai buvo statistiškai reikšmingi (žr. 3.8 lentelę).

3.8 lentelė. Pirminis neigiamos binominės regresijos modelis, vertinant rizikos ir apsauginių veiksmų reikšmę teistų paauglių delinkvencinio elgesio prognozei.

Prikusomas kintamasis = delinkvencinis elgesys	B (SE)	Exp (b)	p	95% PI (Exp (B))	
Fizinė agresija	0,003 (0,02)	1,00	0,879	0,97	1,04
Taisyklių nesilaikymas	0,023 (0,03)	1,02	0,373	0,97	1,08
Piktybiškumas	0,007 (0,02)	1,01	0,649	0,98	1,04
Neslopinimas	0,003 (0,02)	1,00	0,871	0,97	1,03
AV_bendras balas	-0,04 (0,02)	0,96	0,030	0,92	1,00
RV_bendras balas	0,05 (0,02)	1,05	0,010	1,01	1,09

Pastaba. B = regresoriaus koeficiento įvertis; SE = standartinė paklaida; PI = pasikliautiniai intervalai. AV = pirmojo etapo apsauginiai veiksniai; RV = pirmojo etapo rizikos veiksniai.

Iš modelio pašalinus statistiškai nereikšmingus regresorius, gautas galutinis modelis buvo statistiškai reikšmingas: tikėtinumų santykio statistika $\chi^2 = 39,95$, $p < 0,001$. Deviacijos ir laisvės laipsnių santykis 1,09. Šio modelio informacinių kriterijų reikšmės $AIC_2 = 407,66$ ir $BIC_2 = 419,04$, mažesnės už pirmojo modelio $AIC_1 = 412,31$ ir $BIC_1 = 435,07$, rodo, kad šis modelis yra geresnis (žr. 3.9 lentelę).

3.9. lentelė. Galutinis neigiamos binominės regresijos modelis, parodant rizikos ir apsauginių veiksmų reikšmę, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį.

Prikusomas kintamasis = delinkvencinis elgesys	B (SE)	Exp (b)	p	95% PI (Exp (B))	
AV_bendras balas	-0,04 (0,02)	0,96	0,05	0,93	1,00
RV_bendras balas	0,06 (0,02)	1,06	0,001	1,03	1,10

Pastaba. B = regresoriaus koeficiento įvertis; SE = standartinė paklaida; PI = pasikliautiniai intervalai. AV = pirmojo etapo apsauginiai veiksniai; RV = pirmojo etapo rizikos veiksniai.

Tenka pripažinti, kad regresoriais pasirenkant psichologinės brandos, šeimos, draugų, resocializacijos rizikos ir apsauginius veiksmus, statistiškai reikšmingo prognostinio modelio nebuvo gauta (tikėtinumų santykio $\chi^2 = 13,82$, $p = 0,09$). Todėl apibendrinant galima pasakyti, kad START:AV instrumentu vertinamų rizikos ir apsauginių veiksmų bendras balas turi tiesioginį efektą paauglių delinkvencinio elgesio prognozei: suminės apsauginių veiksmų išraiškos padidėjimas vienu balu 0,93 karto sumažina delinkvencinio elgesio tikimybę, o suminės rizikos veiksmų išraiškos padidėjimas vienu balu padidina delinkvencinio elgesio tikimybę 1,06 karto.

Amortizuojantis modelis. Tikrinant šį modelį, buvo remiamasi gautomis statistiškai reikšmingomis koreliacijomis tarp rizikos veiksmų ir delinkvencinio elgesio. Analizavome, ar apsauginiai veiksniai moderuoja asocialaus elgesio istorijos, ankstesnės fizinės agresijos, taisyklių nesilaikymo, psichopatijos piktybiškumo ir neslopinimo bruožų, START:AV rizikos veiksmų bendro balo, psichologinės brandos, šeimos, draugų ir

resocializacijos rizikos veiksnių ir delinkvencinio elgesio ryšį. Pagal Hayes (2013), moderacijos efektas laikomas surastu, jeigu aukščiau išvardintų rizikos veiksnių ir apsauginių veiksnių sandauga statistiškai reikšmingai prognozuoja priklausomą kintamąjį (žr. 3.10 lentelę).

3.10 lentelė. *Apsauginių veiksnių moderacijos efektas rizikos veiksniams, prognozuojant delinkvencinį elgesį.*

		Priklausomas kintamasis = delinkvencinis elgesys		
Nepriklausomas kintamasis	Moderatorius	B	95 % PI po savirankos	
STAB	AV_bendras balas	0,001	-0,00	0,004
	Branda_AV	0,01	-0,01	0,03
	Šeima_AV	0,01	-0,01	0,03
	Draugai_AV	0,01	-0,01	0,03
	Resocializacija_AV	-0,003	-0,02	0,01
Fizinė agresija	AV_bendras balas	0,002	-0,01	0,01
	Branda_AV	0,01	-0,02	0,05
	Šeima_AV	0,03	-0,01	0,08
	Draugai_AV	-0,02	-0,08	0,04
	Resocializacija_AV	0,004	-0,02	0,03
Taisyklių nesilaikymas	AV_bendras balas	0,001	-0,01	0,01
	Branda_AV	0,02	-0,02	0,06
	Šeima_AV	0,03	-0,03	0,08
	Draugai_AV	0,04	-0,01	0,08
	Resocializacija_AV	-0,02	-0,05	0,02
TriPM	AV_bendras balas	-0,002	-0,00	0,01
	Branda_AV	-0,01	-0,02	0,02
	Šeima_AV	-0,004	-0,02	0,01
	Draugai_AV	0,01	-0,01	0,02
	Resocializacija_AV	-0,01	-0,02	0,00
Piktybiškumas	AV_bendras balas	-0,001	-0,01	0,004
	Branda_AV	-0,01	-0,04	0,01
	Šeima_AV	-0,002	-0,04	0,03
	Draugai_AV	0,01	-0,02	0,05
	Resocializacija_AV	-0,000	-0,02	0,02
Neslopinimas	AV_bendras balas	-0,004	-0,01	0,001
	Branda_AV	-0,02	-0,04	0,01
	Šeima_AV	-0,01	-0,04	0,02
	Draugai_AV	0,02	-0,01	0,04
	Resocializacija_AV	-0,02	-0,04	- 0,01
RV_bendras balas	AV_bendras balas	-0,003	-0,01	0,01
	Branda_AV	-0,01	-0,03	0,02
	Šeima_AV	0,01	-0,03	0,04
	Draugai_AV	-0,004	-0,04	0,03
	Resocializacija_AV	-0,01	-0,03	0,01
Branda_RV	AV_bendras balas	-0,02	-0,04	0,01
	Branda_AV	-0,01	-0,16	0,14
	Šeima_AV	0,04	-0,16	0,24
	Draugai_AV	0,06	-0,14	0,26
	Resocializacija_AV	-0,02	-0,12	0,08

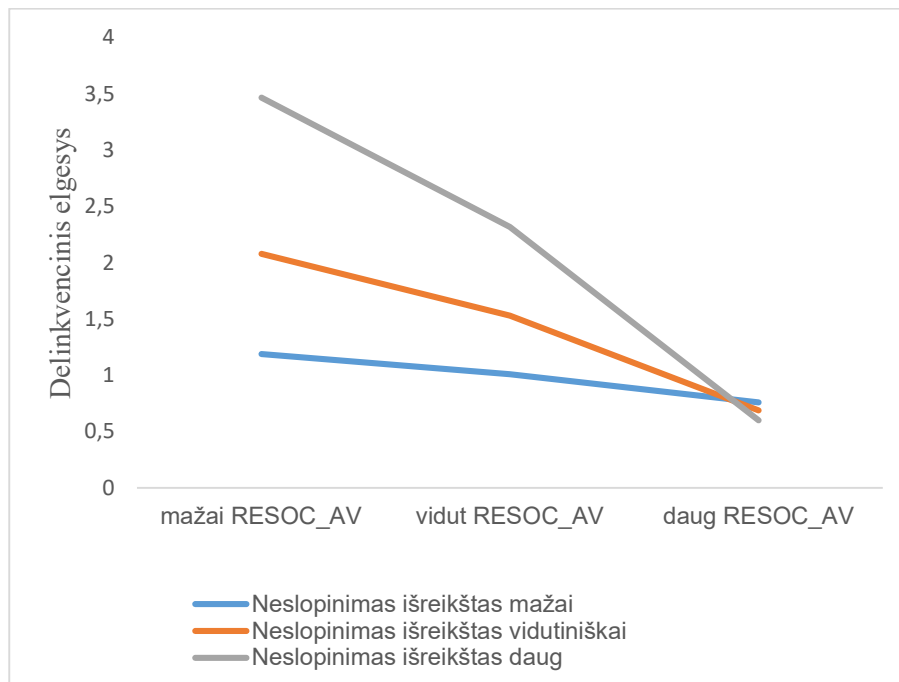
Šeima_RV	AV_bendras balas	-0,04	-0,08	0,004
	Branda_AV	-0,13	-0,34	0,09
	Šeima_AV	0,07	-0,21	0,34
	Draugai_AV	-0,02	-0,27	0,23
	Resocializacija_AV	-0,11	-0,27	0,06
Draugai_RV	AV_bendras balas	0,01	-0,03	0,05
	Branda_AV	0,08	-0,13	0,28
	Šeima_AV	0,23	-0,06	0,52
	Draugai_AV	-0,01	-0,25	0,22
	Resocializacija_AV	-0,001	-0,16	0,16
Resocializacija_RV	AV_bendras balas	-0,01	-0,02	0,01
	Branda_AV	-0,01	-0,09	0,08
	Šeima_AV	0,03	-0,11	0,17
	Draugai_AV	0,06	-0,08	0,21
	Resocializacija_AV	0,01	-0,06	0,08

Pastaba. B = moderacinio ryšio nestandartizuotas koeficientas; PI = pasikliautinis intervalas
 STAB = asocialaus elgesio tipų klausimyno bendras balas; TriPM = triarchinės psichopatijos
 vertinimo klausimyno bendras balas; AV = pirmojo etapo apsauginiai veiksniai; RV = pirmojo
 etapo rizikos veiksniai. Paryškintas rastas moderacijos efektas.

Gauti rezultatai parodė, kad su resocializacija susiję apsauginiai veiksniai moderuoja teistų paauglių psichopatijos neslopavimo dimensijos ir delinkvencinio elgesio ryšį, tačiau moderacinis efektas pasireiškia tik tuomet, kai resocializacijos apsauginiai veiksniai yra mažai arba vidutiniškai išreikšti (žr. 7 pav.).

Kitaip tariant, jeigu paauglys yra mažai įsitraukęs į korekcines intervencijas, akademinę veiklą, nėra aiškiai pasisakantis prieš psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą, tai psichopatijos neslopavimo dimensija turi didelį poveikį delinkvenciniam elgesiui: kuo ji labiau išreikšta, tuo didesnė recidyvo rizika. Tačiau jeigu resocializacijos apsauginiai veiksniai yra ryškiai išreikšti, tai neslopavimo išreikštumo poveikis delinkvenciniam elgesiui tampa nereikšmingas.

Taip pat reikia pastebėti, kad kitų apsauginių veiksmų rizikos veiksmų ir delinkvencinio elgesio ryšį amortizuojančio efekto rasta nebuvo.

7 pav. Psichopatijos neslopinimo bruožų poveikis teistų paauglių delinkvenciniam elgesiui, priklausomai nuo resocializacijos apsauginių veiksnių dydžio

Kompensacinis modelis. Rizikos ir apsauginių veiksnių kompensacija gali vykti keliomis kryptimis: modelis, kai apsauginiai veiksniai medijuoja ryšį tarp rizikos veiksnių ir delinkvencinio elgesio, yra vadinamas mediacinio efekto modeliu (Griffin, 2012), o modelis, kai rizikos veiksniai medijuoja ryšį tarp apsauginių veiksnių ir delinkvencinio elgesio, vadinamas riziką mažinančio efekto modeliu (de Vries Robbé, 2014).

Pirmiausia buvo tikrinami mediacinio efekto modeliai. Remdamiesi mediacinio modelio sąlyga, kad nepriklausomas kintamasis turi būti susijęs su mediatoriumi, modelio tikrinimui atrinkome tuos rizikos ir apsauginius veiksnius, kurie reikšmingai tarpusavyje koreliavo (žr. 3.2 lentelę). Mediacinių modelių netiesioginio efekto ir tiesioginio efekto nestandartizuoti koeficientai bei 95 proc. pasikliautiniai intervalai po savirankos pateikti 3.11 lentelėje. Gauti rezultatai rodo, kad apsauginių veiksnių bendras balas medijuoja ankstesnės fizinės agresijos istorijos, socialinės agresijos istorijos, psichopatijos piktybiškumo dimensijos ir delinkvencinio elgesio ryšį. Kitaip tariant, ankstesnė teistų paauglių agresijos istorija ir piktybiškumo bruožai prognozuoja mažesnę apsauginių veiksnių kiekį, o tai savo ruožtu prognozuoja daugiau delinkvencinio elgesio trijų mėnesių laikotarpiu.

3.11 lentelė. Modelių, kai apsauginiai veiksniai yra vertinami kaip rizikos veiksnių ir delinkvencinio elgesio mediatoriai, charakteristikos.

NK.	Mediatorius	Netiesioginis efektas 95 % PI po savirankos			Tiesioginis efektas 95 % PI po savirankos		
		B	Min	Max	B	Min	Max
Fiz.agres.	AV_bendras	0,02	0,01	0,05	0,03	-0,02	0,09
	Branda_AV	0,02	0,01	0,05	0,01	-0,05	0,07
	Šeima_AV	0,01	0,004	0,03	0,03	-0,03	0,08
	Draugai_AV	0,01	-0,00	0,04	0,04	-0,03	0,12
Soc.agres.	AV_bendras	0,02	0,002	0,05	0,02	-0,05	0,09
	Branda_AV	0,02	0,004	0,05	0,02	-0,07	0,07
	Šeima_AV	0,01	-0,00	0,03	0,02	-0,04	0,09
	Draugai_AV	0,01	-0,01	0,04	0,04	-0,04	0,12
Taisyk.nes.	AV_bendras	0,02	-0,01	0,04	0,07	0,002	0,13
	Šeima_AV	0,01	-0,01	0,03	0,07	0,004	0,13
	Draugai_AV	0,01	-0,01	0,04	0,08	0,002	0,15
	Resocializacija_AV	0,01	-0,00	0,04	0,05	-0,01	0,12
Piktybišk.	AV_bendras	0,02	0,002	0,03	0,03	-0,02	0,07
	Branda_AV	0,01	0,001	0,03	0,03	-0,01	0,08
	Šeima_AV	0,01	0,001	0,02	0,03	-0,01	0,07
	Draugai_AV	0,004	-0,01	0,02	0,03	-0,02	0,08
Neslop.	AV_bendras	0,01	0,001	0,03	0,05	0,01	0,08
	Branda_AV	0,01	0,001	0,02	0,04	0,01	0,08
	Šeima_AV	0,01	0,002	0,01	0,05	0,02	0,09
Branda_RV	Branda_AV	0,09	-0,02	0,21	0,28	0,02	0,53
	Šeima_AV	0,05	-0,09	0,10	0,33	0,11	0,55
	Draugai_AV	0,09	-0,07	0,26	0,18	-0,12	0,49
	Resocializacija_AV	0,14	0,02	0,27	0,20	-0,04	0,44
Šeima_RV	Branda_AV	0,14	0,02	0,27	0,59	0,21	0,97
	Šeima_AV	-0,03	-0,26	0,15	0,71	0,34	1,07
	Draugai_AV	0,09	-0,06	0,27	0,43	0,02	0,84
	Resocializacija_AV	0,15	0,04	0,28	0,48	0,14	0,82
Draugai_RV	Branda_AV	0,07	-0,06	0,25	0,40	0,02	0,79
	Šeima_AV	0,02	-0,16	0,21	0,46	0,08	0,84
	Draugai_AV	0,07	-0,17	0,32	0,36	-0,04	0,77
	Resocializacija_AV	0,11	-0,00	0,26	0,31	-0,03	0,64
Resoc_RV	Branda_AV	0,06	-0,00	0,13	0,22	0,04	0,39
	Šeima_AV	0,02	-0,02	0,07	0,27	0,10	0,43
	Draugai_AV	0,07	-0,06	0,25	0,17	-0,06	0,41
	Resocializacija_AV	0,09	-0,00	0,19	0,17	-0,02	0,36

Pastaba. NK = nepriklausomas kintamasis; STAB = asocialaus elgesio tipų klausimynas; AV = pirmojo etapo apsauginiai veiksniai; RV = pirmojo etapo rizikos veiksniai. B = nestandartizuoti koeficientai. PI = pasikliautinis intervalas. Paryškintas pilnos mediacijos efektas; paryškintas ir pasviruoju šriftu pažymėtas dalinės mediacijos efektas.

Gauti rezultatai parod4, kad psichopatijos neslopinimo bruoų ir delinkvencinio elgesio ryšį bendras apsauginių veiksmų balas medijuoja tik iš dalies.

Vertinant šiame darbe išskirtų apsauginių veiksmų kategorijų mediacinę funkciją galima pastebėti, kad psichologinės brandos ir šeimos apsauginiai veiksniai atkartoja bendro apsauginių veiksmų balo rezultatus, t. y. medijuoja agresyvaus elgesio istorijos ir psichopatijos piktybiškumo bruoų ir delinkvencinio elgesio ryšį, o psichopatijos neslopinimo dimensijos ir delinkvencinio elgesio ryšį paaiškina tik iš dalies (žr. 3.11 lentelę).

3.12 lentelė. Modelių, kur rizikos veiksniai yra vertinami kaip apsauginių veiksmų ir delinkvencinio elgesio mediatoriai, charakteristikos.

NK	Mediatorius	Netiesioginis efektas 95 % PI po savirankos			Tiesioginis efektas 95 % PI po savirankos		
		B	Min	Max	B	Min	Max
Branda_AV	Branda_RV	-0,18	-0,38	-0,02	-0,15	-0,41	0,12
	Šeima_RV	-0,15	-0,30	-0,04	-0,21	-0,45	0,02
	Draugai_RV	-0,13	-0,29	0,00	-0,14	-0,45	0,18
	Resocializacija_RV	-0,13	-0,27	-0,02	-0,18	-0,41	0,05
Šeima_AV	Branda_RV	-0,21	-0,46	-0,05	-0,24	-0,64	0,16
	Šeima_RV	-0,47	-0,87	-0,16	0,06	-0,34	0,45
	Draugai_RV	-0,27	-0,59	0,00	-0,06	-0,50	0,39
	Resocializacija_RV	-0,22	-0,44	-0,07	-0,14	-0,50	0,22
Draugai_AV	Branda_RV	-0,10	-0,30	0,04	-0,22	-0,58	0,14
	Šeima_RV	-0,10	-0,27	0,00	-0,22	-0,54	0,10
	Draugai_RV	-0,18	-0,43	0,03	-0,11	-0,47	0,25
	Resocializacija_RV	-0,12	-0,31	0,05	-0,20	-0,53	0,13
Resoc_AV	Branda_RV	-0,11	-0,29	0,04	-0,25	-0,48	-0,01
	Šeima_RV	-0,10	-0,22	-0,02	-0,25	-0,45	-0,05
	Draugai_RV	-0,09	-0,21	0,01	-0,22	-0,47	0,04
	Resocializacija_RV	-0,14	-0,31	0,01	-0,16	-0,39	0,07

Pastaba. NK = nepriklausomas kintamasis; AV = pirmojo etapo apsauginiai veiksniai; RV = pirmojo etapo rizikos veiksniai. B = nestandartizuoti koeficientai. PI = pasikliautinis intervalas. Paryškintas pilnos mediacijos efektas; paryškintas ir pasviruoju šriftu pažymėtas dalinės mediacijos efektas.

Dar vienas pilnos mediacijos ryšys rastas tarp psichologinės brandos rizikos veiksmų, resocializacijos apsauginių veiksmų ir delinkvencinio elgesio. Kitaip tariant, menkesni emocijų reguliavimo, įveikos ar socialiniai įgūdžiai prognozuoja tai, kad paauglys bus linkęs neįsitraukti į akademinę veiklą, siūlomas korekcines intervencijas ir / ar vartos psichoaktyvias medžiagas, o tai savo ruožtu prognozuoja didesnę delinkvencinį elgesį. Taip pat nustatyta, kad prastesni santykiai šeimoje iš dalies prognozuoja mažesnius

psichologinės brandos ir resocializacijos apsauginius veiksnius, o šie numato didesnę delinkvencinio elgesio raišką.

Tikrinant kitą, riziką mažinančio efekto, modelį buvo žiūrima, kaip psichologinės brandos, šeimos, draugų ir resocializacijos rizikos veiksniai medijuoja ryšį tarp psichologinės brandos, šeimos, draugų ir resocializacijos apsauginių veiksnių ir delinkvencinio elgesio (žr. 3.12 lentelę). Gauti rezultatai parodė, kad psichologinės brandos ir šeimos apsauginiai veiksniai veikia delinkvencinį elgesį per mažesnius psichologinės brandos, šeimos ir resocializacijos rizikos veiksnius.

4. REZULTATŲ APTARIMAS

Šiuo tyrimu buvo siekiama išanalizuoti teistų paauglių rizikos ir apsauginius veiksnius, vertinant jų kaitą ir galimybes prognozuoti delinkvencinį elgesį artimiausių trijų mėnesių laikotarpiu.

Remiantis PT ir PN darbuotojų pateikta informacija apie jiems žinomą, tačiau nebūtinai oficialiai fiksuotą prižiūrimų paauglių delinkvencinį elgesį, galima teigti, kad per tris probacijos priežiūros ar laisvės atėmimo bausmės mėnesius beveik 60 proc. paauglių elgėsi delinkvenciškai. Daugiausiai (beveik 52 proc. imties) delinkvencinis elgesys buvo susijęs su savavališku nedalyvavimu: pamokų, paskirtų susitikimų su specialistais praleidinėjimu, pasišalinimu (iš namų, mokyklos) be suaugusiųjų žinios. Tai atitinka kituose tyrimuose gautus rezultatus, pavyzdžiui, NeMoyer ir bendraautorių (2014) tyrime daugiau nei pusė (52 proc.) paauglių nors kartą per visą jiems skirtą probacijos priežiūros laikotarpį pažeidė jiems skirtus teismo įpareigojimus. Kaip ir mūsų tyrime, šie pažeidimai susiję su įpareigojimų mokytis, būti namuose nustatytu laiku, lankyti tam tikras programas, atlikti skirtus nemokamus darbus, nevartoti psichokatyviųjų medžiagų ir pan. nesilaikymu. Minėto tyrimo duomenimis, teisės pažeidimus, pasibaigusius paauglių areštu, per probacijos laikotarpį padarė iki 35 proc. paauglių (NeMoyer et al., 2014), o mūsų tyrimo duomenimis, nesmurtinių nusikaltimų (vagiliavimo, turto gadinimo, viešosios tvarkos pažeidimų) ir psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo per tris mėnesius pasitaikė atitinkamai 13,5 proc. ir 8,6 proc. atvejų. Tačiau būtina pažymėti, kad mūsų tyrime yra apibrėžtas trijų mėnesių laiko intervalas, todėl tikėtina, kad, vertinant ilgesnį priežiūros laikotarpį, skaičiai būtų artimi autorių pateiktiems duomenims. Kalbant apie smurtinį elgesį, su paaugliais dirbantys PN ir PT darbuotojai pažymėjo per paskutinius tris mėnesius pasireiškusį smurtą 18 proc. atvejų. Tyrimai patvirtina padidintą paauglių smurtą vienas kito atžvilgiu, nepaisant griežtesnių priežiūros ir kontrolės sąlygų tiek pataisos įstaigose, tiek bendruomenėje (Cawson et al., 2004; Davidson-Arad et al., 2009; Wood et al., 2016).

Derindami į rizikos veiksnių mažinimą ir į stiprybes orientuotus požiūrius šiame darbe nagrinėjame tiek rizikos, tiek apsauginius veiksnius, kuriuos pagal psichosocialinio funkcionavimo sritis suskirstėme į psichologinės brandos, resocializacijos, šeimos ir draugų rizikos ir apsauginių veiksnių faktorius. Į analizę įtraukėme tradiciškai nagrinėjamus RNR modelyje išskirtus pakartotinio kriminalinio elgesio prediktorius, tokius kaip asocialaus elgesio istorija, kriminalinės nuostatos ir psichopatijos bruožai (Andrews & Bonta, 2010; DeLisi, 2009; Skilling & Sorge, 2014). Kadangi į teisėsaugos akiratį patekusiems paaugliams gali būti skirtos auklėjamojo poveikio

priemonės arba bausmės, kurių vykdymą prižiūri probacijos tarnybos, o skirtą laisvės atėmimo bausmę paaugliai atlieka pataisos namuose, savo darbe analizavome skirtumus tarp šių dviejų grupių. Taip pat gilinomės į paauglių rizikos ir apsauginių veiksnių kaitos per tris mėnesius mechanizmus. Toliau aptarsime pagrindinius gautus rezultatus.

4.1. Rizikos ir apsauginių tarpusavio sąsajos ir paauglių grupių skirtumai

Siekiant įvertinti teistų paauglių rizikos ir apsauginių veiksnių ypatumus, pirmiausia buvo tikrintos jų tarpusavio koreliacijos. Mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad START:AV instrumentu vertinami rizikos ir apsauginiai veiksniai yra reikšmingai neigiamai susiję tarpusavyje, o efekto dydžiai varijuoja nuo vidutinio stiprumo iki stipraus. Gauta stipri rizikos ir apsauginių veiksnių bendro balo tarpusavio koreliacija ($r = -0,73$) skiriasi nuo Desmarais ir bendraautorių (2012) gautos koreliacijos ($r = -0,22$), kuri pagrindžia, kad START:AV instrumentu vertinami rizikos ir apsauginiai veiksniai yra susiję, tačiau atskiri konstruktai. Viljoen ir bendraautorių (2012) tyrimo metu buvo gautas panaši į mūsų bendrų rizikos ir apsauginių veiksnių balų koreliaciją ($r = -0,74$). Vertinant mūsų tyrime išskirtų rizikos ir apsauginių veiksnių kategorijų tarpusavio sąsajas, gauti efekto dydžiai šiek tiek mažesni, tačiau išlieka stiprūs (varijuojantys nuo $r = -0,54$ iki $r = -0,68$). Autorių teigimu, toks efekto dydis nėra stebinant, kadangi tas pats teiginys START:AV yra vertinamas ir kaip rizikos, ir kaip apsauginis veiksnys (Viljoen, Beneteau, et al., 2012). Be to, panašaus dydžio koreliacijos buvo gautos rizikos ir apsauginius veiksnius vertinant skirtingais instrumentais (pvz., de Vries Robbé, 2014).

Gauti rezultatai patvirtina prielaidą, kad ankstesnė asocialaus elgesio istorija yra veiksnys, padedantis identifikuoti rizikos statusą, tai yra tuos individus, kurie turi daugiau rizikos ir mažiau apsauginių veiksnių (Douglas & Skeem, 2005). Gautos koreliacijos tarp ankstesnės fizinės agresijos, socialinės agresijos ir taisyklių nesilaikymo bei psichologinės brandos, šeimos ir draugų rizikos ir apsauginių veiksnių atitinka kitų tyrimų išvadą, kad eksternalūs sunkumai (agresija ir nesivaldymas) lemia vėlesnio psichologinio ir socialinio funkcionavimo sutrikimus, pasireiškiančius per emocinių, socialinių ir kognityvinių įgūdžių stoką (Campbell et al., 2016), neadaptyvų elgesį šeimos, mokyklos ir santykių su bendraamžiais kontekste (Calkins & Keane, 2009). Sąsajos tarp ankstesnės asocialaus elgesio istorijos ir psichopatijos piktybiškumo ir neslopavimo dimensijų atitinka kitų, suaugusiųjų imtyse atliktų, tyrimų rezultatus (van Dongen et al., 2017), o reikšmingų koreliacijų tarp ankstesnės elgesio istorijos ir psichopatijos

įžūlumo dimensijos nebuvimas patvirtina prielaidą, kad ši psichopatijos dimensija gali būti traktuojama kaip adaptyvus asmenybės bruožas (Fanti et al., 2016).

Nors kriminalinės nuostatos reikšmingai koreliuoja su beveik visais asocialaus elgesio istorijos kintamaisiais ir psichopatijos bruožais, reikšmingų sąsajų tarp kriminalinių nuostatų ir START:AV instrumentu vertinamų rizikos ir apsauginių veiksmų šiame tyrime nebuvo rasta. Kituose tyrimuose yra akcentuojama ne tik prognostinė kriminalinių nuostatų reikšmė recidyvui (pvz., Evans, 2017), bet ir reikšmingos sąsajos su kitais delinkvencinio elgesio prediktoriais, pavyzdžiui, delinkvenciškai besielgiančiais draugais, alkoholio ar narkotikų vartojimu, didesniu autonomijos poreikiu ir mažesne parama iš tėvų (Hill et al., 2018). Tačiau galima pastebėti, kad kriminalinių nuostatų svarba išryškėja tose imtyse, kurios turi ilgesnę ir sunkesnę kriminalinę istoriją, susijusią su griežtesnėmis bausmėmis (Grieger & Hosser, 2014; O'Hagan et al., 2019; Skilling & Sorge, 2014). Pavyzdžiui, kriminalinės nuostatos, ypač smurtinį elgesį pateisinančios neutralizacijos technikos, yra labiau būdingos nusikalstamų grupuočių veikloje dalyvaujantiems paaugliams (Chu et al., 2014), o mūsų imtis tuo nepasižymėjo.

Tikrinant START:AV instrumentu vertinamų rizikos ir apsauginių veiksmų sąsajas su psichopatijos bruožais, buvo rastos statistiškai reikšmingos jų koreliacijos su neslopavimo dimensija. Kitaip tariant, polinkis reaguoti impulsyviai, negebėjimas kontroliuoti savo emocijų ar atidėti poreikių patenkinimo vėlesniam laikui yra susijęs su didesniais teistų paauglių rizikos ir mažesniais apsauginiais veiksniais. Tyrimo rezultatai parodė, kad piktybiškumo dimensija teigiamai siejasi su psichologinės brandos rizikos veiksniais, o su psichologinės brandos apsauginiais veiksniais – neigiamai. Kadangi ši rizikos ir apsauginių veiksmų kategorija apima gebėjimą reguliuoti savo emocijas, tai rastą jų ryšį su polinkiu išnaudoti kitus, demonstruoti savo jėgą ir žiaurumą galima aiškinti remiantis Robertson, Daffern ir Bucks (2014) prielaidomis: pirma, negebėjimas slopinti savo emocijų gali pasireikšti agresyviu elgesiu siekiant atsikratyti nemalonaus emocinio krūvio; ir antra, pernelyg didelis emocijų slopinimas prastina savijautą, mažina siekį ieškoti sprendimų, siaurina socialinės paramos ratą ir galiausiai yra išveikiamas neadaptiviais agresyviais būdais. Trečioji psichopatijos dimensija – įžūlumas – yra teigiamai susijusi su didesniais psichologinę brandą žyminčiais rodikliais ir geresniais emociniais ryšiais su tėvais ir bendraamžiais. Taigi, mūsų tyrimo rezultatai pagrindžia adaptyvų įžūlumo pobūdį (Patrick et al., 2009).

Reikia pastebėti, kad mūsų tyrimo rezultatai rodo, jog psichopatijos neslopavimo bruožai yra labiau būdingi paaugliams, bausmę atliekantiems

įkalinimo įstaigoje, o išūlumo bruožai – paaugliams, esantiems probacijos tarnybos priežiūroje. Panašius rezultatus yra gavę ir kiti autoriai (pvz., Weidacker, O'Farrell, Gray, Johnston, & Snowden, 2017). Remiantis DeLisi (2009) požiūriu, kad psichopatija yra bene svarbiausias nusikalstamo elgesio etiologinis veiksnys, būtų galima kelti prielaidą, kad neslopavimo dimensijos išreikštumas galimai paaiškina ir visus kitus pataisos įstaigoje ir probacijos priežiūroje esančių paauglių grupių skirtumus: asocialaus elgesio istorijos, psichologinės brandos, šeimos ir draugų rizikos veiksnių.

Palyginus paauglių, prižiūrimų probacijoje ir bausmę atliekančių pataisos namuose, grupių demografines charakteristikas galima pastebėti, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantys paaugliai yra gana anksti (vidutiniškai 12 metų amžiaus) pakliuvę į teisėsaugos akiratį (palyginti: probacijos priežiūroje esančių paauglių grupės pirmo susidūrimo su policija amžiaus vidurkis – 15 metų). Pagal klasikinę Moffitt delinkvencinio elgesio raidos taksonomiją, ankstesnė delinkvencinio elgesio pradžia prognozuoja prastesnes tolimesnės adaptacijos galimybes (Casey, 2011b; Dishion & Patterson, 2006; Farrington, 2008; Frick et al., 2014; Loeber & Farrington, 2000; Moffitt, 1993 2006). Tai galėtų paaiškinti ir kitus demografinių charakteristikų skirtumus tarp PN ir PT grupių: didesnį teistumų skaičių ir ilgesnę bausmės trukmę, kuri paaugliams paprastai skiriama už sunkesnius nusikaltimus arba subendrinant kelių teistumų bausmės trukmes.

Remiantis su paaugliais dirbančių specialistų pateikta informacija, pataisos namuose esantys paaugliai jaučia mažiau emocinio ryšio su tėvais ir socialinės paramos iš šeimos. Sedlak ir McPherson (2010) atlikto tyrimo duomenimis, įkalinimų paauglių santykių su šeimos nariais prastėjimas labiausiai yra susijęs su fizinėmis kliūtėmis (dideliu atstumu nuo namų iki laisvės atėmimo įstaigos, finansiniais tėvų ribotumais, ribotu skambučių į namus ar apsilankymų skaičiumi), o ne ankstesniais konfliktiškais santykiais šeimose.

Kalbant apie pataisos namuose ir probacijos tarnybos priežiūroje esančių paauglių grupių skirtumus, verta atskirai aptarti su mokykla susijusius ypatumus. Nepaisant to, kad PN paauglių grupės amžiaus vidurkis yra reikšmingai didesnis nei PT paauglių grupės, jie mokosi žemesnėse klasėse. Be to, mokyklos kurso kartojimo atvejų PN paauglių grupėje yra beveik 3 kartus daugiau, o savavališkai nutraukusių mokslus – daugiau nei 2,5 karto daugiau atvejų nei probacijoje prižiūrimų paauglių grupėje. Šie rezultatai patvirtina kognityvinių gebėjimų reikšmę delinkvenciniam elgesiui (Loeber & Farrington, 2001). Tačiau, McGloin ir Patt (2003) teigimu, tokie veiksniai kaip intelekto koeficientas, gabumai ar akademiniai pasiekimai su delinkvenciniu elgesiu siejasi ne tiesiogiai, bet per įsitraukimą į mokyklos veiklą. Remiantis socialinių ryšių teorija (Gottfredson & Hirschi, 1990),

įsitraukimas į konvencinių socialinių institucijų veiklą padeda paaugliui kontroliuoti savo natūralius asocialius impulsus. Kitaip tariant, paaugliai, kurie nesijaučia emociškai susaistyti su švietimo įstaiga ar joje dirbančių specialistų nelaiko autoritetais, tarsi neturi pagrindo stengtis elgtis prosocialiai (Chriss, 2007). O tinkamai neatliepti mokymosi sunkumai, emocijų ir elgesio problemos lemia neįsitraukimą į mokyklos veiklą, kuris savo ruožtu turi poveikį kriminaliniam elgesiui tiek paauglystėje, tiek suaugus (Henry et al., 2012; Wang & Fredricks, 2014).

Apibendrinant gautus rezultatus, galima pasakyti, kad rizikos veiksniai atspindi prastesnius, o apsauginiai veiksniai – geresnius teistų paauglių psichosocialinio funkcionavimo rodiklius. Skirtumai tarp PN ir PT paauglių grupių rodo, kad į pataisos namus patenka labiau pažeidžiami paaugliai, todėl jiems organizuojama pagalba ir taikomos intervencijos turėtų būti intensyvesės bei specifiškesnės, siekiant ne tik užkirsti kelią tolimesniam kriminaliniam recidyvui, bet ir padėti jiems grįžti į adapyvų ir sėkmingą raidos kelią.

4.2. Rizikos ir apsauginių veiksnių kaitos mechanizmai

Teistų paauglių delinkvencinio elgesio prognostinių veiksnių pokyčiai daugiausia nagrinėjami rizikos valdymo, t. y. korekcinėse intervencijose efektyvumo, tyrimuose, tikrinant prielaidą, kad recidyvo rizika mažėja, jeigu, pritaikius atitinkamas priemones, yra mažinami jų prognozuojantys rizikos veiksniai (Brooks Holliday et al., 2012). Tuo pačiu rizikos (ir apsauginių) veiksnių kaita yra svarbi kalbant apie dinaminę jų prigimtį (Daffern et al., 2019; Klepfisz et al., 2016). Šiame tyrime vertinome, kiek teistų paauglių rizikos ir apsauginiai veiksniai pakito per tris mėnesius, taikant įprastines priežiūros praktikas. Pokyčių analizei buvo taikytas patikimo pokyčio indeksas (RCI), kuris naudojamas įvairiuose (neuro)psichologijos ir psichoterapijos pokyčių tyrimuose (Hinton-Bayre, 2010, 2012). Pagrindinis šio indekso privalumas yra tas, kad jis padeda įvertinti pokytį, atsižvelgiant į sisteminę ar vertinimo paklaidą (Kroner & Yessine, 2013). Mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad bendroje teistų paauglių imtyje rizikos veiksnių patikimai sumažėjo, o apsauginių veiksnių patikimai padaugėjo iki 8 proc. atvejų. Atsižvelgiant į tai, kad tyrime dalyvavusiems paaugliams trijų mėnesių laikotarpiu nebuvo taikytos jokios specifinės intervencijos, galima daryti prielaidą, kad valstybei skyrus priežiūros priemones ir paauglių prižiūrintiems PT bei PN darbuotojams savo darbe pasitelkus šiuo metu turimą individualių ir grupinių korekcinėse intervencijų ir paslaugų arsenalą, per tris mėnesius yra

stebimas santykinai nedidelis teistų paauglių psichosocialinį funkcionavimą atspindinčių veiksnių gerėjimas.

Remdamiesi dar vienu Kroner ir Yessine (2013) įvardytu RCI rodiklio privalumu, t. y. galimybe palyginti skirtingų tyrimų rezultatus, analizavome, kiek mūsų gautos tendencijos atitinka kitų autorių duomenis. Mūsų tyrimo imties START:AV instrumentu vertintų rizikos ir apsauginių veiksnių pokyčius pagal RCI rodiklius palyginę su Viljoen ir kitų (2012) atlikto probacijos priežiūroje esančių paauglių tyrimo rezultatais pastebėjome, kad abiem atvejais pokyčiai pozityvia linkme yra panašūs: mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad apsauginių veiksnių padaugėjo ir rizikos veiksnių sumažėjo 4,9 proc. atvejų, o minėtame tyrime – atitinkamai 6,3 proc. ir 4,7 proc. atvejų. Pokyčiai negatyvia linkme taip pat yra panašūs: mūsų tyrimo imtyje rizikos veiksnių padaugėjo ir apsauginių veiksnių sumažėjo atitinkamai 2,1 proc. ir 2,8 proc., o minėtame tyrime – 1,6 proc. ir 4,8 proc. Taip pat, palyginę mūsų tyrimo rezultatus su kito tyrimo, kuriame dalyvavo laisvės atėmimo bausmę atliekantys paaugliai (Sellers et al., 2017), rezultatais, gavome kitokius skirtumus: minėtame tyrime matomas didesnis apsauginių veiksnių didėjimas ir rizikos veiksnių mažėjimas (atitinkamai 7,3 proc. ir 13,0 proc.) nei rizikos veiksnių didėjimas ir apsauginių veiksnių mažėjimas (atitinkamai 3,7 proc. ir 3,6 proc.). Verta pastebėti, kad mūsų tyrime, atskirai įvertinus pataisos namuose bausmę atliekančių paauglių rizikos ir apsauginių veiksnių dinamiką, per tris mėnesius bendrų balų patikimo pokyčio nebuvo rasta. Atsižvelgiant į tai, kad pagrindinis RCI tikslas – parodyti, kiek yra pažengta tinkamo funkcionavimo link, – remiasi prielaida, kad pirminis matavimas parodo išreikštą disfunkcijos lygį (Jacobson & Truax, 1991), tyrimų rezultatų skirtumus būtų galima paaiškinti skirtingų šalių laisvės atėmimo institucijose taikomų korekcinių intervencijų ypatumais, keliant prielaidą, kad labiau individualizuotas, į konkrečius paauglio apsauginius ir rizikos veiksnis orientuotas resocializacijos planas bei nuoseklus ir intensyvus šio plano įgyvendinimas galėtų prisidėti prie ryškesnių jų pokyčių ir Lietuvos teistų paauglių imtyje.

Kaip bebūtų, tiek mūsų, tiek minėtų tyrimų rezultatai atskleidė gana nedidelius rizikos ir apsauginių veiksnių trijų mėnesių pokyčius. Tai gali būti susiję su santykinai nedideliais pakartotinių testavimų patvirtinto patikimumo (angl. *Test-retest*) rodikliais (Kroner & Yessine, 2013). Mūsų tyrime pirmojo ir antrojo etapo rizikos ir apsauginių veiksnių koreliacijos koeficientai svyravo nuo 0,49 iki 0,81; kituose analizuotuose tyrimuose jie nebuvo nurodyti arba RCI formulėje buvo naudojami ne pakartotinių testavimų patvirtinto patikimumo rodikliai, bet pirmojo etapo rizikos ir apsauginių veiksnių bendro balo vidinio suderintumo koeficientai (Sellers et al., 2017).

Atskirai vertėtų aptarti mūsų tyrime išskirtų rizikos ir apsauginių veiksmų kategorijų kaitą. Gauti rezultatai rodo, kad mažiausiai kito santykiai su bendraamžiais: patikimas rizikos ir apsauginių veiksmų padaugėjimas ar sumažėjimas yra stebimas tik pavieniais atvejais. Tačiau reikia nepamiršti, kad PT ir PN darbuotojai, kurių informacijos pagrindu buvo vertinami rizikos ir apsauginiai veiksniai, gana ribotai žinojo apie paauglių draugus, todėl gauti rezultatai gali atspindėti ne kaitos, bet informacijos apie juos stoką. Atsižvelgiant į raidos kontekstą, santykių su bendraamžiais dinamika vyksta ne tik kiekybine, bet ir kokybine prasme: ankstyvoje paauglystėje labiau būdingos draugystės su tos pačios lyties bendraamžiais, susibūriant į nedideles grupes; viduriniojoje paauglystėje sąveikos išsiplėčia, buriasi mišrios, skirtingų lyčių grupuotės, kurios, pereinant į vėlyvąją paauglystę, vėl diferencijuojasi, nes atsiranda paauglių porų santykiai, išsigrūnina pastovesni ir artimesni draugai (Collins & Laursen, 2000). Reikia pastebėti, kad labiausiai teigiama linkme kito resocializacijos apsauginiai ir rizikos veiksniai: jų pokytis vyko 7,0–7,6 proc. atvejų. Tai gali būti susiję su tuo, jog PT ir PN darbuotojai savo kasdieniame darbe daugiausia dėmesio skiria paauglių elgesio priežiūrai ir kontrolei.

Tyrimo rezultatai atskleidė psichopatijos bruožų reikšmę START:AV instrumentu vertinamų rizikos ir apsauginių veiksmų kaitai. Pavyzdžiui, labiau išreikšta psichopatijos įžūlumo dimensija siejasi su šeimos apsauginių veiksmų mažėjimu. Kitaip tariant, paauglių, kurie yra linkę dominuoti, drąsiai reaguoti į naujoves ir aukštai save vertintia, bausmės atlikimo ar probacijos priežiūros metu santykiai su tėvais prastėja. Sąsajos tarp psichopatijos bruožų ir tėvų elgesio vaikų atžvilgiu buvo rastos ir kitų autorių darbuose: pavyzdžiui, Pardini ir Frick (2013) teigimu, tėvai demonstruoja mažesnę rūpestį psichopatijos bruožų turinčių vaikų atžvilgiu, o Farrington ir bendraautorai (2010) akcentuoja didesnę fizinių bausmių taikymą ir vaikų atstūmimą. Kita psichopatijos dimensija – neslopinimas – yra teigiamai susijusi su apsauginių veiksmų bendro balo ir resocializacijos apsauginių veiksmų mažėjimu bei resocializacijos rizikos veiksmų daugėjimu. Apie psichopatijos neigiamą poveikį resocializacijos procesui galima rasti ir kitų autorių darbuose (pvz., Harris & Rice, 2006; Polaschek & Daly, 2013). Todėl, siekiant skatinti teigiamus psichopatijos bruožų turinčių paauglių rizikos ir apsauginių veiksmų pokyčius, būtina itin atidžiai apgalvoti ir tinkamai parinkti korekcines intervencijas (Salekin, 2002).

Nors reikšmingo ryšio tarp kriminalinių nuostatų ir START:AV instrumentu vertinamų rizikos bei apsauginių veiksmų šiame tyrime rasta nebuvo, tačiau pastebėta, kad kriminalinės nuostatos yra reikšmingai susijusios su rizikos ir apsauginių veiksmų pokyčiais. Mažiau išreikštos

kriminalinės nuostatos, ypač mažesnis neigiamas nusistatymas įstatymų, teismų ir policijos atžvilgiu ir mažesnė tolerancija teisės pažeidimų atžvilgiu, susijusios su apsauginių veiksnių bendro balo, psichologinės brandos, šeimos ir resocializacijos apsauginių veiksnių daugėjimu ir resocializacijos rizikos veiksnių mažėjimu. Tai gali būti aiškinama tuo, kad PT ir PN darbuotojai taip pat priklauso teisėsaugos sistemai, todėl priešiško nusiteikimo jų atžvilgiu nebuvimas padeda lengviau užmegzti kontaktą, dalyvauti prevenciniuose pokalbiuose ar priimti pareigūnų taikomas teismo skirtas priemones. Iš kitos pusės, kriminalinės nuostatos yra būdingos didesnę ir sunkesnę kriminalinę patirtį turintiems ir korekcinei intervencijai sunkiau pasiduodantiems individams (Grieger & Hosser, 2014; Skilling & Sorge, 2014). Remiantis mūsų tyrimo rezultatais būtų galima praplėsti kitų autorių formuluojamą kriminalinių nuostatų reikšmės delinkvencinio elgesio kontekste sampratą, darant prielaidą, kad, būdamos susijusios su nepageidaujama teistų paauglių psichosocialinio funkcionavimo dinamika, jos padeda numatyti tam tikrą elgesio trajektorijos kryptį. Todėl tikėtina, kad vėlesniame raidos etape, kriminalinės nuostatos ima tiksliau diferencijuoti aukštesnės kriminalinės rizikos asmenis ir tampriau sietis su rizikos ir apsauginiais veiksniais.

4.3. Rizikos ir apsauginių veiksnių reikšmė prognozuojant delinkvencinį teistų paauglių elgesį

Vienas iš šio tyrimo klausimų – kaip rizikos ir apsauginiai veiksniai prognozuoja skirtingo pobūdžio teistų paauglių delinkvencinį elgesį artimiausių trijų mėnesių laikotarpiu.

Rizikos ir apsauginių veiksnių prognostinių galimybių nustatymui remiamės Rice ir Harris (2005) rekomendacijomis, AUC reikšmės, esančias tarp 0,64 ir 0,71 interpretuoti kaip vidutinio stiprumo, o AUC reikšmės, viršijančias 0,71, kaip labai gero stiprumo.

Tyrimo rezultatai parodė, kad asocialaus elgesio, ypač fizinės agresijos ir taisyklių nesilaikymo, istorija gali statistiškai reikšmingai prognozuoti smurtą, tačiau prognostinė reikšmė yra silpna ($AUC < 0,64$). Fizinės agresijos reikšmė, prognozuojant savavališką nedalyvavimą, taip pat statistiškai reikšminga, bet silpna ($AUC = 0,61$). Šie rezultatai labai panašūs į Burt ir Donnellan (2010) atlikto tyrimo rezultatus. Siekdami patikrinti ankstesnės fizinės agresijos, socialinės agresijos ir taisyklių nesilaikymo galimybes prognozuoti kasdieniame gyvenime kylančius agresijos ar taisyklių nesilaikymo veiksmus, autoriai išanalizavo 103 universiteto studentų savaitę laiko pildytus elektroninius dienoraščius. Nustatyta, kad fizinės agresijos ir taisyklių nesilaikymo istorijos sąsajos su studentams kylančiu noru elgtis

agresyviai ar laužyti taisykles yra reikšmingos, bet nestiprios (svyruojančios nuo $r = 0,23$ iki $r = 0,42$) (Burt & Donnellan, 2010). Šiame tyrime taip pat rastos reikšmingos koreliacijos tarp socialinės agresijos istorijos ir taisyklių laužymo ($r = 0,33$), tačiau mūsų tyrimas reikšmingos socialinės agresijos vertės, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį, neparodė. Tai gali būti susiję su tuo, kad PT ir PN priežiūroje esantys paaugliai, pildydami klausimyną apie savo ankstesnį asocialų elgesį, galėjo pateikti socialiai priimtinesnius atsakymus, stengdamiesi kurti kuo geresnį savęs vaizdą.

Šiame tyrime buvo nustatyta, kad psichopatijos neslopinimo ir piktybiškumo dimensijos silpnai prognozuoja savavališką nedalyvavimą (AUC reikšmės svyruoja nuo 0,59 iki 0,61). Tačiau turi didesnę reikšmę prognozuojant smurtinį elgesį ($AUC_{\text{Piktybiškumas}} = 0,63$ ir $AUC_{\text{Neslopinimas}} = 0,64$). Tai patvirtina RNR modelyje akcentuojamą asocialios asmenybės, kaip vieno pagrindinių tolimesnio asocialaus elgesio prediktorių, reikšmę (Andrews & Bonta, 2010) ir atitinka kitų autorių atliktų tyrimų rezultatus, kurie rodo psichopatijos bruožų svarbą instrumentinės agresijos (Fanti et al., 2016; Frick, Cornell, et al., 2003) ir reaktyvios agresijos (van Dongen et al., 2017) prognozei. Be to, skirtingų autorių teigimu, psichopatijos bruožų turintiems paaugliams yra būdingos sunkesnės delinkvencinio elgesio formos (Frick & Viding, 2009; Jolliffe & Farrington, 2006).

Atskirai reiktų aptarti statistiškai reikšmingą ir gana stiprią psichopatijos įžūlumo dimensijos reikšmę, prognozuojant teistų paauglių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą ($AUC = 0,70$). Ši psichopatijos dimensija dažnai yra laikoma adaptyvia asmenybės savybe, todėl mažiau susijusia su delinkvenciniu elgesiu (Somma et al., 2018). Tai rodo ir mūsų tyrime rasta teigiama įžūlumo ir apsauginių veiksmų koreliacija (žr. 4.1. skyrių). Tačiau tokią rezultatų prieštarą galima aiškinti Sadeh, Bounoua ir Javdani (2019) tyrime akcentuojamu lytinės brandos moderuojančiu efektu. Šių autorių teigimu, įžūlumo dimensijos neigiama sąsaja su psichokatyviųjų medžiagų vartojimu pasireiškia tiems paaugliams, kurių lytinis brendimas yra vėlyvesnis. Kadangi mūsų tyrime lytinės brandos aspektas nebuvo vertintas, šiai prielaidai patikrinti būtų reikalingi tolimesni tyrimai.

Mūsų tyrimo metu įvertintas START:AV instrumentu vertinamų rizikos ir apsauginių veiksmų prognostines galimybes, lyginant su Viljoen ir bendraautorių (2012) gautais rezultatais, galima pastebėti, kad reikšmės prognozuojant smurtinį elgesį yra netolygios. Rizikos ir apsauginių veiksmų statistiškai reikšmingos vertės prognozuojant psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą nebuvo rasta nei mūsų, nei minėtame tyrime. Tačiau, apibendrinant gautus rezultatus, galima pasakyti, kad apsauginių veiksmų bendro balo reikšmė, prognozuojant teistų paauglių skirtingo pobūdžio delinkvencinį

elgesį, yra ganėtinai panaši į rizikos veiksnių reikšmę, todėl pagrindžia prielaidą, kad į stiprybes orientuotas delinkvencinio elgesio prognostinis modelis yra lygiaverti alternatyva deficitiniam modeliui (Adjorlolo, 2017; Wanamaker et al., 2018).

Remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, kad individualūs rizikos ir apsauginiai veiksniai turi skirtingą prognostines vertes. Psichologinės brandos ir resocializacijos rizikos veiksniai reikšmingai ir vidutiniškai stipriai prognozuoja nesmurtinius nusikaltimus (atitinkamai $AUC = 0,65$ ir $AUC = 0,68$) ir savavališką nedalyvavimą ($AUC = 0,67$ ir $AUC = 0,69$). Analogiškai psichologinės brandos ir resocializacijos apsauginiai veiksniai prognozuoja savavališką nedalyvavimą ($AUC = 0,75$ ir $AUC = 0,70$), tačiau nesmurtinius nusikaltimus reikšmingai prognozuoja tik resocializacijos ($AUC = 0,67$), bet ne psichologinės brandos apsauginiai veiksniai ($AUC = 0,59$). Psichologinę brandą žymnčios emocijų ir impulsų kontrolės reikšmę elgesiui galima rasti ir kitų autorių darbuose (Kimonis & Frick, 2011; Monahan et al., 2009; Morgado & Vale-Dias, 2013; Murray & Farrington, 2010). Vis dėlto šio veiksnio sąsajų su smurtiniu elgesiu (Rathert, 2013) mūsų tyrime rasta nebuvo. Tai gali būti susiję su tuo, kad teistų paauglių smurto recidyvo lygis yra gerokai mažesnis nei kito asocialaus elgesio (žr. Fazel, Wolf, Vazquez-Montes, & Fanshawe, 2019), dažniausiai pasireiškiantis per ilgesnį – kelerių metų – laikotarpį (Lodewijks et al., 2008), todėl trijų mėnesių laikotarpis yra per trumpas reikšmingoms sąsajoms nustatyti.

Resocializacijos rizikos veiksnių reikšmės, prognozuojant nesmurtinius nusikaltimus, pagrindimui galima pasiremti Brunelle ir bendraautorių (2000) keliamomis prielaidomis, kad psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas suteikia drąsos įvykdyti nesmurtinius nusikaltimus arba turtinius nusikaltimus skatina daryti finansinės naudos, padėsiančios išgyti psichoaktyviųjų medžiagų, lūkestis. Taip pat ir kitų tyrimų rezultatai rodo, kad prie resocializacijos veiksnių priskirti silpni ryšiai su mokykla (Wang & Fredricks, 2014) ir neįsitraukimas į korekcines intervencijas (van der Stouwe et al., 2018) yra reikšmingi savavališko nedalyvavimo prediktoriai.

Reikia pažymėti, kad šiame tyrime šeimos rizikos veiksniai reikšmingai ir vidutiniškai stipriai prognozavo visas vertintas delinkvencinio elgesio rūšis (AUC reikšmė varijavo nuo 0,64 iki 0,66). Tai patvirtina kitų autorių keliamas prielaidas, kad tėvai paauglystės laikotarpiu išlieka svarbiu socializacijos šaltiniu (Catalano & Hawkins, 1996). Taip pat tenka pripažinti, kad šeimos apsauginiai veiksniai reikšmingai prognozuoja tik savavališką nedalyvavimą ($AUC = 0,64$), tokiu būdu patvirtindami deficitinio modelio svarbą recidyvo prognozei. Todėl galima svarstyti, ar tėvų teikiama emocinė parama ir priežiūra paauglystės laikotarpiu neturėtų mažėti, nes būtent artimo santykio

su tėvais stoka yra reikšmingas teistų paauglių delinkvencinio elgesio prediktorius (Frías-Armenta & Verdugo, 2013; Hoeve et al., 2009, 2012).

Dar vienas išorinis veiksnys – draugai – šiame tyrime reikšmingai prognozavo nesmurtinius nusikaltimus tiek kaip rizikos (AUC = 0,71), tiek kaip apsauginis (AUC = 0,70) veiksnys. Richards (2017), analizuodamas teistų paauglių ir suaugusiųjų daromus nusikaltimus, pabrėžia, kad paaugliams labiausiai būdingi nesmurtiniai nusikaltimai, kuriuos jie atlieka bendraamžių grupėse. Tačiau kitame tyrime kelta hipotezė, kad turtinius nusikaltimus įvykdę paaugliai statistiškai reikšmingai skirsis nuo smurtavusių paauglių pagal draugystę su prosocialiais ar asocialiais bendraamžiais, nebuvo patvirtinta (Cuervo et al., 2015).

Taigi, nors kai kurie autoriai (pvz., Andrews & Bonta, 2010) kalba apie universalią tam tikrų rizikos veiksnių prognostinę vertę, mūsų tyrimo rezultatai patvirtina prielaidą, kad, prognozuojant skirtingo pobūdžio delinkvencinį elgesį, atskirų rizikos ir apsauginių veiksnių reikšmė skiriasi (Kalvin & Bierman, 2017).

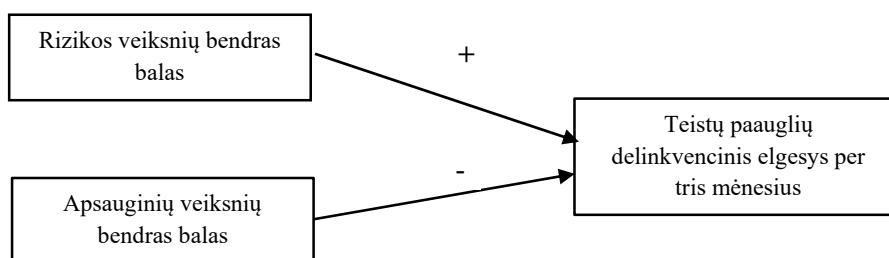
4.4. Rizikos ir apsauginių veiksnių sąveikos prognostiniai modeliai

Ankstesniame skyriuje aptarėme kiekvieno šiame tyrime vertinto rizikos ir apsauginio veiksnio vertę, prognozuojant skirtingo pobūdžio teistų paauglių delinkvencinį elgesį. Tačiau akivaizdu, kad rizikos ir apsauginiai veiksniai elgesį veikia kompleksiskai (de Vries Robbé, 2014; Monahan et al., 2014; Polaschek, 2016; Serin et al., 2016), todėl yra svarbu tyrinėti ne tik pavienių rizikos ir apsauginių veiksnių, bet ir jų tarpusavio sąveikų prognostinę reikšmę.

Tyrimo rezultatai parodė, kad, taikant neigiamą binominę regresiją ir priklausomu kintamuoju pasirinkus intervalinį delinkvencinio elgesio kintamąjį, tiesioginio efekto modelis pasitvirtina su dviem kintamaisiais: START:AV instrumentu vertinamų rizikos veiksnių bendru balu ir apsauginių veiksnių bendru balu (žr. 8 pav.). Tai pagrindžia autorių keliamą prielaidą, kad apsauginiai ir rizikos veiksniai nėra priešingi to paties konstrukto poliai ir turi skirtingas reikšmes delinkvencinio elgesio prognozei (de Vries Robbé et al., 2015; Wanamaker et al., 2018).

Kitas šiame tyrime rastas sąveikos mechanizmas nurodo resocializacijos apsauginių veiksnių moderacijos efektą psichopatijos neslopinimo bruožų ir delinkvencinio elgesio ryšiui (9 pav.). Šiuos rezultatus galima interpretuoti taip: polinkis reaguoti spontaniškai, negalvojant apie galimas pasekmes, turi poveikį delinkvenciniam elgesiui tik tuo atveju, jeigu paauglys yra mažai arba vidutiniškai įsitraukęs į korekcines intervencijas, mokyklos bendruomenės

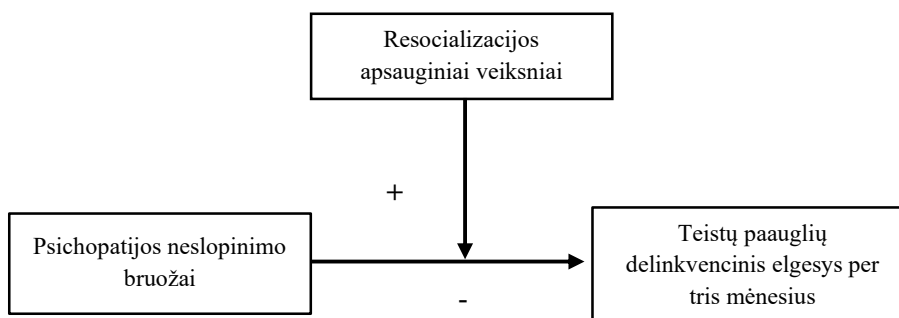
veiklas arba neturi tvirtų neigiamų nuostatų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo atžvilgiu. Tačiau jeigu paauglys aktyviai dalyvauja resocializacijos procese, neslopino broožų ir delinkvencinio elgesio ryšys tampa nereikšmingas. Šie rezultatai paremia autorių daromą prielaidą, kad psichopatijos broožai yra vienas svarbiausių delinkvencinio elgesio rizikos (Andrews & Bonta, 2010; Hare & Neumann, 2006; Patrick et al., 2009) ar net etiologinių (DeLisi, 2009) veiksnių, kurie kriminalinį elgesį veikia kitų rizikos ir apsauginių veiksnių kontekste (Beech & Ward, 2004). Iš kitos pusės, tai rodo, kad darbas su psichopatijos broožų turinčiais paaugliais yra labai svarbus ir būtinas, nes tinkamai parinktos intervencijos gali padėti grąžinti juos į prosocialią raidos trajektoriją (Anderson & Kiehl, 2014). RNR modelyje išskiriamas atliepiamumo principas remiasi ne tik individo gebėjimais ir galimybėmis dalyvauti resocializacijos procese, bet ir motyvacija į jį įsitraukti (Bourgon & Bonta, 2014), todėl mūsų tyrimo rezultatai pagrindžia prielaidą, kad efektyvi pagalba paaugliui turėtų prasidėti nuo motyvacijos keistis stiprinimo.

8 pav. Rizikos ir apsauginių veiksnių visumos tiesioginis efektas teistų paauglių delinkvenciniam elgesiui.

Nors kitų apsauginių veiksnių amortizuojančio efekto (de Vries Robbé, 2014) tyrimo rezultatai nepatvirtino, tačiau tokius rezultatus galima paaiškinti tuo, kad šis apsauginių ir rizikos veiksnių sąveikos mechanizmas dažniausiai pasireiškia tik itin aukštos kriminalinio recidyvo rizikos situacijose (Serin et al., 2016). Greičiausiai dėl to jis nerastas paauglių imtyje, kur kriminalinio recidyvo lygis yra gana žemas, nes didžioji dalis delinkvencinio elgesio (51 proc.) per tris mėnesius yra susijusi su taisyklių nesilaikymu. Iš kitos pusės, kai kuriuose tyrimuose yra randamas apsauginių veiksnių moderuojantis efektas ir bendrosios populiacijos paauglių imtyse, kai delinkvencinis elgesys matuojamas remiantis paauglių savistata. Pavyzdžiui, Lee, Onifade, Teasley ir Noel (2012) nustatė, kad prisirišimas prie tėvų ir mokytojų, tėvų kontrolė (žinojimas, kiek, kur ir su kuo paauglys leidžia laiką) ir akademiniai pasiekimai moderuoja bendravimo su delinkvenciškais bendraamžiais ir

delinkvencinio elgesio ryšį. Tačiau šio tyrimo imtį sudarė daugiau nei trys tūkstančiai paauglių, o imties dydis ir pasirinkti statistiniai metodai gali turėti įtakos tam, kokios sąveikos tarp prognostinių veiksnių yra randamos (Kraemer et al., 2001). Be to, siekiant įvertinti moderacinį efektą, yra svarbu, kad moderuojantis kintamasis reikšmingai nekoreliuotų nei su nepriklausomu, nei su priklausomu kintamuoju (Baron & Kenny, 1986). Mūsų tyrime rizikos ir apsauginiai veiksniai tarpusavyje koreliavo statistiškai reikšmingai, o efekto dydžiai kai kuriais atvejais siekė $r = 0,73$.

9 pav. Resocializacijos apsauginių veiksnių psichopatijos neslopinimo bruožus amortizuojantis efektas.

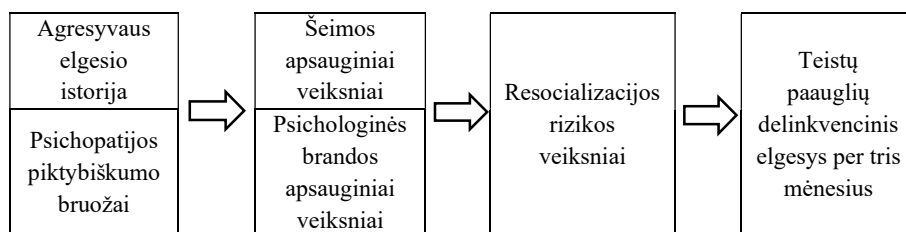
Siekiant įvertinti rizikos ir apsauginių veiksnių mediacinius ryšius buvo tikrinti du modeliai: pirma, kai apsauginiai veiksniai medijuoja ryšį tarp rizikos veiksnių ir delinkvencinio elgesio, ir antra, kai rizikos veiksniai medijuoja ryšį tarp apsauginių veiksnių ir delinkvencinio elgesio. Tyrimo rezultatai parodė, kad agresyvaus elgesio istorija su teistų paauglių elgesiu siejasi per mažesnius psichologinės brandos ir šeimos apsauginius veiksnius. Analogiškas modelis randamas ir vietoj istorinių kintamųjų įvedus psichopatijos piktybiškumo bruožus, kurie atspindi empatijos stoką ir polinkį demonstruoti savo jėgą ir žiaurumą, todėl labiausia sietini su agresyviu elgesiu (Patrick et al., 2009). Gautus rezultatus galima paaiškinti remiantis prielaida, kad piktybiškumo bruožai gali būti priskiriami prie neuropsichologinių veiksnių (Anderson & Kiehl, 2014), kurie, sąveikaudami su aplinkos veiksniais, sutrikdo vaiko socializaciją ir sąlygoja menkus socialinius ryšius tiek šeimoje, tiek už jos ribų (su bendraamžiais, mokytojais). Tai savo ruožtu lemia paauglio chronišką pažeidžiamumą, kuris apsunkina jo psichologinį brendimą (Frick & Viding, 2009) ir pasireiškia nuolat pasikartojančiu delinkvenciniu elgesiu (Seepersad, 2010).

Gauti rezultatai taipogi atskleidė abipusę mediaciją tarp brandos apsauginių veiksnių ir šeimos rizikos veiksnių bei resocializacijos apsauginių veiksnių ir šeimos rizikos veiksnių. Šiuos mediacinius ryšius galima

interpretuoti taip: iš vienos pusės, geresni emociniai, socialiniai ir įveikos įgūdžiai ir didesnis išitraukimas į resocializacijos procesą prognozuoja geresnį paauglio santykį su tėvais, o tai savo ruožtu mažina delinkvencinio elgesio tikimybę, iš kitos pusės, prastas paauglio santykis su tėvais prognozuoja mažesnę psichologinę brandą ir mažesnę išitraukimą į resocializacijos procesą, o tai lemia didesnę delinkvencinio elgesio tikimybę. Kiti autoriai taip pat yra akcentavę ne tiesiogines šeimos veiksnių sąsajas su delinkvenciniu elgesiu, bet per kitus veiksnius (žr. Field, Miguel, & Sanders, 2002; Frías-Armenta & Verdugo, 2013; Gibbs, Giever, & Higgins, 2003; Murray & Farrington, 2010; Walker-Barnes & Mason, 2001). Tėvų santykio su paaugliais ir paauglių elgesio ryšio apibūtinimą pabrėžė Hoeve su bendraautoriais (2009).

Tyrimo rezultatai parodė, kad šeimos apsauginiai veiksniai yra reikšmingi delinkvencinio elgesio kontekste, nes nusveria šeimos rizikos veiksnius, tokiu būdu prognozuodami mažesnę delinkvencinio elgesio tikimybę. Kitaip tariant, geras santykis su vienu iš tėvų gali sumažinti neigiamą prasto santykio su kitu iš tėvų, tėvų nepriežiūros, konfliktiškų santykių, skyrybų ir pan. efektą, o tai dar kartą patvirtina, kad tinkamas tėvų vaidmuo efektyviam paauglių psichosocialiniam funkcionavimui yra labai svarbus (Pearce et al., 2003).

Analizuojant mediacinius brandos ir resocializacijos rizikos ir apsauginių veiksnių ryšius, pastebėta, kad su resocializacija susiję veiksniai medijuoja psichologinės brandos ir delinkvencinio elgesio ryšį. Šie mediaciniai ryšiai rodo, kad psichologinės brandos rodikliai gali padėti numatyti, kiek paauglys ištrauks į resocializacijos procesą ir kaip toliau elgsis. Be to, siekiant užkirsti kelią delinkvenciniam elgesiui, svarbu prioretizuoti į psichologinės brandos vystymą orientuotas intervencijas, kurios savo ruožtu padėtų užtikrinti ir paauglių išitraukimą į elgesio korekcijos procesus.

10 pav. Rizikos ir apsauginių veiksnių kompensacinio efekto modelis, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį artimiausiu metu.

Prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį artimiausiu metu, kompensacinio efekto modelius galima apibendrinti tokia schema (10 pav): paauglių empatijos stoka ir agresyvaus elgesio istorija neigiamai siejasi su

apsauginę funkciją atliekančiais psichologinės brandos veiksniais (gebėjimu reguliuoti savo emocijas ir impulsus, tinkamais socialiniais įgūdžiais ir įveikos būdais) ir artimais santykiais su šeimos nariais. Šie apsauginiai veiksniai mažina paauglių pasipriešinimą jiems siūlomoms intervencijoms, o kuo labiau jie įsitraukia, tuo palankesnė elgesio artimausiu metu prognozė.

4.5. Apibendrinimas ir praktinė reikšmė

Lietuvoje šiuo metu nėra Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu aprobuotos teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizikos vertinimui skirtos metodikos ir praktikai savo darbe yra priversti arba vadovautis nestruktūruoto specialisto sprendimo metodu, kuris nesuteikia patikimo ir validaus pagrindo spręsti apie paauglių rizikos ir apsauginius veiksnius, arba naudoti teistiems suaugusiesiems skirtus vertinimo instrumentus. *Rizikos ir atsako į intervencijas artimausiu metu vertinimo paauglių versija (START:AV)* gali būti naudojama praktikoje, siekiant įvertinti laisvės atėmimo bausmę atliekančių arba probacijos priežiūroje esančių paauglių delinkvencinio elgesio riziką ir planuoti tam kelią užkertančias korekcines intervencijas, nes tyrimo rezultatai patvirtina šios metodikos galimybes prognozuoti skirtingo pobūdžio teistų paauglių delinkvencinį elgesį per tris mėnesius.

Tyrimo metu rasti pataisos namuose esančių ir probacijos tarnyboje prižiūrimų paauglių skirtumai leidžia daryti prielaidą, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantys paaugliai yra labiau pažeidžiama (ir pažeista) paauglių grupė. Be to, rizikos ir apsauginių veiksnių pokyčiai pataisos namuose vyksta gerokai vangiau. Todėl pagalba laisvės atėmimo bausme nuteistiems paaugliams turėtų būti intensyvesnė nei ta, kuri yra teikiama jiems šiuo metu, ir ta, kuri teikiama probacijoje esantiems paaugliams.

Pasaulinė praktika rodo, kad planuojant korekcines intervencijas teistiems asmenims apsauginių veiksnių vaidmuo yra itin akcentuojamas (Wanamaker et al., 2018). Tyrimo rezultatai pagrindžia apsauginių veiksnių reikšmę delinkvencinio elgesio kontekste, todėl viena iš praktinių rekomendacijų yra susijusi su didesnio dėmesio skyrimu paauglių psichosocialinio funkcionavimo stipriosioms pusėms, kurias akcentuojant korekciniame darbe galima tikėtis reikšmingesnių teigiamų pokyčių (Adjorlolo, 2017; Shepherd et al., 2018). Atskirai reiktų išskirti tyrimo metu rastą apsaugančią šeimos veiksnių funkciją, kurios pagrindu galima formuluoti labai svarbią praktinę rekomendaciją su teistais paaugliais dirbantiems specialistams. Kadangi tėvystės įgūdžiai ir ypač paauglio jaučiamas santykis su tėvais yra labai svarbus delinkvencinio elgesio prevencijai, būtina kiek įmanoma labiau skatinti tėvus įsitraukti į resocializacijos procesą, nuolatinį glaudų,

bendradarbiavimą, tėvystės įgūdžių lavinimą, santykio su paaugliais (at)kūrimą ir palaikymą. Į šią rekomendaciją turėtų būti atsižvelgta keliais lygmenimis. Instituciniame lygmenyje – didinant PT ir PN kompetencijas taikyti sisteminį požiūrį ir dirbti ne tik su paaugliu, bet ir jo šeima. Nacionaliniame lygmenyje – į bausmių vykdymą reglamentuojančius teisės aktus įtraukiant sisteminio požiūrio principus, vystant paslaugas, orientuotas į pagalbą šeimai.

Su teistais paaugliais dirbantys specialistai kasdien renka informaciją apie paauglių rizikos ir apsauginius veiksnius, bendraudami tiek su pačiu paaugliu, tiek su jo tėvais / globėjais, mokyklos ir kitų institucijų atstovais. Tyrimas atskleidė, kad PN ir PT darbuotojų renkama informacija yra daugiausiai orientuota į teismo skirtų įpareigojimų vykdymą, t. y. resocializacijos rizikos ir apsauginius veiksnius. Tyrimo metu pastebėta, kad PN ir PT darbuotojai mažiausiai informacijos turi apie paauglių santykius su bendraamžiais, todėl būtų svarbu skatinti specialistus atsižvelgti į visas jų tikslinės grupės psichosocialinio funkcionavimo sritis.

Nors paauglystės amžiaus tarpsnis pasižymi staigiais pokyčiais, tyrime dalyvavusių paauglių rizikos ir apsauginių veiksnių kaita trijų mėnesių laikotarpiu buvo nedidelė. Reikia turėti galvoje, kad teigiamus rizikos ir apsauginių veiksnių pokyčius apsunkina paauglių psichopatijos bruožai ir kriminalinės nuostatos, todėl, sudarant individualius paauglių resocializacijos planus, būtų svarbu numatyti priemones, padedančias sumažinti šių veiksnių poveikį.

5. TYRIMO RIBOTUMAI IR GAIRĖS TOLIMESNIEMS TYRIMAMS

Galima išskirti keletą šio tyrimo ribotumų, į kuriuos būtų galima atsižvelgti planuojant panašius tyrimus ateityje. Pirmas ribotumas susijęs su tyrimo imtimi. Dalyvauti tyrime paauglius kvietė su jais dirbantys probacijos ir pataisos namų darbuotojai, remdamiesi pagrindiniais atrankos kriterijais: paauglių amžiumi (ne vyresni nei 18 metų) ir likusia bausmės / priežiūros trukme (ne mažiau nei trys mėnesiai). Kaip bebūtų, yra tikėtina, kad paauglių ir jų tėvų / globėjų sutikimą dalyvauti tyrime galėjo lemti PN ir PT darbuotojų jiems perduodama informacija apie tyrimą. Mūsų tyrime dalyvavo 159 probacijoje prižiūrimi paaugliai, atitinkantys maždaug 48 proc. kasdien

probacijoje prižiūrimų paauglių⁴, ir 30 pataisos namuose bausmę atliekančių paauglių, atitinkantys 59 proc. laisvės atėmimo bausmę atliekančių paauglių iki 18 metų. Tačiau duomenų, kiek paauglių ar jų tėvų / globėjų nesutiko dalyvauti tyrime, neturime. Todėl patogiosios atrankos būdu surinkta imtis neužtikrina imties reprezentatyvumo. Planuojant tolimesnius tyrimus, būtų svarbu įvertinti atsisakiusiųjų dalyvauti tyrime motyvus ir demografines charakteristikas, kurios padėtų palyginti tyrime dalyvaujančių ir nedalyvaujančių paauglių grupes ir įvertinti šių grupių homogeniškumą. Taip pat reikia paminėti, kad santykinai maža pataisos įstaigoje bausmę atliekančių paauglių imtis neleido atlikti išsamesnės analizės, vertinančios būtent šios paauglių grupės rizikos ir apsauginių veiksmų bei jų sąveikos reikšmę prognozuojant delinkvencinį elgesį. Į tolimesnius tyrimus būtų svarbu įtraukti ir moteriškos lyties paauglių grupę, siekiant įvertinti lyčių ypatumus delinkvencinio elgesio prognozės kontekste.

Maža tyrimo imtis apribojo duomenų statistinės analizės galimybes. Rastos sąveikos tarp atskirų rizikos ir apsauginių veiksmų, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį, nebuvo apjungtos į vieną bendrą modelį, nes modelio tikrinimui reikalinga užtikrinti bent 15 stebėjimų vienam kintamajam (Kline, 1998). Be to, naudojant didžiausio tikėtumo (angl. *Maximum Likelihood*) metodą turi būti užtikrinta duomenų normalumo sąlyga (De Carvalho & Chima, 2014). Todėl būtų svarbu didesnėje teistų paauglių imtyje patikrinti bendrą rizikos ir apsauginių veiksmų sąveikos prognostinį modelį.

Kitas šio tyrimo ribotumas yra susijęs su duomenų rinkimo būdu. Siekdami rizikos ir apsauginių veiksmų vertinimui surinkti kuo daugiau informacijos, šiame tyrime pasirinkome strategiją apklausti su teistais paaugliais dirbančius PN ir PT darbuotojus, kurie nuolat bendrauja su paaugliais, jų tėvais ar globėjais, mokyklų, policijos atstovais, renka informaciją iš kitų šaltinių. Toks duomenų rinkimo būdas gali būti pranašesnis už interviu su paaugliais, kurių pateikiama informacija pirmą kartą matomam interviuotojui gali būti nepatikima ir socialiai pageidaujama (Grove et al., 2000). Tačiau interviu su PN ir PT darbuotojais atskleidė tam tikrus ribotumus, nes specialistai galėjo detaliai papasakoti apie teismo skirtų priemonių vykdymo ypatumus, tačiau dažnai neturėjo informacijos apie kitas svarbias paauglio psichosocialinio funkcionavimo sritis, pavyzdžiui, santykius su bendraamžiais, kasdienius įvykius, turinčius įtakos paauglio elgesiui, ir pan. Reikia pastebėti, kad

⁴ Remiantis Kalėjimų departamento ataskaita, 2018 metų sausio 1 d. į probacijos tarnybų registrus buvo įtraukta 330 vyriškos lyties nepilnamečių.

duomenų prigimtis taip pat galėjo turėti įtakos paauglių rizikos ir apsauginių veiksnių pokyčių vertinimui. Juolab kad PN ir PT darbuotojų turimos informacijos apie tikslinę grupę kiekis ir kokybė priklauso nuo jų kvalifikacijos ir motyvacijos dirbti su paaugliais, matyti ir siekti jų elgesio pokyčių, o taip pat ir dalyvauti tyrime. Todėl atliekant tolimesnius tyrimus būtų vertinga interviu su specialistais metu gautą informaciją papildyti informacija, gauta iš paauglių ir jų tėvų, tokiu būdu susidarant pilnesnį ir išsamesnį vaizdą apie rizikos ir apsauginius veiksnius. Be to, reikia pastebėti, kad tyrime dalyvavo paaugliai, esantys skirtinguose jiems skirtos priežiūros ar bausmės atlikimo etapuose, o tai galėjo turėti reikšmės rizikos ir apsauginių veiksnių pokyčiams. Taigi tolimesni tyrimai galėtų būti skirti prielaidos, kad rizikos ir apsauginių veiksnių kaita priežiūros ar bausmės atlikimo laikotarpiu nėra tolygi, patikrinimui.

Kalbant apie duomenų rinkimo būdus reikia pažymėti, kad tyrime skirtingų veiksnių vertinimui buvo naudojami skirtingi –minėtasis interviu ir paauglių savistatos – metodai. Kai kurie autoriai išreiškia abejones dėl to, kiek savistata yra tinkama rizikos veiksnių vertinimui (pvz., Edens, Hart, Johnson, Johnson, & Olver, 2000), nes nusikaltimus įvykdę asmenys gali iškreipti duomenis apie save, manipuliuodami ir siekdami tam tikros naudos; be to, savistatos klausimynų pildymui reikalingas tam tikras raštingumo ir supratimo lygis. Todėl skirtingas vertinimo būdas galėjo nulemti gautus rezultatus. Tačiau Walters (2006) atlikta studija, kurios metu buvo analizuojami skirtingų rizikos vertinimo instrumentų ir savistatos klausimynų ryšio su pakartotiniu kriminaliniu elgesiu efekto dydžiai, parodė, kad paauglių imtyse efekto dydžio skirtumas nėra statistiškai reikšmingas. Todėl būtų reikalingi tolimesni tyrimai, kuriuose būtų galima įvertinti skirtingais būdais vertintų tų pačių rizikos ir apsauginių veiksnių prognostinę reikšmę.

Trečia, remdamiesi teorinėmis prielaidomis ir kitų autorių atliktais tyrimais, išskyrėme keturis rizikos ir apsauginių veiksnių faktorius, kurie atspindi vidines paauglio psichosocialinės brandos charakteristikas, elgesio ypatumus ir santykius su paauglystėje itin svarbiais socializacijos šaltiniais: tėvais ir bendraamžiais. Nors atlikta analizė parodė šių faktorių svarbą ir unikalumą prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį, reikia pastebėti, kad kai kurie svarbūs kriminalinės rizikos veiksniai nebuvo įtraukti, pavyzdžiui, bendruomeninis kontekstas: laisvalaikio leidimo būdai, santykiai su kitais reikšmingais suaugusiaisiais (treneriais, mokytojais, giminaičiais). Todėl atliekant tolimesnius tyrimus būtų svarbu analizuoti ir santykių su kitais socializacijos šaltiniais reikšmę, prognozuojant paauglių delinkvencinį elgesį. Tuo pačiu būtina pažymėti, kad tyrimo metu išryškėjusi teistų paauglių psichologinės brandos ir šeimos apsauginių veiksnių svarba tolimesnio

delinkvencinio elgesio prognozei suponuoja nuodugnesnių šios srities tyrimų poreikį.

Ketvirta, remdamiesi žiniomis apie paauglystėje itin greitai vykstančius psichosocialinio funkcionavimo pokyčius ir tyrime naudoto START:AV instrumento pateiktomis rekomendacijomis, teistų paauglių delinkvencinį elgesį matavome per tris mėnesius. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad daugelyje tyrimų pasirenkamas kriminalinio recidyvo, ypač sunkesnių nusikaltimų, laikotarpis yra vieneri arba dveji metai, stiprybių ir sunkumų prognostinės reikšmės ilgalaikėje perspektyvoje vertinimui būtų reikalinga atlikti tolimesnius tyrimus. Taip pat mūsų tyrime nebuvo vertinta korekcinių intervencijų įtaka nei rizikos ir apsauginių veiksnių dinamikai, nei jų prognostinei vertei, todėl išsamesni tyrimai padėtų suformuluoti praktikams vertingas rekomendacijas apie intervencijų planavimo ir įgyvendinimo efektyvumą rizikos ir apsauginių veiksnių vertinimo kontekste.

IŠVADOS

1. Rizikos ir apsauginiai veiksniai yra tarpusavyje susijusios teistų paauglių psichosocialinį funkcionavimą atspindinčios charakteristikos:
 - 1.1. Rizikos ir apsauginiai veiksniai tarpusavyje siejasi atvirkštiniu ryšiu: esant daugiau rizikos veiksnių, randama mažiau apsauginių veiksnių, ir atvirkščiai.
 - 1.2. Teistų paauglių rizikos veiksniai teigiamai, o apsauginiai veiksniai neigiamai koreliuoja su asocialaus elgesio istorija bei psichopatijos neslopavimo ir piktybiškumo bruožais; su psichopatijos įžūlumo bruožais jie siejasi priešingai.
 - 1.3. Paaugliai su stipriau išreikštu delinkvenciniu elgesiu turi daugiau rizikos ir mažiau apsauginių veiksnių: laisvės atėmimo bausmę atliekantiems paaugliams labiau būdingi rizikos veiksniai, atspindintys psichologinį nebrandumą, prastesnę tėvų vaidmenį ir su bendraamžiais susijusius sunkumus. Be to, jie pasižymi labiau išreikštais psichopatijos neslopavimo bruožais ir asocialesniu elgesiu praeityje. Probacijos priežiūroje esantys paaugliai pasižymi geresniais santykiais su tėvais ir aukštesniais psichopatijos įžūlumo įverčiais.
2. Psichologinę brandą, resocializacijos aspektus, santykius su tėvais ir bendraamžiais atspindintys rizikos ir apsauginiai veiksniai yra dinamiški ir jų kaitą galima prognozuoti:
 - 2.1. Taikant įprastines priežiūros ar bausmių vykdymo priemones per tris mėnesius rizikos ir apsauginiai veiksniai reikšmingai pakinta iki 8 proc. atvejų. Daugiausia pokyčiai vyksta resocializacijos srityje, o psichologinės brandos ir santykių su bendraamžiais rizikos ir apsauginių veiksnių kaita yra mažiausia.
 - 2.2. Teistų paauglių apsauginių veiksnių mažėjimą ir rizikos veiksnių didėjimą trijų mėnesių laikotarpiu numato labiau išreikštos kriminalinės nuostatos ir psichopatijos neslopavimo bruožai. Psichopatijos įžūlumo bruožai padeda numatyti paauglių santykių su tėvais prastėjimą.
3. Rizikos ir apsauginių veiksnių pagalba galima prognozuoti delinkvencinio elgesio pasireiškimą artimiausioje ateityje:
 - 3.1. Teistų paauglių smurtinio elgesio prognozei trijų mėnesių laikotarpyje yra reikšmingi santykiai su tėvais, psichopatijos piktybiškumo ir neslopavimo

bruožai bei asocialaus elgesio, ypač fizinės agresijos ir taisyklių nesilaikymo, istorija.

- 3.2. Nesmurtinių nusikaltimų prognozei yra reikšmingas tiek bendro rizikos veiksnių kiekio, tiek atskirų jų kategorijų raiška. Nuo nesmurtinių nusikaltimų teistus paauglius apsaugo tokie veiksniai kaip draugystė su prosocialiais bendraamžiais ir įsitraukimas į resocializacijos procesą.
 - 3.3. Teistų paauglių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą trijų mėnesių laikotarpiu galima numatyti, remiantis prastais santykiais su tėvais ir psichopatijos įžūlumo bruožais.
 - 3.4. Savavališko teistų paauglių nedalyvavimo jiems skirtose veiklose prediktoriais yra psichologinės brandos stoka, prasti santykiai su tėvais ir resocializacijos sunkumai, taip pat fizinės agresijos istorija ir psichopatijos neslopavimo bruožai. Didesnis bendras apsauginių veiksnių kiekis numato, kad toks teistų paauglių elgesys yra mažiau tikėtinas.
4. Skirtingi teoriniai modeliai paaiškina atskirų rizikos ir apsauginių veiksnių tarpusavio sąveiką, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį.
 - 4.1. Tiesioginio efekto modelį patvirtina rizikos ir apsauginių veiksnių visumos reikšmingumas, prognozuojant teistų paauglių delinkvencinį elgesį.
 - 4.2. Amortizuojantis modelis atsiskleidžia per psichopatijos neslopavimo bruožų sąsajos su delinkvenciniu elgesiu priklausomybę nuo teistų paauglių įsitraukimo į resocializacijos procesą: jeigu paaugliai aktyviai įsitraukia į jiems siūlomas intervencijas, impulsų reguliavimo sunkumai tampa nereikšmingi.
 - 4.3. Kompensacinio modelio mediacinis efektas išryškėja per ankstesnės agresijos istorijos ir psichopatijos piktybiškumo bruožų reikšmę, numatant mažesnę teistų paauglių psichologinę brandą ir prastesnius santykius su tėvais, kurie savo ruožtu prognozuoja delinkvencinį elgesį.
 - 4.4. Kompensacinio modelio delinkvencinio elgesio riziką mažinantį efektą atskleidžia labiau psichologiškai subrendusių ir geriau su tėvais sutariančių paauglių didesnis įsitraukimas į resocializacijos procesą, kuris numato mažiau teisės ar socialinių normų pažeidimų per tris mėnesius.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Abidin, Z., Davoren, M., Naughton, L., Gibbons, O., Nulty, A., & Kennedy, H. G. (2013). Susceptibility (risk and protective) factors for in-patient violence and self-harm: Prospective study of structured professional judgement instruments START and SAPROF, DUNDRUM-3 and DUNDRUM-4 in forensic mental health services. *BMC Psychiatry, 13*(1), 197. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-13-197>
- Adjorlolo, S. (2017). Biological protective factors of criminal offending: Implications for risk assessment research and practice. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology, 28*(1), 108–132. <https://doi.org/10.1080/14789949.2016.1261175>
- Ahmadi, K., Khodadadi Sangdeh, J., Aminimanesh, S., Mollazamani, A., & Khanzade, M. (2013). The role of parental monitoring and affiliation with deviant peers in adolescents' sexual risk taking: Toward an interactional model. *International Journal of High Risk Behaviors & Addiction, 2*(1), 22–27. <https://doi.org/10.5812/ijhrba.8554>
- Alarid, L. F., & Rangel, L. M. (2018). Completion and recidivism rates of high-risk youth on probation: Do home visits make a difference? *The Prison Journal, 98*(2), 143–162. <https://doi.org/10.1177/0032885517753152>
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (Fifth Edition). American Psychiatric Association. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Anderson, N. E., & Kiehl, K. A. (2014). Psychopathy: developmental perspectives and their implications for treatment. *Restorative Neurology and Neuroscience, 32*(1), 103–117. <https://doi.org/10.3233/RNN-139001>
- Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). *The psychology of criminal conduct (5th ed.)*. Anderson Publishing Co.
- Andrews, D. A., Bonta, J., & Wormith, J. S. (2011). The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention? *Criminal Justice and Behavior, 38*(7), 735–755. <https://doi.org/10.1177/0093854811406356>
- Baleišienė, R. ir Barkauskienė, R. (2007). Asocialaus elgesio ir sąitų su mokykla sąsajos paauglystėje. *Socialinis darbas, 6*(2), 124–133.

- Banse, R., Koppehele-Gossel, J., Kistemaker, L. M., Werner, V. A., & Schmidt, A. F. (2013). Pro-criminal attitudes, intervention, and recidivism. *Aggression and Violent Behavior, 18*(6), 673–685. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.07.024>
- Barnes, A. R. (2017). *An assessment of protective factors in predicting juvenile reoffending*. Doctoral Thesis. Michigan State University. Retrieved from https://d.lib.msu.edu/etd/4534/datastream/OBJ/download/AN_ASSESSMENT_OF_PROTECTIVE_FACTORS_IN_PREDICTING_JUVENILE_REOFFENDING.pdf
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*(6), 1173. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.51.6.1173>
- Barriga, A. Q., Gibbs, J. C., Potter, G. B., & Liau, A. K. (2001). *How I Think (HIT) questionnaire manual*. Research Press.
- Baumeister, R. F., Gailliot, M., DeWall, C. N., & Oaten, M. (2006). Self-regulation and personality: How interventions increase regulatory success, and how depletion moderates the effects of traits on behavior. *Journal of Personality, 74*(6), 1773–1802. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00428.x>
- Beech, A. R., & Ward, T. (2004). The integration of etiology and risk in sexual offenders: A theoretical framework. *Aggression and Violent Behavior, 10*(1), 31–63. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2003.08.002>
- Berg, J. M., Lilienfeld, S. O., & Sellbom, M. (2017). The role of boldness in psychopathy: A study of academic and clinical perceptions. *Personality Disorders, 8*(4), 319–328. <https://doi.org/10.1037/per0000247>
- Bersani, B. E., & Doherty, E. E. (2018). Desistance from offending in the twenty-first century. *Annual Review of Criminology, 1*(1), 311–334. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-032317-092112>
- Boduszek, D., Adamson, G., Shevlin, M., & Hyland, P. (2012). The role of personality in the relationship between criminal social identity and criminal thinking style within a sample of prisoners with learning difficulties. *Journal of Learning Disabilities and Offending Behaviour, 3*(1), 12–23. <https://doi.org/10.1108/20420921211236771>

- Boduszek, D., Dhingra, K., & Debowska, A. (2016a). The integrated psychosocial model of criminal social identity (IPM-CSI). *Deviant Behavior*, 37(9), 1023–1031. <https://doi.org/10.1080/01639625.2016.1167433>
- Boduszek, D., Dhingra, K., & Debowska, A. (2016b). The moderating role of psychopathic traits in the relationship between period of confinement and criminal social identity in a sample of juvenile prisoners. *Journal of Criminal Justice*, 44, 30–35. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2015.11.005>
- Boduszek, D., & Hyland, P. (2011). The theoretical model of criminal social identity: Psycho-social perspective. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 4(1), 604–615.
- Boduszek, D., Hyland, P., Pedziszczak, J., & Kielkiewicz, K. (2012). Criminal attitudes, recidivistic behaviour, and the mediating role of associations with criminal friends: An empirical investigation within a prison sample of violent offenders. *Europe's Journal of Psychology*, 8, 18–31. <https://doi.org/10.5964/ejop.v8i1.296>
- Boduszek, D., McLaughlin, C., & Hyland, P. (2011). Criminal attitudes of ex-prisoners: The role of personality, antisocial friends and recidivism. *The Internet Journal of Criminology*, 9, 1–10.
- Bonta, J., & Andrews, D. A. (2016). *The psychology of criminal conduct (6th ed.)*. Routledge.
- Borum, R., Lodewijks, H., Bartel, P. A., Forth, A. E., Lodewijks, H., Bartel, P. A., & Forth, A. E. (2011, April 27). *Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY)*. Handbook of Violence Risk Assessment. <https://doi.org/10.4324/9780203843666-10>
- Bourgon, G., & Bonta, J. (2014). Reconsidering the Responsivity Principle: A Way to Move Forward. *Federal Probation: A Journal of Correctional Philosophy and Practice*, 78, 3-10. <http://www.uscourts.gov/uscourts/FederalCourts/PPS/Fedprob/2014-09/move-forward.html>
- Brogan, L., Haney-Caron, E., NeMoyer, A., & DeMatteo, D. (2015). Applying the risk-needs-responsivity (RNR) model to juvenile justice. *Criminal Justice Review*, 40(3), 277–302. <https://doi.org/10.1177/0734016814567312>

- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2007). The bioecological model of human development. In *Handbook of Child Psychology. Vol. 1. Theoretical models of human development* (pp. 793–828). American Cancer Society. <https://doi.org/10.1002/9780470147658.chpsy0114>
- Brooks Holliday, S., Heilbrun, K., & Fretz, R. (2012). Examining improvements in criminogenic needs: The risk reduction potential of a structured re-entry program. *Behavioral Sciences & the Law*, *30*(4), 431–447. <https://doi.org/0.1002/bsl.2016>
- Brown, S. L., Amand, M. D. S., & Zamble, E. (2009). The dynamic prediction of criminal recidivism: A three-wave prospective study. *Law and Human Behavior*, *33*(1), 25–45. <https://doi.org/10.1007/s10979-008-9139-7>
- Brunelle, N., Brochu, S., & Cousineau, M.-M. (2000). Drug-crime relations among drug-consuming juvenile delinquents: A tripartite model and more. *Contemporary Drug Problems*, *27*(4), 835–866. <https://doi.org/10.1177/009145090002700406>
- Brunelle, N., Tremblay, J., Blanchette-Martin, N., Gendron, A., & Tessier, M. (2014). Relationships between drugs and delinquency in adolescence: Influence of gender and victimization experiences. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, *23*(1), 19–28. <https://doi.org/10.1080/1067828X.2012.735488>
- Burt, S. A., & Donnellan, M. B. (2009). Development and validation of the Subtypes of Antisocial Behavior Questionnaire. *Aggressive Behavior*, *35*(5), 376–398. <https://doi.org/10.1002/ab.20314>
- Burt, S. A., & Donnellan, M. B. (2010). Evidence that the Subtypes of Antisocial Behavior questionnaire (STAB) predicts momentary reports of acting-out behaviors. *Personality and Individual Differences*, *48*(8), 917–920. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.02.021>
- Burt, S. A., Donnellan, M. B., Iacono, W. G., & McGue, M. (2011). Age-of-onset or behavioral sub-types? A prospective comparison of two approaches to characterizing the heterogeneity within antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *39*(5), 633–644. <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9491-9>
- Calkins, S. D., & Keane, S. P. (2009). Developmental origins of early antisocial behavior. *Development and Psychopathology*, *21*(4), 1095–1109. <https://doi.org/10.1017/S095457940999006X>

- Campbell, M. A., Schmidt, F., & Wershler, J. (2016). Juvenile risk assessment. In R. J. R. Levesque (Ed.), *Encyclopedia of Adolescence* (pp. 1–21). Springer International Publishing.
- Campistol, C., & Aebi, M. F. (2018). Are juvenile criminal justice statistics comparable across countries? A study of the data available in 45 European nations. *European Journal on Criminal Policy and Research*, *24*(1), 55–78. <https://doi.org/10.1007/s10610-017-9345-2>
- Carroll, A., Houghton, S., Durkin, K., & Hattie, J. A. (2009). *Adolescent reputations and risk: Developmental trajectories to delinquency*. Springer-Verlag.
- Casey, S. (2011a). Elements of psychological maturity and its influence on antisocial and criminal behavior. *Open Criminology Journal*, *4*(Suppl 1-M1), 32–39. <https://doi.org/10.2174/1874917801104010032>
- Casey, S. (2011b). Understanding young offenders: Developmental criminology. *Open Criminology Journal*, *4*, 13–22. <https://doi.org/10.2174/1874917801104010013>
- Catalano, R. F., & Hawkins, J. D. (1996). The social development model: A theory of antisocial behavior. In J. D. Hawkins (Ed.), *Cambridge criminology series. Delinquency and crime: Current theories* (pp. 149–197). Cambridge University Press.
- Cauffman, E., & Steinberg, L. (2012). Emerging findings from research on adolescent development and juvenile justice. *Victims & Offenders*, *7*(4), 428–449. <https://doi.org/10.1080/15564886.2012.713901>
- Cawson, P., Berridge, D., Barter, C., & Renold, E. (2004). Physical and sexual violence between children living in residential settings: Exploring perspectives and experiences. *End of Award Report to ESRC. London: NSPCC and University of Luton*.
- Chriss, J. J. (2007). The functions of the social bond. *The Sociological Quarterly*, *48*(4), 689–712. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2007.00097.x>
- Chu, C. M., Daffern, M., Thomas, S. D. M., Ang, Y., & Long, M. (2014). Criminal attitudes and psychopathic personality attributes of youth gang offenders in Singapore. *Psychology, Crime & Law*, *20*(3), 284–301. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2013.772182>

- Cicchetti, D. V. (1994). Guidelines, criteria, and rules of thumb for evaluating normed and standardized assessment instruments in psychology. *Psychological Assessment*, 6(4), 284. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.6.4.284>
- Clarke, D. (2017). *The effect of risk factors on recidivism among juveniles from the perspectives of juvenile justice professionals*. Doctoral Thesis. Walden University. Retrieved from <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/3981/>
- Cleckley, H. M. (1988). *The mask of sanity. An attempt to clarify some issues about the so-called psychopathic personality*. Retrieved from http://www.cix.co.uk/~klockstone/sanity_1.pdf
- Cleveland, M. J., Feinberg, M. E., Bontempo, D. E., & Greenberg, M. T. (2008). The role of risk and protective factors in substance use across adolescence. *Journal of Adolescent Health*, 43(2), 157–164. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2008.01.015>
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155-159. <https://doi.org/10.1037//0033-2909.112.1.155>
- Collins, W. A., & Laursen, B. (2000). Adolescent relationships: The art of fugue. In C. Hendrick & S. S. Hendrick (Eds.), *Close relationships: A sourcebook* (pp. 59–69). Sage Publications, Inc.
- Compas, B. E., Hinden, B. R., & Gerhardt, C. A. (1995). Adolescent development: Pathways and processes of risk and resilience. *Annual Review of Psychology*, 46, 265–293. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.46.020195.001405>
- Cooke, D. J., Michie, C., Hart, S. D., & Clark, D. A. (2004). Reconstructing psychopathy: Clarifying the significance of antisocial and socially deviant behavior in the diagnosis of psychopathic personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 18(4), 337-357. <https://doi.org/10.1521/pedi.18.4.337.40347>
- Cooke, D. J., Michie, C., & Hart, S. D. (2006). Facets of clinical psychopathy: Toward clearer measurement. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 91-106). New York: The Guilford Press.
- Cortina, J. M. (1993). What is coefficient alpha? An examination of theory and applications. *Journal of Applied Psychology*, 78(1), 98-104. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.1.98>

- Cottle, C. C., Lee, R. J., & Heilbrun, K. (2001). The prediction of criminal recidivism in juveniles: A meta-analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 28(3), 367–394. <https://doi.org/10.1177/0093854801028003005>
- Cuervo, K., Villanueva, L., González, F., Carrión, C., & Busquets, P. (2015). Characteristics of young offenders depending on the type of crime. *Psychosocial Intervention*, 24(1), 9–15. <https://doi.org/10.1016/j.psi.2014.11.003>
- Cullen, F. T. (2012). Taking rehabilitation seriously: Creativity, science, and the challenge of offender change. *Punishment & Society*, 14(1), 94–114. <https://doi.org/10.1177/1462474510385973>
- Cullen, F. T., & Gendreau, P. (2001). From nothing works to what works: Changing professional ideology in the 21st century. *The Prison Journal*, 81(3), 313–338. <https://doi.org/10.1177/0032885501081003002>
- Daffern, M., Klepfisz, G., Sweller, T., & Day, A. (2019). Measuring the intermediate effects of offense-focused intervention on offenders. In D. L. L. Polaschek, A. Day, & C. R. Hollin (Eds), *Wiley International Handbook of Correctional Psychology* (pp. 395–409). Hoboken, NJ: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781119139980.ch24>
- Davidson-Arad, B., Benbenishty, R., & Golan, M. (2009). Comparison of violence and abuse in juvenile correctional facilities and schools. *Journal of Interpersonal Violence*, 24(2), 259–279. <https://doi.org/10.1177/0886260508317183>
- Day, D. M., Nielsen, J. D., Ward, A. K., Sun, Y., Rosenthal, J. S., Duchesne, T., Bevc, I., & Rossman, L. (2012). Long-term follow-up of criminal activity with adjudicated youth in Ontario: Identifying offence trajectories and predictors/correlates of trajectory group membership. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*. <https://doi.org/10.3138/cjccj.2011.E10>
- De Carvalho, J., & Chima, F. O. (2014). Applications of structural equation modeling in social sciences research. *American International Journal of Contemporary Research*, 4(1), 6–11. Retrieved from http://www.aijcrnet.com/journals/Vol_4_No_1_January_2014/2.pdf
- de Vries Robbé, M. (2014). *Protective factors: Validation of the structured assessment of protective factors for violence risk in forensic psychiatry*. Doctoral Thesis, Radboud Universiteit Nijmegen, Van der Hoeven Kliniek. Retrieved from <https://irp->

cdn.multiscreensite.com/f430bf1b/DESKTOP/pdf/phd+thesis+protective+
factors.+michiel+de+vries+robbe.pdf

- de Vries Robbé, Michiel, Mann, R. E., Maruna, S., & Thornton, D. (2015). An exploration of protective factors supporting desistance from sexual offending. *Sexual Abuse*, 27(1), 16–33. <https://doi.org/10.1177/1079063214547582>
- DeLisi, M. (2009). Psychopathy is the unified theory of crime. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 7(3), 256–273. <https://doi.org/10.1177/1541204009333834>
- Dembo, R., Briones-Robinson, R., Barrett, K., Winters, K. C., Schmeidler, J., Ungaro, R., Karas, L. M., Belenko, S., & Gullledge, L. (2013). The mental health, substance use, and delinquency among truant youths in a brief intervention project: A longitudinal study. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 21(3), 176–192. <https://doi.org/10.1177/1063426611421006>
- Desmarais, S. L., Sellers, B. G., Viljoen, J. L., Cruise, K. R., Nicholls, T. L., & Dvoskin, J. A. (2012). Pilot implementation and preliminary evaluation of START:AV assessments in secure juvenile correctional facilities. *International Journal of Forensic Mental Health*, 11(3), 150–164. <https://doi.org/10.1080/14999013.2012.737405>
- Dhingra, K., & Boduszek, D. (2013). Psychopathy and criminal behavior: A psychosocial research perspective. *Journal of Criminal Psychology*, 3(2), 83–107. <https://doi.org/10.1108/JCP-06-2013-0014>
- Dishion, T. J., & Patterson, G. R. (2006). The development and ecology of antisocial behavior in children and adolescents. In *Developmental psychopathology: Risk, disorder, and adaptation, Vol. 3, 2nd ed* (pp. 503–541). John Wiley & Sons Inc.
- Dodge, K. A., & Pettit, G. S. (2003). A biopsychosocial model of the development of chronic conduct problems in adolescence. *Developmental Psychology*, 39(2), 349–371. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.2.349>
- Douglas, K. S., & Reeves, K. A. (2010). *Historical-Clinical-Risk management-20 (HCR-20) violence risk assessment scheme: rationale, application, and empirical overview*. In R. K. Otto & K. S. Douglas (Eds.) *Handbook of Violence Risk Assessment* (pp. 147–186). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203843666-15>

- Douglas, K. S., & Skeem, J. L. (2005). Violence risk assessment: Getting specific about being dynamic. *Psychology, Public Policy, and Law*, *11*(3), 347-383. <https://doi.org/10.1037/1076-8971.11.3.347>
- Draycott, S., Kirkpatrick, T., & Askari, R. (2012). An idiographic examination of patient progress in the treatment of dangerous and severe personality disorder: A reliable change index approach. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, *23*(1), 108–124. <https://doi.org/10.1080/14789949.2010.481720>
- Edens, J. F., Hart, S. D., Johnson, D. W., Johnson, J. K., & Olver, M. E. (2000). Use of the Personality Assessment Inventory to assess psychopathy in offender populations. *Psychological Assessment*, *12*(2), 132-139. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.12.2.132>
- Eder, D., & Nenga, S. K. (2006). Socialization in adolescence. In J. Delamater (Ed.), *Handbooks of sociology and social research. Handbook of social psychology* (p. 157–182). Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Evans, P. J. (2017). *Challenging pro-criminal attitudes and behaviours of juvenile offenders* Thesis, Monash University. <https://doi.org/10.4225/03/59754ffe43463>
- Fanniff, A. M., Schubert, C. A., Mulvey, E. P., Iselin, A.-M. R., & Piquero, A. R. (2017). Risk and outcomes: Are adolescents charged with sex offenses different from other adolescent offenders? *Journal of Youth and Adolescence*, *46*(7), 1394–1423. <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0536-9>
- Fanti, K. A., Kyranides, M. N., Drislane, L. E., Colins, O. F., & Andershed, H. (2016). Validation of the Greek Cypriot translation of the Triarchic Psychopathy Measure. *Journal of Personality Assessment*, *98*(2), 146–154. <https://doi.org/10.1080/00223891.2015.1077452>
- Farrington, D. P. (Ed.). (2008). *Integrated developmental and life-course theories of offending* (1st edition). Transaction Publishers.
- Farrington, D. P., Ttofi, M. M., & Piquero, A. R. (2016). Risk, promotive, and protective factors in youth offending: Results from the Cambridge study in delinquent development. *Journal of Criminal Justice*, *45*, 63–70. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.02.014>
- Farrington, D. P., Ullrich, S., & Salekin, R. T. (2010). Environmental influences on child and adolescent psychopathy. In R. T. Salekin & D. R.

- Lynam (Eds.), *Handbook of Child and Adolescent Psychopathy* (p. 202–230). The Guilford Press.
- Fazel, S., Wolf, A., Vazquez-Montes, M., & Fanshawe, T. R. (2019). Prediction of violent reoffending in prisoners and individuals on probation: A Dutch validation study (OxRec). *Scientific Reports*, *9*(1), 841–864. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-37539-x>
- Field, T., Diego, M., & Sanders, C. (2002). Adolescents' parent and peer relationships. *Adolescence*, *37*(145), 121-130.
- Finkel, E. J., DeWall, C. N., Slotter, E. B., McNulty, J. K., Pond, R. S., Jr., & Atkins, D. C. (2012). Using I³ theory to clarify when dispositional aggressiveness predicts intimate partner violence perpetration. *Journal of Personality and Social Psychology*, *102*(3), 533-549. <https://doi.org/10.1037/a0025651>
- Fitzpatrick, K. M. (1997). Fighting among America's youth: A risk and protective factors approach. *Journal of Health and Social Behavior*, *38*(2), 131. <https://www.jstor.org/stable/2955421>
- Folk, J. B., Stuewig, J. B., Blasko, B. L., Caudy, M., Martinez, A. G., Maass, S., Taxman, F. S., & Tangney, J. P. (2018). Do demographic factors moderate how well criminal thinking predicts recidivism? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *62*(7), 2045–2062. <https://doi.org/10.1177/0306624X17694405>
- Frías-Armenta, M., & Verdugo, V. C. (2013). *Environmental and individual factors in adolescent antisociality: A structural model of Mexican teenagers*. Retrieved from <https://www.sascv.org/ijcjs/pdfs/marthavictorijcjs2013vol8issue2.pdf>
- Frick, P. J. (2009). Extending the construct of psychopathy to youth: Implications for understanding, diagnosing, and treating antisocial children and adolescents. *The Canadian Journal of Psychiatry*, *54*(12), 803–812. <https://doi.org/10.1177/070674370905401203>
- Frick, P. J. (2012). Developmental pathways to conduct disorder: Implications for future directions in research, assessment, and treatment. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, *41*(3), 378–389. <https://doi.org/10.1080/15374416.2012.664815>
- Frick, P. J., Cornell, A. H., Barry, C. T., Bodin, S. D., & Dane, H. E. (2003). Callous-unemotional traits and conduct problems in the prediction of conduct problem severity, aggression, and self-report of delinquency.

- Journal of Abnormal Child Psychology*, 31(4), 457–470.
<https://doi.org/10.1023/a:1023899703866>
- Frick, P. J., Kimonis, E. R., Dandreaux, D. M., & Farell, J. M. (2003). The 4 year stability of psychopathic traits in non-referred youth. *Behavioral Sciences & the Law*, 21(6), 713–736. <https://doi.org/10.1002/bsl.568>
- Frick, P. J., Ray, J. V., Thornton, L. C., & Kahn, R. E. (2014). Annual research review: A developmental psychopathology approach to understanding callous-unemotional traits in children and adolescents with serious conduct problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(6), 532–548. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12152>
- Frick, P. J., & Viding, E. (2009). Antisocial behavior from a developmental psychopathology perspective. *Development and Psychopathology*, 21(4), 1111–1131. <https://doi.org/10.1017/S0954579409990071>
- Frick, P. J., & White, S. F. (2008). Research review: The importance of callous-unemotional traits for developmental models of aggressive and antisocial behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 359–375. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01862.x>.
- Fritz, M. V., Wiklund, G., Kuposov, R. A., af Klinteberg, B., & Ruchkin, V. V. (2008). Psychopathy and violence in juvenile delinquents: What are the associated factors? *International Journal of Law and Psychiatry*, 31(3), 272–279. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2008.04.010>
- Gibbs, J. C., Potter, G. B., & Goldstein, A. P. (2012). *EQUIP programa. Nepilnamečių mokymas mąstyti ir elgtis atsakingai taikant savitarpio pagalbos metodą*. Vilnius: Eugrimas.
- Gibbs, J. J., Giever, D., & Higgins, G. E. (2003). A test of Gottfredson and Hirschi's general theory using structural equation modeling. *Criminal Justice and Behavior*, 30(4), 441–458. <https://doi.org/10.1177/0093854803253135>
- Gibbs, J. J., Giever, D., & Martin, J. S. (1998). Parental management and self-control: An empirical test of Gottfredson and Hirschi's general theory. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35(1), 40–70. <https://doi.org/10.1177/0022427898035001002>
- Gibbs, J. C. (2013). *Moral development and reality: Beyond the theories of Kohlberg, Hoffman, and Haidt*. Oxford University Press.

- Gintalaitė, D., Vaitkevičius, R. ir Pilkauskienė, I. (2013). Paauglių alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo rizikingumo ir asmens, bendraamžių bei šeimos lygmens rizikos ir apsauginių veiksnių ryšys, remiantis socialinio vystymosi modeliu. *Visuomenės sveikata*, 1(60), 30–41.
- Glueck, S., & Glueck, E. (1950). *Unraveling Juvenile delinquency*. New York: Commonwealth Fund.
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.
- Gottfredson, D. C., Sealock, M. D., & Koper, C. S. (1996). Delinquency. In R. J. DiClemente, W. B. Hansen, & L. E. Ponton (Eds.), *Handbook of adolescent health risk behavior* (pp. 259–288). Boston, MA: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0203-0_10
- Grieger, L., & Hosser, D. (2014). Which risk factors are really predictive?: An analysis of Andrews and Bonta’s “Central Eight” risk factors for recidivism in German youth correctional facility inmates. *Criminal Justice and Behavior*, 41(5), 613–634. <https://doi.org/10.1177/0093854813511432>
- Griffin, H. (2012). *Youth offending: Resilience and protective factors*. Doctoral Thesis, University of Birmingham. <https://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/3806/>
- Grime, R. L. (2005). *Social perspective-taking, intimate friendship, and the adolescent transition to mutualistic moral judgment*. Doctoral Thesis, The Ohio State University. Retrieved from https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=osu1118932168&disposition=attachment
- Grove, W. M., Zald, D. H., Lebow, B. S., Snitz, B. E., & Nelson, C. (2000). Clinical versus mechanical prediction: A meta-analysis. *Psychological Assessment*, 12(1), 19. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.12.1.19>
- Hanson, R. K., Harris, A. J., Scott, T.-L., & Helmus, L. (2007). *Assessing the risk of sexual offenders on community supervision: The Dynamic Supervision Project* (Vol. 5). Public Safety Canada Ottawa, Ontario.
- Haqanee, Z., Peterson-Badali, M., & Skilling, T. (2015). Making ‘what works’ work: Examining probation officers’ experiences addressing the criminogenic needs of juvenile offenders. *Journal of Offender Rehabilitation*, 54(1), 37–59. <https://doi.org/10.1080/10509674.2014.980485>

- Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2006). The PCL-R assessment of psychopathy. *Handbook of Psychopathy*, 58–88.
- Harris, G. T., & Rice, M. E. (2006). Treatment of Psychopathy: A Review of Empirical Findings. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 555–572). The Guilford Press.
- Hart, S. D., Douglas, K. S., & Guy, L. S. (2017). The structured professional judgement approach to violence risk assessment: Origins, nature, and advances. In D. P. Boer, A. R. Beech, T. Ward, L. A. Craig, M. Rettenberger, L. E. Marshall, & W. L. Marshall (Eds.), *The Wiley handbook on the theories, assessment, and treatment of sexual offending* (pp. 643–666). Wiley-Blackwell.
- Hart, S. D., Watt, K. A., & Vincent, G. M. (2002). Commentary on Seagrave and Grisso: Impressions of the state of the art. *Law and Human Behavior*, 26(2), 241–245. <https://doi.org/10.1023/A:1014648227688>
- Hartwell, S. W. (2000). Juvenile delinquency and the Social Development Model: The retrospective accounts of homeless substance abusers. *Criminal Justice Policy Review*, 11(3), 217–233. <https://doi.org/10.1177/0887403400011003002>
- Hassanbeigi, A., & Askari, J. (2010). A study of the most important risk factors of motivational deficiencies in university students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 5, 1972–1976. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.398>
- Hawkins, J. D., Smith, B. H., & Catalano, R. F. (2002). Delinquent behavior. *Pediatrics in Review*, 23(11), 387–392. <https://doi.org/10.1542/pir.23-11-387>
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford. Retrieved from <http://afhayes.com/introduction-to-mediation-moderation-and-conditional-process-analysis.html>
- Heffernan, R., & Ward, T. (2019). Dynamic risk factors, protective factors and value-laden practices. *Psychiatry, Psychology and Law*, 26(2), 312–328. <https://doi.org/10.1080/13218719.2018.1506721>
- Heilbrun, K., Brock, W., Waite, D., Lanier, A., Schmid, M., Witte, G., Keeney, M., Westendorf, M., Buinavert, L., & Shumate, M. (2000). Risk factors for juvenile criminal recidivism: The postrelease community

- adjustment of juvenile offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 27(3), 275–291. <https://doi.org/10.1177/0093854800027003001>
- Helmond, P. E. (2013). *Inside out: Program integrity and effectiveness of the cognitive-behavioural program EQUIP for incarcerated youth*. Doctoral Thesis. Utrecht University Repository. Retrieved from <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/272325>
- Henry, K. L., Knight, K. E., & Thornberry, T. P. (2012). School disengagement as a predictor of dropout, delinquency, and problem substance use during adolescence and early adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 41(2), 156–166. <https://doi.org/10.1007/s10964-011-9665-3>
- Higgins, G. E., Jennings, W. G., & Mahoney, M. (2010). Developmental trajectories of maternal and paternal attachment and delinquency in adolescence. *Deviant Behavior*, 31(7), 655–677. <https://doi.org/10.1080/01639620903415851>
- Higgins, G. E., Ricketts, M. L., Marcum, C. D., & Mahoney, M. (2010). Primary socialization theory: An exploratory study of delinquent trajectories. *Criminal Justice Studies*, 23(2), 133–146. <https://doi.org/10.1080/1478601X.2010.485472>
- Hill, J. M., Blokland, A. A. J., & van der Geest, V. R. (2018). Risk factors for self-reported delinquency in emerging adulthood. *European Journal of Criminology*, 15(5), 544–566. <https://doi.org/10.1177/1477370817749495>
- Hilterman, E. L. B., Bongers, I., Nicholls, T. L., & van Nieuwenhuizen, C. (2016). Identifying gender specific risk/need areas for male and female juvenile offenders: Factor analyses with the Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY). *Law and Human Behavior*, 40(1), 82–96. <https://doi.org/10.1037/lhb0000158>
- Hinton-Bayre, A. D. (2010). Deriving reliable change statistics from test-retest normative data: Comparison of models and mathematical expressions. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 25(3), 244–256. <https://doi.org/10.1093/arclin/acq008>
- Hinton-Bayre, A. D. (2012). Choice of reliable change model can alter decisions regarding neuropsychological impairment after sports-related concussion. *Clinical Journal of Sport Medicine*, 22(2), 105–108. <https://doi.org/10.1097/JSM.0b013e318248a526>
- Hirschi, T. (2017). *Causes of delinquency*. Routledge.

- Hoeve, M., Dubas, J. S., Eichelsheim, V. I., Van der Laan, P. H., Smeenk, W., & Gerris, J. R. (2009). The relationship between parenting and delinquency: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(6), 749–775. <https://doi.org/10.1007/s10802-009-9310-8>
- Hoeve, M., Stams, G. J. J., Van der Put, C. E., Dubas, J. S., Van der Laan, P. H., & Gerris, J. R. (2012). A meta-analysis of attachment to parents and delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40(5), 771–785. <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9608-1>
- Hoffmann, J. P., Erickson, L. D., & Spence, K. R. (2013). Modeling the association between academic achievement and delinquency: An application of interactional theory. *Criminology*, 51(3), 629–660. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12014>
- Hoge, R. D. (2012). *The juvenile offender: Theory, research and applications* (Vol. 5). Springer Science & Business Media.
- Houghton, S., Tan, C., Khan, U., & Carroll, A. (2013). Rates of self-reported delinquency among Western Australian male and female high school students: the male-female gender gap. *International Journal of Disability, Development and Education*, 60(2), 74–84. <https://doi.org/10.1080/1034912X.2013.786540>
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Icenogle, G., Steinberg, L., Duell, N., Chein, J., Chang, L., Chaudhary, N., Di Giunta, L., Dodge, K. A., Fanti, K. A., Lansford, J. E., Oburu, P., Pastorelli, C., Skinner, A. T., Sorbring, E., Tapanya, S., Uribe Tirado, L. M., Alampay, L. P., Al-Hassan, S. M., Takash, H., & Bacchini, D. (2019). Adolescents' cognitive capacity reaches adult levels prior to their psychosocial maturity: Evidence for a "maturity gap" in a multinational, cross-sectional sample. *Law and human behavior*, 43(1), 69–85. <https://doi.org/10.1037/lhb0000315>
- International Classification of Diseases for Mortality and Morbidity Statistics (ICD-11), (2018). <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/1021901799>
- Jacobson, N. S., & Truax, P. (1991). Clinical significance: A statistical approach to defining meaningful change in psychotherapy research.

Journal of Consulting and Clinical Psychology, 59(1), 12.
<https://doi.org/10.1037//0022-006x.59.1.12>

- Jennings, W. G., Rocque, M., Fox, B. H., Piquero, A. R., & Farrington, D. P. (2016). Can they recover? An assessment of adult adjustment problems among males in the abstainer, recovery, life-course persistent, and adolescence-limited pathways followed up to age 56 in the Cambridge Study in Delinquent Development. *Development and Psychopathology*, 28(2), 537–549. <https://doi.org/10.1017/S0954579415000486>
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2006). Examining the relationship between low empathy and bullying. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 32(6), 540–550. <https://doi.org/10.1002/ab.20154>
- Jolliffe, D., Farrington, D. P., Loeber, R., & Pardini, D. (2016). Protective factors for violence: Results from the Pittsburgh Youth Study. *Journal of Criminal Justice*, 45, 32–40. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.02.007>
- Jones, N. J., Brown, S. L., Robinson, D., & Frey, D. (2015). Incorporating strengths into quantitative assessments of criminal risk for adult offenders: The Service Planning Instrument. *Criminal Justice and Behavior*, 42(3), 321–338. <https://doi.org/10.1177/0093854814547041>
- Joy Tong, L. S., & Farrington, D. P. (2006). How effective is the “Reasoning and Rehabilitation” programme in reducing reoffending? A meta-analysis of evaluations in four countries. *Psychology, Crime & Law*, 12(1), 3–24. <https://doi.org/10.1080/10683160512331316253>
- Justickaja, S., Aleknevičienė, J., Kalpokas, V., Giedrytė-Mačiulienė, V., Mickevič, A., Žilinskienė, A. ir Žėkas, T. (2015). *Jaunimo delinkvencinis elgesys ir nepilnamečių justicijos politika Lietuvoje: Tendencijos ir lyginamieji aspektai. Monografija*. Vilnius: Justitia.
- Kalėjimų departamentas prie LR TM (2018). *Darbo su nepilnamečiais, esančiais Lietuvos probacijos tarnybos priežiūroje, ataskaita*. Paimta iš http://www.kaldep.lt/lt/papt/veikla-mpn_255_651/ataskaitos_242_260_656.html
- Kalpokienė, V. ir Klimukienė, V. (2013). *Kognityvinės-elgesio korekcinės programos EQUIP efektyvumo tyrimas Lietuvos vaikų socializacijos centruose*. Paimta iš

http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/ESFproduktai/2013_Tyrimo_ataskaita_EQUIP_efektyvumo_tyrimas.pdf

- Kalpokienė, V. ir Klimukienė, V. (2010). Kognityvinės-bihevioristinės korekcijos programos EQUIP diegimas Lietuvos pataisos sistemoje: Tyrimo rezultatai ir praktinio taikymo perspektyvos. *Vaikų ir paauglių psichikos sveikata: Mokyklos ir mokymosi kontekstas. Straipsnių rinkinys/Lietuvos psichologų sąjunga, Psichologinių inovacijų ir eksperimentinių tyrimų mokymo centras* (pp. 70–82). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kalvin, C. B., & Bierman, K. L. (2017). Child and Adolescent Risk Factors that Differentially Predict Violent versus Nonviolent Crime. *Aggressive Behavior*, 43(6), 568–577. <https://doi.org/10.1002/ab.21715>
- Kaplan, H. B. (2006). Social psychological perspectives on deviance. In J. Delamater (Ed.), *Handbook of Social Psychology* (pp. 451–478). Springer US. https://doi.org/10.1007/0-387-36921-X_18
- Kazdin, A. E. (1995). *Conduct disorders in childhood and adolescence*. SAGE.
- Kimonis, E. R., & Frick, P. J. (2010). Etiology of oppositional defiant disorder and conduct disorder: Biological, familial and environmental factors identified in the development of disruptive behavior disorders. In R. C. Murrihy, A. D. Kidman, & T. H. Ollendick (Eds.), *Clinical handbook of assessing and treating conduct problems in youth* (pp. 49–76). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6297-3_3
- Kimonis, E. R., Frick, P. J., Skeem, J. L., Marsee, M. A., Cruise, K., Munoz, L. C., Aucoin, K. J., & Morris, A. S. (2008). Assessing callous-unemotional traits in adolescent offenders: Validation of the Inventory of Callous-Unemotional Traits. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31(3), 241–252. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2008.04.002>
- Kinderman, P. (2015). Beyond ‘disorder’: A psychological model of mental health and well-being. In D. A. Crighton, & G. J. Towl. *Forensic Psychology, 2nd Edition* (pp. 291–300). John Wiley & Sons, Ltd.
- Klepfisz, G., Daffern, M., & Day, A. (2016). Understanding dynamic risk factors for violence. *Psychology, Crime & Law*, 22(1–2), 124–137. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2015.1109091>
- Klimukienė, V. ir Kalpokienė, V. (2017). Paauglių kognityvinių iškreipimų, socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio pokyčiai taikant EQUIP

- programą Lietuvos vaikų socializacijos centruose. *Kriminologijos studijos*, 5, 115–132. <https://doi.org/10.15388/CrimLithuan.2017.5.11735>
- Kline, R. B. (1998). *Structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Kofler-Westergren, B., Klopff, J., & Mitterauer, B. (2010). Juvenile delinquency: Father absence, conduct disorder, and substance abuse as risk factor triad. *The International Journal of Forensic Mental Health*, 9(1), 33–43. <https://doi.org/10.1080/14999013.2010.483345>
- Kraemer, H. C., Stice, E., Kazdin, A., Offord, D., & Kupfer, D. (2001). How do risk factors work together? Mediators, moderators, and independent, overlapping, and proxy risk factors. *The American Journal of Psychiatry*, 158(6), 848–856. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.158.6.848>
- Kroner, D. G., & Yessine, A. K. (2013). Changing risk factors that impact recidivism: In search of mechanisms of change. *Law and Human Behavior*, 37(5), 321. <https://doi.org/10.1037/lhb0000022>
- Lacourse, E., Nagin, D. S., Vitaro, F., Côté, S., Arseneault, L., & Tremblay, R. E. (2006). Prediction of early-onset deviant peer group affiliation: A 12-year longitudinal study. *Archives of General Psychiatry*, 63(5), 562–568. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.63.5.562>
- Lahey, B. B., & Waldman, I. D. (2003). A developmental propensity model of the origins of conduct problems during childhood and adolescence. In *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency* (pp. 76–117). The Guilford Press.
- Laub, J. H., & Sampson, R. J. (1991). The SutherlandGlueck debate: On the sociology of criminological knowledge. *American Journal of Sociology* 96(6), 1402-1440. <https://doi.org/10.1086/229691>
- Laurinavičius, A., Sellbom, M., Klimukienė, V., Wygant, D. B., Laurinaitytė, I., Ustinavičiūtė, L., & Baltrūnas, M. (2020). Examination of triarchic psychopathy measure in a sample of Lithuanian juvenile offenders. *Psychological Assessment*, 32(4), 407–413. DOI: 10.1037/pas0000793
- Lee, J., Onifade, E., Teasley, M., & Noel, L. (2012). The effects of risk and protective factors on juvenile delinquency in South Korea. *Journal of Ethnicity in Criminal Justice*, 10(4), 316–329. <https://doi.org/10.1080/15377938.2012.732880>
- Leistico, A. M., Salekin, R. T., DeCoster, J., & Rogers, R. (2008). A large-scale meta-analysis relating the hare measures of psychopathy to antisocial

- conduct. *Law and Human Behavior*, 32(1), 28-45.
<https://doi.org/10.1007/s10979-007-9096-6>
- Lodewijks, H. P., de Ruiter, C., & Doreleijers, T. A. (2010). The impact of protective factors in desistance from violent reoffending: A study in three samples of adolescent offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(3), 568–587. <https://doi.org/10.1177/0886260509334403>
- Lodewijks, H. P., Doreleijers, T. A., & De Ruiter, C. (2008). SAVRY risk assessment in violent Dutch adolescents: Relation to sentencing and recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, 35(6), 696–709. <https://doi.org/10.1177/0093854808316146>
- Loeber, R., & Dishion, T. (1983). Early predictors of male delinquency: A review. *Psychological Bulletin*, 94, 68–94. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.94.1.68>
- Loeber, R., & Farrington, D. P. (2000). Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Development and Psychopathology*, 12(4), 737–762. <https://doi.org/10.1017/s0954579400004107>
- Loeber, R., & Stallings, R. (2011). Modeling the impact of interventions on local indicators of offending, victimization, and incarceration. In R. Loeber & D. P. Farrington (Eds.), *Young homicide offenders and victims: Risk factors, prediction, and prevention from childhood* (pp. 137–152). Springer US.
- Loeber, R., & Farrington, D. P. (2001). *Child delinquents: Development, intervention, and service needs*. SAGE.
- Loney, B. R., Frick, P. J., Clements, C. B., Ellis, M. L., & Kerlin, K. (2003). Callous-unemotional traits, impulsivity, and emotional processing in adolescents with antisocial behavior problems. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 32(1), 66–80. https://doi.org/10.1207/S15374424JCCP3201_07
- Lösel, F., & Farrington, D. P. (2012). Direct protective and buffering protective factors in the development of youth violence. *American Journal of Preventive Medicine*, 43(2), S8–S23. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2012.04.029>
- Lynam, D. R., Charnigo, R., Moffitt, T. E., Raine, A., Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (2009). The stability of psychopathy across

- adolescence. *Development and Psychopathology*, 21(4), 1133–1153.
<https://doi.org/10.1017/S0954579409990083>
- Mallett, C. (2013). Factors related to recidivism for youthful offenders. *Criminal Justice Studies*, 84–98.
<http://dx.doi.org/10.1080/1478601X.2012.705539>
- Maloić, S. (2016). Dominant principles and models of treatment work with adult offenders in the community. *Kriminologija & Socijalna Integracija: Časopis Za Kriminologiju, Penologiju i Poremećaje u Ponašanju*, 24(2), 140–165. <https://doi.org/10.31299/ksi.24.2.7>
- Mann, R. E., Hanson, R. K., & Thornton, D. (2010). Assessing risk for sexual recidivism: Some proposals on the nature of psychologically meaningful risk factors. *Sexual Abuse*, 22(2), 191–217.
<https://doi.org/10.1177/1079063210366039>
- Marte, R. M. (2008). *Adolescent problem behaviors: Delinquency, aggression, and drug use*. LFB Scholarly Publishing.
- Martinson, R. (1974). What works?: Questions and answers about prison reform. *The Public Interest*, 35, 22-54.
- Matsueda, R. L., & Anderson, K. (1998). The dynamics of delinquent peers and delinquent behavior. *Criminology*, 36(2), 269–308.
<https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1998.tb01249.x>
- McArdle, P. (2008). Use and misuse of drugs and alcohol in adolescence. *BMJ: British Medical Journal*, 337(7660), 46–50.
<https://doi.org/10.1136/bmj.a306>
- McGloin, J. M., & Pratt, T. C. (2003). Cognitive ability and delinquent behavior among inner-city youth: A life-course analysis of main, mediating, and interaction effects. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47(3), 253–271.
<https://doi.org/10.1177/0306624X03047003002>
- Miller MacDonald, I. (2016). *Protective Factors in the Sexual Offending Area: Analysis of the Concept and a Preliminary Model*. Thesis. Victoria University of Wellington. Retrieved from <https://researcharchive.vuw.ac.nz/xmlui/handle/10063/6485>
- Mills, J. F., Kroner, D. G., & Forth, A. E. (2002). Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA): Development, factor structure,

- reliability, and validity. *Assessment*, 9(3), 240–253.
<https://doi.org/10.1177/1073191102009003003>
- Mills, J. F., Kroner, D. G., & Hemmati, T. (2004). The measures of criminal attitudes and associates (MCAA) the prediction of general and violent recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, 31(6), 717–733.
<https://doi.org/10.1177/0093854804268755>
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
- Moffitt, T. E. (2006). Life-course-persistent versus adolescence-limited antisocial behavior. In *Developmental psychopathology: Risk, disorder, and adaptation, Vol. 3, 2nd ed* (pp. 570–598). John Wiley & Sons Inc.
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Harrington, H., & Milne, B. J. (2002). Males on the life-course-persistent and adolescence-limited antisocial pathways: Follow-up at age 26 years. *Development and Psychopathology*, 14(1), 179–207. <https://doi.org/10.1017/s0954579402001104>
- Monahan, K. C., Oesterle, S., Rhew, I., & Hawkins, J. D. (2014). The relation between risk and protective factors for problem behaviors and depressive symptoms, antisocial behavior, and alcohol use in adolescence. *Journal of Community Psychology*, 42(5), 621–638.
<https://doi.org/10.1002/jcop.21642>
- Monahan, K. C., Steinberg, L., Cauffman, E., & Mulvey, E. P. (2009). Trajectories of antisocial behavior and psychosocial maturity from adolescence to young adulthood. *Developmental Psychology*, 45(6), 1654–1668. <https://doi.org/10.1037/a0015862>
- Morgado, A. M., & Vale-Dias, M. da L. (2013). The antisocial phenomenon in adolescence: What is literature telling us? *Aggression and Violent Behavior*, 18(4), 436–443. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.05.004>
- Mulvey, E. P., Steinberg, L., Piquero, A. R., Besana, M., Fagan, J., Schubert, C., & Cauffman, E. (2010). Trajectories of desistance and continuity in antisocial behavior following court adjudication among serious adolescent offenders. *Development and Psychopathology*, 22(2), 453–475.
<https://doi.org/10.1017/S0954579410000179>
- Munro, B. H. (2005). *Statistical methods for health care research* (Vol. 1). Lippincott Williams & Wilkins.

- Murphy, D. A., Brecht, M.-L., Huang, D., & Herbeck, D. M. (2012). Trajectories of delinquency from age 14 to 23 in the National Longitudinal Survey of Youth sample. *International Journal of Adolescence and Youth*, *17*(1), 47–62. <https://doi.org/10.1080/02673843.2011.649401>
- Murray, J., & Farrington, D. P. (2010). Risk factors for conduct disorder and delinquency: Key findings from longitudinal studies. *The Canadian Journal of Psychiatry*, *55*(10), 633–642. <https://doi.org/10.1177/070674371005501003>
- Nagin, D. S. (2005). *Group-based modeling of development*. Harvard University Press.
- Nas, C. N., Brugman, D., & Koops, W. (2005). Effects of the EQUIP programme on the moral judgement, cognitive distortions, and social skills of juvenile delinquents. *Psychology, Crime & Law*, *11*(4), 421–434. <https://doi.org/10.1080/10683160500255703>
- National Audit Office (2011). *The cost of a cohort of young offenders to the criminal justice system*. Technical paper. London, JK: Ministry of Justice. Retrieved from https://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2010/12/1011663_technical_paper.pdf
- NeMoyer, A., Goldstein, N. E., McKitten, R. L., Prelic, A., Ebbecke, J., Foster, E., & Burkard, C. (2014). Predictors of juveniles' noncompliance with probation requirements. *Law and Human Behavior*, *38*(6), 580. <https://doi.org/10.1037/lhb0000083>
- Neumann, C. S., Vitacco, M. J., Hare, R. D., & Wupperman, P. (2005). Reconstructing the “reconstruction” of psychopathy: A comment on Cooke, Michie, Hart, and Clark. *Journal of Personality Disorders*, *19*(6), 624–640. <https://doi.org/10.1521/pedi.2005.19.6.624>
- Noyori-Corbett, C., & Moon, S. S. (2010). Multifaceted reality of juvenile delinquency: An empirical analysis of structural theories and literature. *Child & Adolescent Social Work Journal*, *27*(4), 245–268. <https://doi.org/10.1007/s10560-010-0205-x>
- Oetting, E. R., & Donnermeyer, J. F. (1998). Primary socialization theory: The etiology of drug use and deviance. *Substance Use & Misuse*, *33*(4), 995–1026. <https://doi.org/10.3109/10826089809056252>
- O'Hagan, H. R., Brown, S. L., Jones, N. J., & Skilling, T. A. (2019). The reliability and validity of the Measure of Criminal Attitudes and Associates and the Pride in Delinquency Scale in a mixed sex sample of justice-

- involved youth. *Criminal Justice and Behavior*, 46(5), 751–769. <https://doi.org/10.1177/0093854818810459>
- Ortega-Campos, E., García-García, J., Gil-Fenoy, M. J., & Zaldívar-Basurto, F. (2016). Identifying risk and protective factors in recidivist juvenile offenders: A decision tree approach. *PloS One*, 11(9), e0160423. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0160423>
- Pardini, D., & Frick, P. J. (2013). Multiple developmental pathways to conduct disorder: Current conceptualizations and clinical implications. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 22(1), 20-25.
- Patrick, C. J., Fowles, D. C., & Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness. *Development and Psychopathology*, 21(3), 913–938. <https://doi.org/10.1017/S0954579409000492>
- Pearce, M. J., Jones, S. M., Schwab-Stone, M. E., & Ruchkin, V. (2003). The protective effects of religiousness and parent involvement on the development of conduct problems among youth exposed to violence. *Child Development*, 74(6), 1682–1696. <https://doi.org/10.1046/j.1467-8624.2003.00631.x>
- Peretti, P. O. (1969). Desocialization-resocialization processes within the prison walls. *Canadian Journal of Corrections*, 12, 59-66.
- Petteruti, A., Schindler, M., & Ziedenisberg, J. (2014). *Ticker hock: Calculating the full price tag for youth incarceration*. Washington, DC: Justice Policy Institute. Retrieved from <http://www.justicepolicy.org/>
- Pflieger, J. C., & Vazsonyi, A. T. (2006). Parenting processes and dating violence: The mediating role of self-esteem in low- and high-SES adolescents. *Journal of Adolescence*, 29(4), 495–512. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2005.10.002>
- Philipse, M. W. G. (2005). *Predicting criminal recidivism. Empirical studies and clinical practice in forensic psychiatry*. Doctoral Thesis Radboud Universiteit Nijmegen.
- Pinquart, M. (2017). Associations of parenting dimensions and styles with externalizing problems of children and adolescents: An updated meta-analysis. *Developmental Psychology*, 53(5), 873. <https://doi.org/10.1037/dev0000295>

- Piquero, A. R. (2008). Taking stock of developmental trajectories of criminal activity over the life course. in A. M. Liberman (Ed.), *The long view of crime: A synthesis of longitudinal research* (pp. 23–78). New York, USA: Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-387-71165-2_2
- Polaschek, D. L. (2016). Desistance and dynamic risk factors belong together. *Psychology, Crime & Law*, 22(1–2), 171–189. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2015.1114114>
- Polaschek, D. L., & Daly, T. E. (2013). Treatment and psychopathy in forensic settings. *Aggression and Violent Behavior*, 18(5), 592–603. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.06.003>
- Rathert, J. L. (2013). *Associations Between the Subtypes of Aggression, Parenting Styles and Psychiatric Symptomatology in Children on a Psychiatric Inpatient Unit*. Doctoral Thesis. University of Tennessee, Knoxville. Retrieved from https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2771&context=ut_k_graddiss
- Reavy, R., Stein, L. A., Paiva, A., Quina, K., & Rossi, J. S. (2012). Validation of the delinquent activities scale for incarcerated adolescents. *Addictive Behaviors*, 37(7), 875–879. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2012.03.007>
- Rice, M. E., & Harris, G. T. (2005). Comparing effect sizes in follow-up studies: ROC area, Cohen's d, and r. *Law and Human Behavior*, 29(5), 615–620. <https://doi.org/10.1007/s10979-005-6832-7>
- Richards, K. (2017). *What makes juvenile offenders different from adult offenders?* Australian Institute of Criminology. Retrieved from <https://aic.gov.au/publications/tandi/tandi409>
- Roberton, T., Daffern, M., & Bucks, R. S. (2014). Maladaptive emotion regulation and aggression in adult offenders. *Psychology, Crime & Law*, 20(10), 933–954. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2014.893333>
- Roberts, B. W., & DelVecchio, W. F. (2000). The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126(1), 3–25. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.1.3>
- Roisman, G. I., Monahan, K. C., Campbell, S. B., Steinberg, L., & Cauffman, E. (2010). Is adolescence-onset antisocial behavior developmentally normative? *Development and Psychopathology*, 22(2), 295–311. <https://doi.org/10.1017/S0954579410000076>

- Ross, R. R., & Fabiano, E. A. (1985). *Time to think: A cognitive model of delinquency prevention and offender rehabilitation*. Johnson City: Academy of Arts and Sciences.
- Ryan, J. P., Abrams, L. S., & Huang, H. (2014). First-time violent juvenile offenders: Probation, placement, and recidivism. *Social Work Research, 38*(1), 7–18. <https://doi.org/10.1093/swr/svu004>
- Sadeh, N., Bounoua, N., & Javdani, S. (2019). Psychopathic traits, pubertal timing, & mental health functioning in justice-involved adolescents. *Personality and Individual Differences, 145*, 52–57. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.03.016>
- Sakalauskas, G. ir Jarutienė, L. (2015). *Probacijų veiksmingumo vertinimas. Mokslo studija*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
- Salekin, R. T. (2002). Psychopathy and therapeutic pessimism. Clinical lore or clinical reality? *Clinical Psychology Review, 22*(1), 79–112. [https://doi.org/10.1016/s0272-7358\(01\)00083-6](https://doi.org/10.1016/s0272-7358(01)00083-6)
- Seagrave, D., & Grisso, T. (2002). Adolescent development and the measurement of juvenile psychopathy. *Law and Human Behavior, 26*(2), 219–239. <https://doi.org/10.1023/a:1014696110850>
- Sedlak, A., & McPherson, K. S. (2010). *Conditions of confinement: Findings from the survey of youth in residential placement*. US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Retrieved from <https://ojjdp.ojp.gov/library/publications/conditions-confinement-findings-survey-youth-residential-placement>
- Seepersad, R. (2010). Integrated life course theories. Review of the roots of youth violence. *Literature Reviews, 5*(13). Retrieved from http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter13_life_theories.aspx
- Sellers, B. G., Desmarais, S. L., & Hanger, M. W. (2017). Measurement of change in dynamic factors using the START: AV. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice, 17*(3), 198–215. <https://doi.org/10.1080/24732850.2017.1317560>
- Serin, R. C., Chadwick, N., & Lloyd, C. D. (2016). Dynamic risk and protective factors. *Psychology, Crime & Law, 22*(1–2), 151–170. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2015.1112013>

- Serin, R. C., Lloyd, C. D., & Hanby, L. J. (2010). Enhancing offender re-entry. An integrated model for enhancing offender re-entry. *European Journal of Probation*, 2(2), 53–75. <https://doi.org/10.1177/206622031000200205>
- Serin, R. C., Lloyd, C. D., Helmus, L., Derkzen, D. M., & Luong, D. (2013). Does intra-individual change predict offender recidivism? Searching for the holy grail in assessing offender change. *Aggression and Violent Behavior*, 18(1), 32–53. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.09.002>
- Shepherd, S. M., Strand, S., Viljoen, J. L., & Daffern, M. (2018). Evaluating the utility of ‘strength’ items when assessing the risk of young offenders. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 29(4), 597–616. <https://doi.org/10.1080/14789949.2018.1425474>
- Sher, M. A., Warner, L., McLean, A., Rowe, K., & Gralton, E. (2017). A prospective validation study of the START:AV. *Journal of Forensic Practice*. <https://doi.org/10.1108/JFP-10-2015-0049>
- Shields, I. W., & Simourd, D. J. (1991). Predicting predatory behavior in a population of incarcerated young offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 18(2), 180–194. <https://doi.org/10.1177/0093854891018002006>
- Siegel, L. J., & Welsh, B. C. (2014). *Juvenile delinquency: Theory, practice, and law* (12th ed.). Stanford, CT: Cengage Learning.
- Simourd, D. J., Olver, M. E., & Brandenburg, B. (2016). Changing criminal attitudes among incarcerated offenders: Initial examination of a structured treatment program. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(12), 1425–1445. <https://doi.org/10.1177/0306624X15579257>
- Simourd, L., & Andrews, D. A. (1994). Correlates of delinquency: A look at gender differences. *Forum on Corrections Research*, 6, 26–31. <http://www.ncjrs.gov/App/publications/abstract.aspx?ID=152033>
- Skilling, T. A., & Sorge, G. B. (2014). Measuring antisocial values and attitudes in justice-involved male youth: Evaluating the psychometric properties of the Pride in Delinquency Scale and the Criminal Sentiments Scale–Modified. *Criminal Justice and Behavior*, 41(8), 992–1007. <https://doi.org/10.1177/0093854814521415>
- Slotter, E. B., & Finkel, E. J. (2011). I3 theory: Instigating, impelling, and inhibiting factors. In aggression. In P. R. Shaver & M. Mikulincer (Eds.), *Human aggression and violence: Causes, manifestations, and*

- consequences* (pp. 35–52). Washington, DC: American Psychological Association.
- Smith, C. A., & Stern, S. B. (1997). Delinquency and antisocial behavior: A review of family processes and intervention research. *Social Service Review*, *71*(3), 382–420. <https://doi.org/10.1086/604263>
- Somma, A., Borroni, S., Drislane, L., & Fossati, A. (2016). Assessing the triarchic model of psychopathy in adolescence: Reliability and validity of the Triarchic Psychopathy Measure (TriPM) in three samples of Italian community-dwelling adolescents. *Psychological Assessment*, *28*, e36–e48. <https://doi.org/10.1037/pas0000184>
- Somma, A., Borroni, S., Drislane, L. E., Patrick, C. J., & Fossati, A. (2018). Modeling the structure of the Triarchic Psychopathy Measure: Conceptual, empirical, and analytic considerations. *Journal of Personality Disorders*, 1–27. https://doi.org/10.1521/pedi_2018_32_354
- Stoddard, S. A., Whiteside, L., Zimmerman, M. A., Cunningham, R. M., Chermack, S. T., & Walton, M. A. (2013). The relationship between cumulative risk and promotive factors and violent behavior among urban adolescents. *American Journal of Community Psychology*, *51*(1–2), 57–65. <https://doi.org/10.1007/s10464-012-9541-7>
- Sykes, G. M., & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, *22*(6), 664–670. <https://doi.org/10.2307/2089195>
- Tarozienė, V. (2011). *Socialinės informacijos apdorojimas ir nusikalstamas elgesys*. Doktoro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, *2*, 53–55. <https://doi.org/10.5116/ijme.4dfb.8dfd>
- Thompson, R. A. (2009). Early foundations: Conscience and the development of moral character. In D. Narvaez & D. Lapsley (Eds.), *Personality, identity, and character: Explorations in moral psychology* (pp. 159–184). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511627125.008>
- Thompson, R. A., & Newton, E. K. (2010). Emotion in early conscience. In W. F. Arsenio & E. A. Lemerise (Eds.), *Emotions, aggression, and morality in children: Bridging development and psychopathology* (p. 13–

- 31). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/12129-001>
- Thornberry, T. P., Lizotte, A. J., Krohn, M. D., Farnworth, M., & Jang, S. J. (1994). Delinquent peers, beliefs, and delinquent behavior: A longitudinal test of interactional theory. *Criminology*, 32(1), 47–83. <http://www.ncjrs.gov/App/publications/abstract.aspx?ID=147914>
- Thornton, D. (2016). Developing a theory of dynamic risk. *Psychology, Crime & Law*, 22(1–2), 138–150. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2015.1109092>
- Ting, M. H., Chu, C. M., Zeng, G., Li, D., & Chng, G. S. (2018). Predicting recidivism among youth offenders: Augmenting professional judgement with machine learning algorithms. *Journal of Social Work (London, England)*, 18(6), 631–649. <https://doi.org/10.1177/1468017317743137>
- Tremblay, R. E. (2010). Developmental origins of disruptive behaviour problems: The ‘original sin’ hypothesis, epigenetics and their consequences for prevention. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 51(4), 341–367. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02211.x>
- Ullrich, S., & Coid, J. (2011). Protective factors for violence among released prisoners—Effects over time and interactions with static risk. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79(3), 381–390. <https://doi.org/10.1037/a0023613>
- Ustinavičiūtė, L., Laurinavičius, A., Klimukienė, V., Laurinaitytė, I., & Baltrūnas, M. (2019). Examining the convergent validity of the Triarchic Psychopathy Measure using a sample of incarcerated and on probation Lithuanian juveniles. *Behavioral Sciences*, 9(12), 156. <https://doi.org/10.3390/bs9120156>
- Ustinavičiūtė, L., Žukauskienė, R., & Laurinavičius, A. (2009). Lietuvos nuteistųjų pakartotinio nusikalstamumo rizikos veiksniai: OASys metodikos diskriminantinio validumo analizė. *Socialinių mokslų studijos*, 4(4), 339–356.
- van der Put, C. E., Deković, M., Stams, G. J. J., van der Laan, P. H., Hoeve, M., & van Amelsfort, L. (2011). Changes in risk factors during adolescence: Implications for risk assessment. *Criminal Justice and Behavior*, 38(3), 248–262. <https://doi.org/10.1177/0093854810391757>

- van der Put, C. E., Stams, G.-J. J., Hoeve, M., Deković, M., Spanjaard, H. J. M., van der Laan, P. H., & Barnoski, R. P. (2012). Changes in the relative importance of dynamic risk factors for recidivism during adolescence. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *56*(2), 296–316. <https://doi.org/10.1177/0306624X11398462>
- van der Stouwe, T., Asscher, J. J., Hoeve, M., van der Laan, P. H., & Stams, G. J. J. M. (2018). The influence of treatment motivation on outcomes of social skills training for juvenile delinquents. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *62*(1), 108–128. <https://doi.org/10.1177/0306624X16648130>
- van Dongen, J. D. M., Drislane, L. E., Nijman, H., Soe-Agnie, S. E., & van Marle, H. J. C. (2017). Further evidence for reliability and validity of the Triarchic Psychopathy Measure in a forensic sample and a community sample. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, *39*(1), 58–66. <https://doi.org/10.1007/s10862-016-9567-5>
- Vanderbilt-Adriance, E., & Shaw, D. S. (2008). Protective factors and the development of resilience in the context of neighborhood disadvantage. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *36*(6), 887–901. <https://doi.org/10.1007/s10802-008-9220-1>
- Vasiljevic, Z., Berglund, M., Öjehagen, A., Höglund, P., & Andersson, C. (2017). Daily assessment of acute dynamic risk in paroled offenders: Prediction, predictive accuracy and intervention effect. *Psychiatry, Psychology and Law*, *24*(5), 715–729. <https://doi.org/10.1080/13218719.2017.1308219>
- Viljoen, J. L., Beneteau, J. L., Gulbransen, E., Brodersen, E., Desmarais, S. L., Nicholls, T. L., & Cruise, K. R. (2012). Assessment of multiple risk outcomes, strengths, and change with the START: AV: A short-term prospective study with adolescent offenders. *International Journal of Forensic Mental Health*, *11*(3), 165–180. <https://doi.org/10.1080/14999013.2012.737407>
- Viljoen, J. L., Cruise, K. R., Nicholls, T. L., Desmarais, S. L., & Webster, C. (2012). Taking stock and taking steps: the case for an adolescent version of the short-assessment of risk and treatability. *International Journal of Forensic Mental Health*, *11*(3), 135–149. <https://doi.org/10.1080/14999013.2012.737406>

- Viljoen, J. L., Nicholls, T. L., Cruise, K. R., Desmarais, S. L., & Webster, C. J. (2018). *Rizikos ir atsako į intervencijas artimiausiu metu vertinimas: Paauglių versija*. Vilnius: Baltijos kopija.
- Vincent, G. M., Guy, L. S., & Grisso, T. (2012). *Risk assessment in juvenile justice: A guidebook for implementation*. John D. and Catherine T. MacArthur Foundation. Implementation Science and Practice Advances Research Center Publications. Retrieved from https://escholarship.umassmed.edu/psych_cmhsr/573
- Walker-Barnes, C. J., & Mason, C. A. (2001). Ethnic differences in the effect of parenting on gang involvement and gang delinquency: A longitudinal, hierarchical linear modeling perspective. *Child Development, 72*(6), 1814–1831. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00380>
- Walker-Barnes, C. J., & Mason, C. A. (2004). Delinquency and substance use among gang-involved youth: The moderating role of parenting practices. *American Journal of Community Psychology, 34*(3–4), 235–250. <https://doi.org/10.1007/s10464-004-7417-1>
- Wall, T. D., Wygant, D. B., & Sellbom, M. (2015). Boldness explains a key difference between psychopathy and antisocial personality disorder. *Psychiatry, Psychology and Law, 22*(1), 94–105. <https://doi.org/10.1080/13218719.2014.919627>
- Walsh, Z. (2013). Psychopathy and criminal violence: The moderating effect of ethnicity. *Law and Human Behavior, 37*(5), 303–311. <https://doi.org/10.1037/lhb0000017>
- Walters, G. D. (2006). Risk-appraisal versus self-report in the prediction of criminal justice outcomes: A meta-analysis. *Criminal Justice and Behavior, 33*(3), 279–304. <https://doi.org/10.1177/0093854805284409>
- Walters, G. D. (2016). Predicting recidivism with the Criminal Sentiments Scale: A meta-analysis of a putative measure of criminal thought content. *Criminal Justice and Behavior, 43*(9), 1159–1172. <https://doi.org/10.1177/0093854816649004>
- Wanamaker, K. A., Jones, N. J., & Brown, S. L. (2018). Strengths-based assessments for use with forensic populations: A critical review. *International Journal of Forensic Mental Health, 17*(2), 202–221. <https://doi.org/10.1080/14999013.2018.1451414>
- Wang, M.-T., & Fredricks, J. A. (2014). The reciprocal links between school engagement, youth problem behaviors, and school dropout during

- adolescence. *Child Development*, 85(2), 722–737.
<https://doi.org/10.1111/cdev.12138>
- Ward, T. (1999). Competency and deficit models in the understanding and treatment of sexual offenders. *Journal of Sex Research*, 36(3), 298–305.
<https://doi.org/10.1080/00224499909552000>
- Ward, T. (2016). Dynamic risk factors: Scientific kinds or predictive constructs. *Psychology, Crime & Law*, 22(1–2), 2–16.
<https://doi.org/10.1080/1068316X.2015.1109094>
- Ward, T. (2017). Prediction and agency: The role of protective factors in correctional rehabilitation and desistance. *Aggression and Violent Behavior*, 32, 19–28. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.11.012>
- Ward, T., & Beech, A. R. (2015). Dynamic risk factors: A theoretical dead-end? *Psychology, Crime & Law*, 21(2), 100–113.
<https://doi.org/10.1080/1068316X.2014.917854>
- Ward, T., & Carter, E. (2019). The classification of offending and crime related problems: A functional perspective. *Psychology, Crime & Law*, 25(6), 542–560. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2018.1557182>
- Ward, T., & Fortune, C.-A. (2016). The role of dynamic risk factors in the explanation of offending. *Aggression and Violent Behavior*, 29, 79–88.
<https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.06.007>
- Ward, T., Yates, P. M., & Willis, G. M. (2012). The good lives model and the risk need responsivity model: A critical response to Andrews, Bonta, and Wormith (2011). *Criminal Justice and Behavior*, 39(1), 94–110.
<https://doi.org/10.1177/0093854811426085>
- Webster, C. D., Nicholls, T. L., Martin, M.-L., Desmarais, S. L., & Brink, J. (2006). Short-Term Assessment of Risk and Treatability (START): The case for a new structured professional judgment scheme. *Behavioral Sciences & the Law*, 24(6), 747–766. <https://doi.org/10.1002/bsl.737>
- Webster, C. D., Douglas, K. S., Eaves, D. & Hart, S. D. (1997). *HCR-20: Assessing risk for violence, version 2*. Burnaby, Canada: Mental Health, Law, & Policy Institute, Simon Fraser University.
- Weidacker, K., O’Farrell, K. R., Gray, N. S., Johnston, S. J., & Snowden, R. J. (2017). Psychopathy and impulsivity: The relationship of the triarchic model of psychopathy to different forms of impulsivity in offenders and

- community participants. *Personality and Individual Differences*, 114, 134–139. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.03.069>
- Wild, W. E. (2011). *Probation officer role orientation, helping alliance, and probationer readiness for change: The impact on juvenile offender recidivism*. Doctoral Thesis. Philadelphia College of Osteopathic Medicine. Retrieved from http://digitalcommons.pcom.edu/psychology_dissertations/197/
- Willoughby, M., Kupersmidt, J., & Bryant, D. (2001). Overt and covert dimensions of antisocial behavior in early childhood. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 29(3), 177–187. <https://doi.org/10.1023/a:1010377329840>
- Winkelmann, R. (2015). Counting on count data models. *IZA World of Labor*, 1-10. <https://doi.org/10.15185/izawol.148>
- Wolff, J. C., & Ollendick, T. H. (2011). Conduct problems in youth: Phenomenology, classification, and epidemiology. In *Clinical handbook of assessing and treating conduct problems in youth* (pp. 3–20). Springer.
- Wood, J. L., Scott, D. W., & Maxson, C. L. (2016). Gang organization and violence in youth correctional facilities. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice* 2(2), 81-94. <https://doi.org/10.1108/JCRPP-03-2015-0004>
- Zaborskis A, Šmigelskas K, Vaičiūnas T, Veryga A, Žemaitienė N, Mocevičienė R, ... Grabauskas V. (2016). *Lietuvos mokinių gyvensena: 2014 m. HBSC tyrimas*. Kaunas: LSMU Leidybos namai.
- Zimmerman, M. A., Stoddard, S. A., Eisman, A. B., Caldwell, C. H., Aiyer, S. M., & Miller, A. (2013). Adolescent resilience: Promotive factors that inform prevention. *Child Development Perspectives*, 7(4). <https://doi.org/10.1111/cdep.12042>
- Ziv, R. (2016). *Moving beyond the RNR and GLM Models: Building a new vision for offender rehabilitation*. Doctoral Thesis. University of Cincinnati.
- Žukauskienė, R. (2015). *Identifying psychopathic traits in young offenders and in community-based samples*. *Jurisprudencija*, 2004, 61(53), 68–75.

PRIEDAI

1 priedas. Rašytinio sutikimo forma paauglių tėvams / globėjams

Mieli tėveliai/globėjai,

Esu Vilniaus universiteto Bendrosios psichologijos katedros doktorantė Virginija Klimukienė. Kreipiuosi į Jus **prašydama leisti Jūsų sūnui/globotiniui dalyvauti** psichologijos daktaro disertacijos tyrime, kurį vykdu Lietuvos probacijos tarnybose/pataisos namuose. Šiame tyrime siekiama nustatyti, kokie veiksniai padeda prognozuoti 14 – 17 metų jaunuolių problemišką elgesį ir kokie veiksniai leidžia sumažinti tokio elgesio pasireiškimą. Šiam tyrimui yra suteiktas Vilniaus universiteto psichologinių tyrimų etikos komiteto leidimas.

Tyrimo metu Jūsų vaiko/globotinio bus prašoma savarankiškai atsakyti į pateiktus klausimus. Jeigu vaikui sunku skaityti, rašyti ar suprasti klausimus jam bus suteikta pagalba. Tyrimas vyks keliais etapais, todėl klausimai jam bus pateikiami tris kartus. Tyrimo metu taip pat bus analizuojama oficialiai registruota informacija apie Jūsų vaiko problemišką elgesį. Apie Jūsų sutikimo svarbą, tyrimo eigą, naudą ir pan. išsamiau galite sužinoti paskaitę informaciją kitoje šio lapo pusėje. Kilus daugiau klausimų, susijusių su vykdomu tyrimu, maloniai prašau kreiptis į mane telefonu 868678613 arba elektroniniu paštu virginija.klimukiene@fsf.vu.lt

Yra garantuojama, jog visi tyrimo metu surinkti duomenys bus naudojami tik tyrimo tikslais ir tik apibendrinti, niekam kitam, išskyrus tyrimo autorę, neprieinami. Atliekant gautų duomenų statistinę analizę ir pateikiant šios analizės rezultatus bet kokie Jūsų vaiko/globotinio identifikaciniai duomenys bus panaikinami.

Sutikimą, kad Jūsų sūnus/globotinis dalyvautų tyrime, prašau patvirtinti savo parašu šio puslapio apačioje, tam skirtoje vietoje. Pasirašytą sutikimą prašau perduoti Jūsų vaiką/globotinį prižiūrinčiam probacijos pareigūnui, kuris perduos sutikimą tyrėjai.

Taip pat prašau Jūsų užpildyti prie šio sutikimo pridedamą klausimyną apie Jūsų vaiko/globotinio elgesį.

Nuoširdžiai dėkoju už bendradarbiavimą.

Vilniaus universiteto Bendrosios psichologijos katedros doktorantė
Virginija Klimukienė

SUTINKU, kad mano sūnus gimęs
..... dalyvautų tyrime.

.....
(vieno iš tėvų/globėjų vardas pavardė, parašas)

Išsami informacija apie tyrimą

Kuo svarbus Jūsų sutikimas dėl sūnaus/globotinio dalyvavimo šiame tyrime?

Įvairiose šalyse atlikti tyrimai rodo, kad paauglių problemiškas elgesys yra susijęs su tam tikrais vidiniais asmens ar aplinkos ypatumais, kuriuos įvertinus galima ne tik nustatyti tolimesnio probleminio elgesio tikimybę, bet ir užkirsti kelią tokio elgesio pasireiškimui. Todėl siekiant, kad jaunuoliai bręstų ir kurtų tolesnį gyvenimą neskriausdami kitų ir savęs, labai svarbu užtikrinti individualizuotą, jų poreikius atitinkančią pagalbą. Sutikdami, kad Jūsų vaikas dalyvautų šiame tyrime, labai prisidėtumėte prie Lietuvos specialistams itin trūkstamų mokslinių žinių apie 14 – 17 metų jaunuolių problemišką elgesį sąlygojančius veiksnius ir tokio elgesio keitimo(si) galimybes.

Kaip vyks tyrimas?

Jei Jūs suteiksite leidimą ir Jūsų sūnus/globotinis sutiks dalyvauti tyrime, tyrimas vyks taip:

- Pirmajame etape Jūsų sūnaus/globotinio bus prašoma savarankiškai užpildyti klausimynus apie nuostatas į probleminį elgesį, asmenybės bruožus, bei vidinę darną. Taip pat atsakyti į klausimus apie savo probleminį elgesį. Jeigu vaikui sunku skaityti, rašyti ar suprasti klausimus, jam bus suteikta pagalba.
- Šiame etape klausimynų pildymo trukmė iki 2 val., todėl jie gali būti užpildomi per vieną dieną su pertraukėle poilsiui arba per keletą kartų skirtingomis dienomis.
- Probacijos pareigūnė/-as, prižiūrinti(s) Jūsų vaiką/globotinį, padės tyrėjai užpildyti specialią anketą apie paauglio probleminio elgesio veiksnius.
- Antrajame ir trečiajame tyrimo etapuose, atitinkamai po 3 ir po 9 mėnesių, Jūsų vaiko/globotinio bus prašoma atsakyti į klausimyną apie jo elgesį, kurio pildymas vidutiniškai užtruks apie 15 minučių.
- Pareigūnai pateiks informaciją apie oficialiai fiksuotą Jūsų sūnaus/globotinio elgesį atitinkamu laikotarpiu.
- Analizuojant ir pristatant gautus rezultatus duomenys bus nuasmeninami ir toliau naudojami tik apibendrinti, laikantis griežtų konfidencialumo reikalavimų.

Kam bus prieinama informacija apie individualius Jūsų vaiko/globotinio tyrimo rezultatus?

Tyrimas bus atliekamas laikantis visų psichologinių tyrimų etikos principų ir griežtų konfidencialumo reikalavimų: informacija apie Jūsų vaiko/globotinio tyrimo rezultatus bus prieinami tik tyrėjai, kuri prieš analizuodama juos visus nuasmenins ir toliau pateiks tik apibendrintus savo daktaro disertacijoje bei mokslinėse publikacijose.

Kokia yra šio tyrimo nauda?

Tyrimo rezultatai padės geriau pažinti paauglius bei suprasti jų elgesį sąlygojančius veiksnius. Tyrimo rezultatų pagrindu bus galima teikti rekomendacijas specialistams, į ką reikia kreipti didžiausią dėmesį dirbant su paaugliais, kad jų probleminis elgesys mažėtų.

Kokia su dalyvavimu šiame tyrime susijusi rizika ir nepatogumai?

Tyrimo metu taikomi metodai nekelia jokios rizikos Jūsų vaiko/globotinio sveikatai. Tyrimo metu gauta informacija naudojama tik tyrimo tikslais ir niekaip nebus susijusi su Jūsų vaiko/globotiniui teismo skirtos bausmės vykdymu.

Ar galima nutraukti dalyvavimą tyrime?

Jūs ir Jūsų vaikas/globotinis turi teisę pasitraukti iš tyrimo bet kuriuo metu. Tuomet Jums per probacijos pareigūnus reikės perduoti tyrėjai laisvos formos prašymą raštu nenurodant atsisakymo dalyvauti priežasties.

DEMOGRAFINĖ ANKETA

Tyrimo data _____ Įstaigos pavadinimas _____

Darbuotojo, pildžiusio anketą, pareigos, vardas pavardė _____

TYRIMO DALYVIO DUOMENYS

Identifikacinis kodas _____ Gimimo data _____

Gimtoji kalba _____ Išsilavinimas (kurioje klasėje mokosi) _____

Ar yra kartojęs mokyklos kursą?

TAIP, kurios klasės kursą yra kartojęs _____

NE

Ar yra savavališkai nutraukęs mokyklos lankymą?

TAIP, kurioje klasėje _____ ir kuriam laikui (mėnesiais) _____

NE

Gyvenamoji vieta (pabraukite): miestas/miestelis/kaimas

ŠEIMA

Auga pilnoje šeimoje. Jei taip, tai (pažymėkite tinkamą atsakymą):

Su abiem biologiniais tėvais

Su globėjais

Su biologine mama ir patėviu

Su biologiniu tėčiu ir pamote

Kita _____

Auga nepilnoje šeimoje. Jei taip, tai (pažymėkite tinkamą atsakymą):

Su biologine mama

Su biologiniu tėčiu

Su globėja

Su globėju

Kita _____

Auga globos įstaigoje. Jei taip, tai (pažymėkite visus tinkamus atsakymus):

Abu tėvai mirę/mama mirusi/tėtis miręs (pabraukite tinkamą/-us)

Atimtos tėvystės teisės mamai/tėčiui (pabraukite tinkamą/-us)

Biologiniai tėvai nežinomi/atsisakė mama/tėtis (pabraukite tinkamą/-us)

Tėvai/mama/tėtis įkalinimo įstaigoje (pabraukite tinkamą/-us)

Kita _____

NUSIKALTIMAI IR TEISTUMAI

Paauglio paskutinio teistumo priežastys (pažymėkite visus tinkamus):

Baudžiamosios teisės pažeidimai. Jei taip, nurodykite LR BK straipsnius:

Administracinės teisės pažeidimai. Jei taip, nurodykite LR ATPK straipsnius: _____

Kita _____

Kelintą kartą yra teisiamas:

Pirmą

Trečią

Antrą

Ketvirtą ir daugiau

Jeigu teisiamas ne pirmą kartą, už ką buvo teistas anksčiau?

Buvimo probacijoje arba pataisos namuose trukmė nuo teismo nuosprendžio iki šios dienos (mėnesiais): _____

Visa teismo skirtos priežiūros arba bausmės trukmė: _____ mėn.

Pirmo susidūrimo su policija amžius: _____ ir priežastys: _____

Dėkojame už Jūsų atsakymus!

3a priedas. *Žvalgomajame CSS-M tyrime naudoto HIT klausimyno aprašymas*

HIT klausimynas (Barriga et al., 2001) yra sudarytas remiantis Gibbs, Potter ir Goldstein (2012) keturių kognityvinių iškreipimų tipologija, atitinkančia vieną iš Andrews ir Bonta (2010) išskirtų asocialių nuostatų – neutralizacijos technikų – kategoriją. HIT klausimyną sudaro 54 teiginiai, kuriuos galima suskirstyti į aštuonias skales, iš kurių keturios vertina kognityvinius iškreipimus: *egocentriškumą, kitų kaltinimą, sumenkinimą/klaidingą priskyrimą* ir *tikėjimąsi blogiausio*. Kiekvienas teiginys yra vertinamas pagal šešių balų Likerto skalę (nuo *visiškai nesutinku* iki *visiškai sutinku*). Visų teiginių suma sudaro bendrą HIT klausimyno balą. Klausimyno autoriai nurodo gana aukštus HIT klausimyno vidinio suderinamumo, validumo ir patikimumo rodiklius (Barriga et al., 2001) Panašūs aukšti skalių patikimumo įverčiai gauti taikant HIT klausimyną ir Nyderlanduose (Nas et al., 2005).

HIT klausimynas į lietuvių kalbą buvo išverstas ir naudotas atliekant kognityvinės – elgesio korekcinės programos EQUIP efektyvumo tyrimus pataisos namuose ir probacijos tarnybose (Kalpokienė ir Klimukienė, 2010) bei vaikų socializacijos centruose (Kalpokienė ir Klimukienė, 2013; 2017). Žvalgomojo CSS-M tyrimo atlikimui buvo gautas papildomas leidimas naudoti lietuvišką HIT klausimyno versiją.

3b priedas. *Koreliacijos tarp HIT ir CSS-M skalių koeficientų (r_s) lentelė (N = 28)*

	Bendras HIT balas	Egocentrizmas	Kitų kaltinimas	Sumenkinimas / klaidingas priskyrimas	Tikėjimasis blogiausio
CSS-M	0,71**	0,52**	0,58**	0,47*	0,81**
I-T-P	0,34	0,17	0,27	0,16	0,50**
TTPA	0,70**	0,59**	0,58**	0,58**	0,72**
TNK	0,46*	0,49*	0,38	0,17	0,52**

Pastaba. CSS-M = Kriminalinių nuostatų skalės bendras balas; I-T-P = Nuostatos įstatymų, teismų, policijos atžvilgiu; TTPA = Tolerancija teisės pažeidimų atžvilgiu; TNK = Tapatinimasis su nusikalstančiais kitais. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

4a priedas. Pirmo ir antro etapo atsitiktinai atrinktų atvejų START:AV rizikos ir apsauginių veiksmų bendro balo ir atskirų rizikos ir apsauginių veiksmų kategorijų vertintojų porų tarpusavio sutarimo koeficientai

	Pirmas etapas (N = 189)				Antras etapas (N = 176)			
	AV		RV		AV		RV	
	ICC1	ICC2	ICC1	ICC2	ICC1	ICC2	ICC1	ICC2
Bendras balas	0,82	0,90	0,93	0,96	0,62	0,76	0,92	0,96
Psichologinė branda	0,71	0,83	0,88	0,94	0,48	0,65	0,63	0,78
Draugai	0,74	0,85	0,60	0,75	0,36	0,53	0,45	0,62
Šeima	0,59	0,75	0,79	0,88	0,76	0,86	0,45	0,62
Resocializacija	0,68	0,81	0,89	0,94	0,68	0,81	0,77	0,87

Pastaba. AV = apsauginiai veiksniai; RV = rizikos veiksniai; ICC1 = intraklasės koeficientas vertinant individualų vertintojų sutarimą; ICC2 = intraklasės koeficientas vertinant vertintojų vidurkį

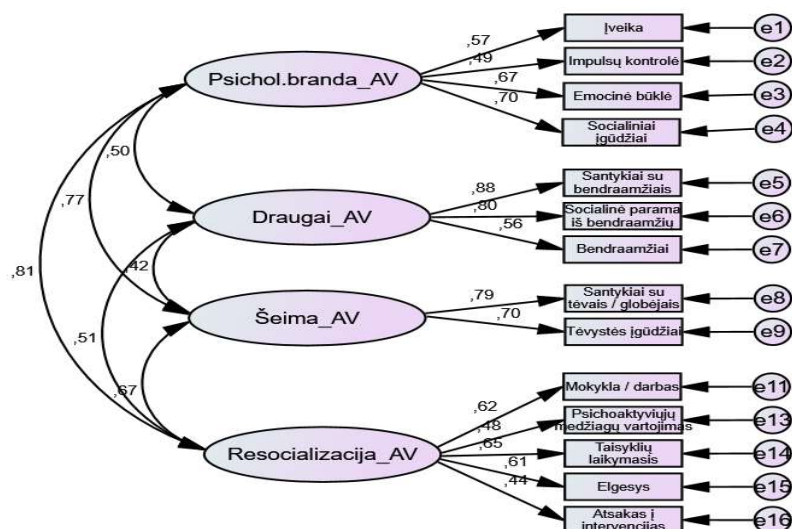
4b priedas. *Pirmo ir antro etapo START:AV teiginių psichometrinės charakteristikos ir dėl informacijos stokos nevertintų teiginių kiekis (procentais)*

	Pirmas etapas (N = 189)				Antras etapas (N = 176)			
	M (SD)		Neįvertinti teiginiai %		M (SD)		Neįvertinti teiginiai %	
	AV	RV	AV	RV	AV	RV	AV	RV
Bendras balas	15,34 (8,50)	15,07 (8,37)	17,5	17,5	16,82 (9,36)	14,33 (8,99)	5,7	5,7
1. Mokykla ir darbas	0,52 (0,63)	0,94 (0,75)	5,8	5,8	0,65 (0,61)	0,77 (0,75)	1,1	1,1
2. Laisvalaikis	0,75 (0,67)	0,75 (0,70)	4,8	5,3	0,79 (0,69)	0,60 (0,64)	1,1	1,1
3. Psichoaktyviosios medžiagos	0,32 (0,55)	0,48 (0,68)	7,4	7,4	0,35 (0,56)	0,38 (0,66)	1,1	1,1
4. Taisyklių laikymasis	0,94 (0,65)	0,80 (0,73)	0,5	0,5	0,96 (0,71)	0,79 (0,75)	0,6	0,6
5. Elgesys	0,72 (0,66)	0,58 (0,73)	3,7	4,2	0,70 (0,67)	0,52 (0,68)	0,6	0,6
6. Rūpinimasis savimi	0,61 (0,62)	0,56 (0,58)	0,5	0,0	0,61 (0,62)	0,54 (0,59)	0,6	0,6
7. Įveika	0,64 (0,62)	0,73 (0,69)	14,8	14,8	0,59 (0,65)	0,60 (0,64)	10,9	10,9
8. Impulsų kontrolė	0,39 (0,57)	0,74 (0,74)	2,6	2,1	0,41 (0,57)	0,64 (0,70)	2,3	1,7
9. Protinė / pažintinė veikla	0,46 (0,61)	0,48 (0,64)	9,5	9,5	0,40 (0,56)	0,44 (0,63)	4,6	4,6
10. Emocinė būklė	0,68 (0,68)	0,56 (0,61)	5,8	6,3	0,65 (0,60)	0,48 (0,60)	4,0	4,0
11. Nuostatos	0,66 (0,64)	0,80 (0,72)	12,2	13,2	0,64 (0,65)	0,72 (0,72)	2,9	2,9
12. Socialiniai įgūdžiai	0,95 (0,72)	0,56 (0,65)	2,6	3,7	0,93 (0,66)	0,46 (0,61)	1,1	1,7
13a. Santykiai su globėjais	0,99 (0,67)	0,65 (0,68)	5,8	6,3	1,02 (0,69)	0,57 (0,69)	2,9	2,9
13b. Santykiai su bendraamžiais	1,02 (0,62)	0,49 (0,60)	21,7	22,2	1,06 (0,66)	0,46 (0,57)	7,5	7,5
14a. Socialinė parama iš suaugusiųjų	1,06 (0,65)	0,47 (0,61)	19,0	19,6	0,95 (0,62)	0,41 (0,58)	11,5	11,5
14b. Socialinė parama iš bendraamžių	0,93 (0,63)	0,54 (0,64)	44,4	43,9	0,86 (0,62)	0,43 (0,56)	25,3	25,3
15. Tėvystės įgūdžiai	0,78 (0,66)	0,94 (0,73)	3,2	3,2	0,80 (0,71)	0,90 (0,77)	5,2	5,2
16. Tėvų funkcionavimas	0,78 (0,67)	0,82 (0,76)	9,0	9,5	0,75 (0,72)	0,84 (0,77)	6,9	6,9

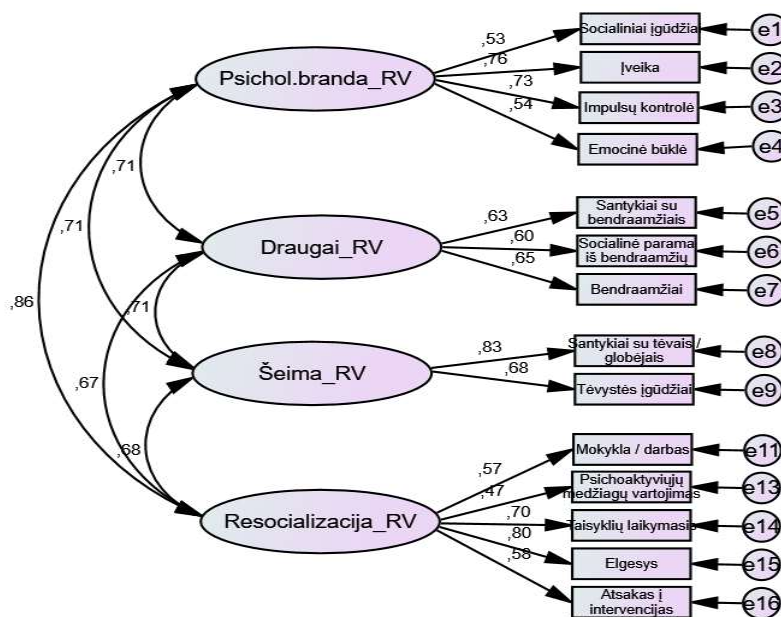
17. Bendraamžiai	0,49 (0,62)	0,99 (0,77)	20,6	20,1	0,56 (0,60)	0,88 (0,76)	12,6	13,2
18. Materialūs ištekliai	0,74 (0,69)	0,54 (0,65)	7,4	6,9	0,78 (0,72)	0,49 (0,66)	5,2	4,6
19. Bendruomenė	0,57 (0,59)	0,74 (0,69)	3,7	3,7	0,50 (0,57)	0,74 (0,67)	4,0	4,0
20. Išoriniai dirgikliai	0,23 (0,51)	0,48 (0,72)	30,2	30,2	0,42 (0,62)	0,62 (0,72)	17,2	17,2
21. Savivoka	0,52 (0,60)	0,95 (0,73)	10,6	11,6	0,60 (0,66)	0,79 (0,74)	4,0	4,0
22. Planai	0,79 (0,65)	0,68 (0,66)	7,4	8,5	0,86 (0,69)	0,55 (0,62)	2,9	2,9
24. Atsakas į intervencijas	0,87 (0,59)	0,59 (0,68)	6,3	6,3	0,82 (0,64)	0,53 (0,62)	0,6	0,6

Pastaba. AV = apsauginiai veiksniai; RV = rizikos veiksniai. *M* = vidurkis, *SD* = standartinis nuokrypis.

5 priedas. START:AV teiginių pagrindu sudaryti rizikos ir apsauginių veiksnių faktorių patvirtinančiosios faktorinės analizės modeliai

A. Apsauginių veiksnių faktorių modelis. Faktorių apkrovos ir koreliacijos yra statistiškai reikšmingos, kai $p < 0,05$

B. Rizikos veiksnių faktorių modelis. Faktorių apkrovos ir koreliacijos yra statistiškai reikšmingos, kai $p < 0,05$

6 priedas. Rizikos ir apsauginių veiksnių kaita per tris mėnesius probacijos priežiūroje ir pataisos namuose esančių paauglių grupėse

	Patikimai sumažėjo		Patikimai nepakito		Patikimai padaugėjo	
	PT	PN	PT	PN	PT	PN
AV_bendras balas	2,5 % (3)	3,8 % (1)	91,5 % (9108)	96,2 % (25)	5,9 % (7)	-
Psichol.branda_AV	3,7 % (4)	3,8 % (1)	94,5 % (103)	96,2 % (25)	1,8 % (2)	-
Šeima_AV	3,9 % (5)	-	92,2 % (119)	92,3 % (24)	3,9 % (5)	7,7 % (2)
Draugai_AV	-	7,7 % (2)	96,2 % (50)	92,3 % (24)	3,8 % (2)	-
Resocializacija_AV	5,9 % (7)	-	84,7 % (100)	100 % (26)	9,3 % (11)	-
RV_bendras balas	5,7 % (7)	-	91,5 % (108)	100 % (26)	2,5 % (3)	-
Psichol.branda_RV	4,6 % (5)	-	94,4 % (102)	100 % (26)	0,9 % (1)	-
Šeima_RV	4,7 % (6)	-	89,8 % (114)	100 % (26)	5,5 % (7)	-
Draugai_RV	5,1 % (3)	-	93,2 % (55)	96,2 % (25)	1,7 % (1)	3,8 % (1)
Resocializacija_RV	8,5 % (10)	-	88,0 % (103)	96,2 % (25)	3,4 % (4)	3,8 % (1)

Pastaba. AV = apsauginiai veiksniai; RV = rizikos veiksniai; PT = probacijos tarnybos priežiūroje esančių paauglių grupė; PN = pataisos namuose bausmę atliekančių paauglių grupė.

PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

- Laurinavičius, A., Sellbom, M., **Klimukienė, V.**, Wygant, D. B., Laurinaitytė, I., Ustinavičiūtė, L., & Baltrūnas, M. (2020). Examination of triarchic psychopathy measure in a sample of Lithuanian juvenile offenders. *Psychological Assessment*, 32(4), 407–413. <https://doi.org/10.1037/pas0000793>
- Ustinavičiūtė, L., Laurinavičius, A., **Klimukienė, V.**, Laurinaitytė, I., & Baltrūnas, M. (2019). Examining the convergent validity of the triarchic psychopathy measure using a sample of incarcerated and on probation Lithuanian juveniles. *Behavioral Sciences*, 9(12), 156. <https://doi.org/10.3390/bs9120156>
- Klimukienė, V.**, Laurinavičius, A., Laurinaitytė, I., Ustinavičiūtė, L., & Baltrūnas, M. (2018). Examination of convergent validity of START: AV ratings among male juveniles on probation. *International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach*, 22, 31-54. <https://doi.org/10.7220/2345-024X.22.2>
- Klimukienė, V.** ir Kalpokienė, V. (2017). Paauglių kognityvinių iškraipymų, socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio pokyčiai taikant EQUIP programą Lietuvos vaikų socializacijos centruose. *Kriminologijos studijos*, 5, 115–132. <https://doi.org/10.15388/CrimLithuan.2017.5.11735>

MOKSLINĖSE KONFERENCIJOSE SKAITYTŲ PRANEŠIMŲ
DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

- Laurinavičius, A., **Klimukienė, V.**, Laurinaitytė, I., Ustinavičiūtė, L., Baltrūnas, M. (2019). Examination of convergent and predictive validity of the START: AV among male juveniles on probation. *Annual Conference of the European Association of Psychology and Law* (abstract book) (p. 132). 17-20 July 2019, Santiago de Compostela, Spain.
- Ustinavičiūtė, L., Laurinavičius, A., **Klimukienė, V.**, Laurinaitytė, I., & Baltrūnas, M. (2019). The concurrent and progressive validity analysis of Triarchic Psychopathy Measure in adolescent sample. *XVI European Congress of Psychology* (book of abstracts) (p. 599). 2–5 July 2019, Moscow, Russia.
- Klimukienė, V.**, Laurinaitytė, I., Laurinavičius, A., & Ustinavičiūtė, L. (2019). Short-term Assessment of Risk & Treatability: Adolescent Version in Lithuanian juvenile offenders: Examination of convergent and prospective validity. *The 19th Annual Meeting of the International Association of Forensic Mental Health Services* (abstract book) (pp. 31-32). June 24-28 2019, Montréal, Canada.
- Klimukienė, V.**, Laurinaitytė, I., Laurinavičius, A., Ustinavičiūtė, L., & Baltrūnas M. (2019). Kas prognozuoja paauglių delinkventinio elgesio recidyvą? Rizikos ir apsauginių veiksnių analizė. *Lietuvos psichologų kongresas: Dialogai* (pranešimų santraukų leidinys) (p. 69). 2019 m. gegužės 24-25 d., Vilniaus universitetas, Vilnius. ISBN 978-609-07-0180-5
- Klimukienė V.**, Ustinavičiūtė L., Laurinavičius A., Laurinaitytė I., & Baltrūnas M. Psychosocial characteristics of Lithuanian juvenile male sexual offenders in comparison to nonsexual juvenile offenders. *Successfully implementing sexual offender treatment: what is helping and what is hindering?: 15th conference of the International Association for the Treatment of Sexual Offenders (IATSO)* (abstract book) (p. 81). August 28-31, 2018, Vilnius, Lithuania.
- Klimukienė V.**, Laurinavičius A., Laurinaitytė I., Ustinavičiūtė L., ir Baltrūnas M. Paauglių nepalankių elgesio pasekmių rizikos vertinimas naudojant START:AV metodiką (žodinis pranešimas). *Lietuvos psichologų kongresas: Psichologija vakar, šiandien, rytoj* (pranešimų

santraukų leidinys) (pp. 45-46). 2018 m. gegužės 17–19 d., Klaipėdos universitetas, Klaipėda. ISBN:978-995-51-8988-6

Ustinavičiūtė L., **Klimukienė V.**, Laurinavičius A., Laurinaitytė I., ir Baltrūnas M. TriPM konkurencinio validumo analizė delinkventiškų paauglių imtyje. *Lietuvos psichologų kongresas: Psichologija vakar, šiandien, rytoj* (pranešimų santraukų leidinys) (pp. 46-47). 2018 m. gegužės 17–19 d., Klaipėdos universitetas, Klaipėda. ISBN:978-995-51-8988-6

Klimukienė V., Laurinaitytė I., ir Laurinavičius A. START:AV metodika vertinamos nepalankių elgesio pasekmių rizikos sąsajos su asmenybės ir elgesio veiksniais delinkvenčių paauglių imtyje. *XV-oji kasmetinė Jaunųjų psichologų mokslininkų konferencija: Jaunasis mokslininkas tarp tradicijų ir naujovių* (pranešimų santraukų leidinys) (p. 15). 2018 m. balandžio 27 d., Vilniaus universitetas, Vilnius. ISBN: 978-609-45-9929-3

Klimukienė, V. ir Kalpokienė, V. Paauglių kognityvinių iškraipymų ir probleminio elgesio korekcijos galimybės taikant EQUIP programą. *XIV-oji kasmetinė Jaunųjų psichologų mokslininkų konferencija: Psichologija kitų mokslų kontekste* (pranešimų santraukų leidinys) (p. 12). 2017 m. balandžio 21 d., Vilniaus universitetas, Vilnius. ISBN: 978-609-45-9831-9

Klimukienė, V. Delinkventinio elgesio raidos trajektorijos, arba kaip iš Gilės tampama Ažuolu. *XIII-oji kasmetinė Jaunųjų psichologų mokslininkų konferencija: Mokslas, kuris įkvepia* (pranešimų santraukų leidinys) (p. 11-12). 2016 m. balandžio 22 d., Vilniaus universitetas, Vilnius. ISBN: 978-609-45-9691-9

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 20 egz.